

Coronabundel 2020

Orde van den Prince te Delft

Coronabundel essays 2020

Orde van den Prince te Delft

Versie 30 oktober 2020

Colofon

Coronabundel 2020 Orde van den Prince te Delft

Deze bundel van essays met hun commentaren zijn geschreven door leden van de Orde van den Prince te Delft in 2020 en verzameld in oktober. De onderwerpen zijn gekozen door de diverse auteurs zelf op grond van hun persoonlijke interesse of expertise. De auteurs en hun e-mailadressen zijn vermeld bij de respectievelijke essays.

Idee en redactie: Mick Eekhout

eindredactie: Jan van Groesen

layout: Mick Eekhout / Nicole Hartmann

uitgever: Orde van den Prince te Delft www.OvdPteDelft@gmail.com

drukwerk: Printerpro, Delft

ISBN 978-94-90674-113

Ten geleide

Jan van Groesen

De reden waarom mensen zich bij een vereniging, een stichting, een genootschap aansluiten, verraadt vaak het verlangen naar socialiseren en communiceren en al het andere wat een individu zoekt om in gezelschap te verkeren en met elkaar samen te leven. Men ontmoet er bekenden, men voert discussies over de nabije of veraf gelegen historie of de actualiteit en haalt anekdotes op. Of men laat zich zijn kennis verrijken door naar een interessante lezing te luisteren, een opvoering te aanschouwen of aan een creatieve uiting deel te nemen.

Als de fysieke mogelijkheid tot een dergelijke sociale activiteit door externe factoren plotseling wegvalt, en dat gedurende vele maanden, dreigt voor de mens een vast richtpunt weg te vallen en doemt het risico op dat de onderlinge band, die mensen in gezelschappen hebben opgebouwd, snel losser gaat worden. De waarde van de groepsrelatie kalft geleidelijk af en de cohesie binnen de groep kan gemakkelijk en snel verminderen.

Met dit menselijke fenomeen werd ook de afdeling Delft van de Orde van den Prince geconfronteerd toen begin maart 2020 het corona-virus in Nederland uitbrak en de maandelijkse bijeenkomsten in het Vermeer Centrum te Delft moesten worden geannuleerd. Zonder duidelijk perspectief wanneer de bijeenkomsten zouden kunnen worden hervat.

Vanuit de onzekerheid die dit met zich bracht, wilde binnen het bestuur van de afdeling de idee op om alle leden van de afdeling te vragen of zij een column of een essay zouden kunnen schrijven over een onderwerp dat hun speciale

interesse heeft of waarvan zij meer dan gemiddeld kennis dragen. Deze columns en essays zouden dan onder alle leden worden verspreid, tot lering ende vermaak, maar vooral om reacties en commentaren te ontlokken. Op deze wijze zou de afdeling Delft op virtuele wijze toch enigszins actief kunnen blijven en zou de onderlinge band tussen de leden niet voor langere tijd geheel behoeven weg te vallen. Een poging dus om de cohesie binnen de afdeling zoveel mogelijk te behouden. De gedachte dat binnen de afdeling een grote diversiteit aan kennis en ervaring aanwezig is, vormde voor deze aanpak een extra impuls.

Het resultaat van deze exercitie hebt u nu in handen. Of het aan zijn opzet heeft voldaan zal voor ieder lid van de afdeling wellicht op eigen wijze worden gehonoreerd. Praktisch gesproken heeft er bij het samenstellen van de stukken veel onderlinge uitwisseling tussen de leden plaatsgevonden, in de vorm van mails, reacties en commentaren, die relatiebehoud heeft bevorderd.

Het gevolg is dat hier een boekwerk is ontstaan waarin een grote verscheidenheid aan onderwerpen is gebundeld, uiteenlopend van fantasierijke, filosofische, politieke en literaire inslag tot aan actuele en bedrijfsmatige benaderingen, enerzijds lichtvoetig anderzijds met (ook letterlijk) grote diepgang. Het is een prachtige illustratie van de creativiteit en kennis die in de afdeling Delft aanwezig is en kan als zodanig als een beeldende afdruk worden beschouwd.

Het bestuur van de afdeling Delft OvdP spreekt graag zijn grote dank uit aan het adres van Mick Eekhout, de initiator van dit project en de man die met veel energie dit boekwerk heeft tot stand gebracht. Het vormt een prachtige weerspiegeling van wat de afdeling Delft zoal behelst en ook vermag.

Jan van Groesen

Voorzitter Orde van den Prince te Delft

Coronabundel van essays

Orde van den Prince te Delft

<i>Ten geleide, Jan van Groesen</i>	5
<i>Inhoudsopgave</i>	7
<i>1. Jos van der Steen ‘Shakespeare en de tragedie ‘</i>	9
<i>2. Bert Geerken: ‘Het is een vreemdeling zeker...’</i>	17
<i>3. Gooitzen Zitman: ‘Samenhang in een verdeelde wereld’</i>	23
<i>4. Herman Wilmer: ‘Brexit means Brexit’</i>	35
<i>5. Mick Eekhout: ‘Alfa, beta en gamma in Groningen’</i>	49
<i>6. Jan van Groesen: ‘Europa, oorlog en vrede...’</i>	67
<i>7. Hans Steijger: ‘Dichtend en zingend door het leven’</i>	81
<i>8. George de Ceuninck van Capelle-Ebbeling: ‘Klerkenverraad’</i>	89
<i>9. Han Vrijling; ‘Wetten economische wetten...’</i>	99
<i>10. Bob Mulder: ‘Waarom de Boeing 737 Max faalde’</i>	111
<i>11. Marjolein van Griethuysen: ‘Coronapandemie als katalysator van sociale vernieuwing in Nederland’?</i>	127
<i>12. Piet Hein Daverveldt: ‘Delfland in beweging’</i>	149
<i>Slotwoord, Mick Eekhout</i>	159

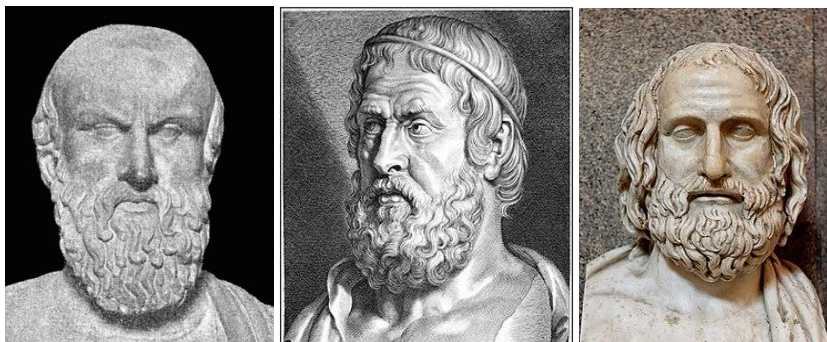

Shakespeare en de tragedie

Jos van der Steen

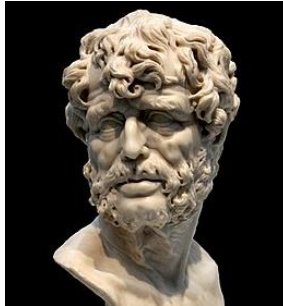
Het doel van dit essay is om beknopt te schetsen wat ik zie als Shakespeare's unieke bijdrage aan de ontwikkeling van de tragedie, het treurspel.

Fig.1, 2,3: Aischylos, Sophocles, Euripides

Om die bijdrage in perspectief te brengen moeten we teruggaan naar de wortels van het genre in de klassieke oudheid. In de Griekse treurspelen van Aischylos, Sophocles en Euripides staat de lijdende mens centraal. Het handelen van de tragische held komt voort uit een onheilige overmoed, de 'hubris': de mens kent zijn plaats niet in het universum, in de orde der dingen, en veroorzaakt daarmee een catastrofe. Bij de Grieken had de tragedie een overwegend rituele functie. Het beleven van leed, medelijden, angst en rouw

diende ertoe een spirituele reiniging (de catharsis) bij de toeschouwers teweeg te brengen.

Fig. 4: Seneca

De Romeinen gaven hun eigen invulling aan het tragische genre. Het publiek was hier voornamelijk geïnteresseerd in bloederig spektakel. De rollen werden gespeeld door slaven, wat het praktische voordeel bood dat martelingen op het toneel niet gesimuleerd hoefden te worden. De grootste toneelschrijver van deze periode, Seneca, herschreef Griekse tragedies en voegde gruwelijke scènes toe. Moord en wraak werden het dominante thema.

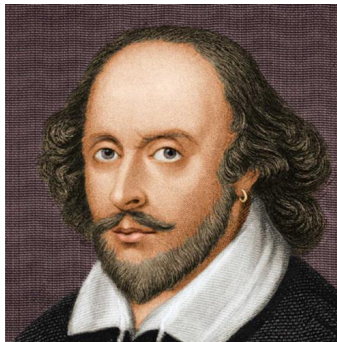
Fig.5: Dante Alighieri

Met de komst van het Christendom en het kerkelijk verbod op werelds vermaak was de heidense tragedie gedoemd te sterven. Echter, in de late Middeleeuwen, of de vroege Renaissance, komt het genre tot nieuwe bloei als het theocentrische wereldbeeld allengs plaatsmaakt voor het antropocentrische.

Fig. 6: Giovanni Boccaccio

In eerste instantie is het Middeleeuwse concept nog dat van de De Casibus Tragedie. De term is ontleend aan Boccaccio's boek 'De Casibus Virorum Illustrium' (Over de Val van Beroemde Mensen) dat de onvermijdelijke neergang laat zien van hooggeplaatste personen wie het ooit voor de wind ging. Allesbepalend in deze verhalen is de rol van het Lot. Visueel voorgesteld: in het wiel van Fortuna, het Rad van Fortuin, zit de mens op enig moment bovenin. Dan maakt het rad een halve slag en zit men, letterlijk, aan de grond.

Fig.7: William Shakespeare

Wat Shakespeare doet in zijn grote tragedies is de verantwoordelijkheid voor de catastrofe verschuiven van het Lot naar het wilsbekwame individu. Deels is dit te zien als een terugkeer naar de wortels van het genre, zij het dat het Shakespeare niet per se om hubris gaat. Hij dringt dieper door in de menselijke psyche en legt de karakterfouten bloot die de drijfveren van het menselijk handelen zijn. De twijfelmoedigheid van Hamlet, de jaloezie van Othello, de

eerzucht van Macbeth, de ijdelheid van King Lear - dit zijn de eigenschappen die de held en zijn omgeving fataal worden. Daarmee is de tragische held ook beduidend interessanter geworden dan het willoze slachtoffer van Fortuna.

Bovendien heeft Shakespeare de plot en de karakters zo ingenieus vormgegeven, en is zijn taalgebruik zo rijk en plastisch dat hij ook nu nog in ieder theaterseizoen wereldwijd de meest gespeelde auteur is. Hij is te beschouwen als een ware grondlegger van de moderne literatuur.

Fig.8, 9: links Romeo en Julia, rechts Hamlet

Vanzelfsprekend zijn er meer factoren die hebben bijgedragen aan Shakespeare's succes. Wellicht de belangrijkste daarvan is de uiterst levendige theatercultuur in het Engeland van Elizabeth de Eerste.

Fig.10: Shakespeare theater, Londen

De stad Londen kende in die dagen niet minder dan zes theaters, die druk bezocht werden, niet alleen door de gegoede burgerstand, maar ook door de

werkende klasse. Arbeiders en boeren gingen, als onderdeel van een dagje uit, soms met het hele gezin naar het theater. Voor een staanplaats in het onoverdekte deel betaalden ze graag hun penny. Shakespeare was zich sterk bewust van de sociale diversiteit van zijn publiek. Zijn stukken moesten naast poëtische schoonheid ook volksvermaak bieden. Dat kwam en komt de speelbaarheid zeer ten goede.

Fig. 11: Macbeth

Ik wil graag besluiten met een fragment dat in mijn ogen het meesterschap van Shakespeare en zijn 'moderniteit' treffend illustreert. Het betreft een deel van de monoloog die Macbeth uitspreekt nadat zijn vrouw en 'partner in crime' waanzinnig geworden en uiteindelijk gestorven is.

*Tomorrow, and tomorrow, and tomorrow,
 Creeps in this petty pace from day to day
 To the last syllable of recorded time,
 And all our yesterdays have lighted fools
 The way to dusty death. Out, out, brief candle!
 Life's but a walking shadow, a poor player
 That struts and frets his hour upon the stage
 And then is heard no more. It is a tale
 Told by an idiot, full of sound and fury,
 Signifying nothing.*

In het Nederlands voeg ik een povere poging tot vertaling toe.

*Morgen, morgen en nog eens morgen.
De dagen kruipen traag voort
tot de laatste lettergreep van de geschreven tijd.
En iedere dag die al voorbij is
heeft dwazen bijgelicht op weg naar hun stoffige einde.
Uit, uit, kort kaarsje!
Het leven is slechts een zwalkende schaduw,
een matig acteur die een uur
benepen over het toneel beent en daarna verstomt.
Het is een verhaal verteld door een malloot,
vol woedend geschreeuw - zonder betekenis.*

Drs. Jos van der Steen

Doctoraal Engelse taal en letterkunde

josvandersteen@icloud.com

Commentaar van Gooitzen Zitman op essay van Jos van der Steen

Beste Jos, en waarde medeleden ,

ik wil toch ook graag nog reageren op dit essay, maar op mijn computer zijn het begeleidende schrijven van Mick en de bijlagen een beetje in de war geraakt. Vandaar pas nu.

Bij de eerste videopresentatie was het mij niet gelukt om toegang te krijgen. Daarom, Jos, ben ik blij dat ik nu de schriftelijke versie heb kunnen inzien en opslaan. Ik vond het een boeiende kijk op het fenomeen tragedie. En het inspireerde in elk geval mij om extra aandacht te besteden aan het door jou geselecteerde en vertaalde stukje tekst uit Macbeth. Ik kon het niet nalaten om na te kijken wat Burgersdijk en Buddingh daar indertijd samen van hebben gebakken. Die vertaling zal jou ongetwijfeld wel bekend zijn, maar zelf vond ik die theatrale vertaling en de vergelijking met jouw versie zo leuk dat ik denk daar ook de andere leden een plezier mee te doen. Bij dezen.

*Dat morgen, morgen en weer morgen kruipt
Met korte schreden voort van dag tot dag,
Tot aan het laatste woord in 't boek der tijd;
Al onze gist'rens lichtten narren voor
Naar dood en stof. Uit, korte kaars, uit, uit !
Een schim, die waart, is 't leven; een arm speler,
Die op 't toneel zijn uurtje praat en raast,
En dan verstomt, verdwijnt; het is een sprookje,
Verteld door 'n idioot, vol brallende onzin,
Die niets betekent.*

Tot zover, met Princelijke groet,

Gooitzen Zitman

Het is een vreemdeling zeker, die verdwaald is zeker, 'k zal eens even vragen naar zijn naam

Bert Geerken

Zou het zo gaan op het moment dat we in direct contact (oog-in-oog?) komen te staan met buitenaards leven? Dat zou heel mooi zijn, eerst even rustig naar iemands identiteit en bedoelingen vragen. Bij gevaar gaat het anders, dan is het freeze, fight of flight. Een vreemdeling die een pendant van Sinterklaas blijkt te zijn, een goedheiligman die op cadeaus trakteert, is natuurlijk altijd welkom. Dan is een niet-alledaagse verschijning geen bedreiging. En cadeaus krijgen we graag. Even breed opgevat: het leren van intelligente buitenaardse beschavingen hoe om te gaan met ziekten, met tekorten, het realiseren van een vreedzame samenleving, kortweg: de Sustainable Development Goals. Dit verlanglijstje kunnen we naar believen uitbreiden met vragen als: Hoe ziet de Theorie-of-everything eruit? Hoe zou je alsnog een perpetuum mobile kunnen bouwen? Kunnen jullie tijdreizen? Hebben jullie het eeuwige leven? Bestaat er een God?

In science fiction leeft men zich naar hartenlust uit op vaak angstwekkende fysieke voorstellingen van buitenaardse wezens, die nauwelijks raakvlakken hebben wat fysieke verschijningsvorm betreft met ons mensen. Overigens zijn beelden niet eens nodig om ons schrik aan te jagen. Klassiek is de massahysterie na het hoorspel (in 1938, dus tegen de achtergrond van de dreiging van de Tweede Wereldoorlog), gebaseerd op het boek van H.G.Wells "The War of the Worlds". Soms worden positief-menselijke emoties en bedoelingen in aliens "versneden" om ons lessen te leren. Denk aan "The Day the Earth stood still". Dat een buitenaards wezen pardoes voor onze neus staat

lijkt onwaarschijnlijk, de eerst-nabije sterren staan al lichtjaren van ons af. Nu zijn er natuurlijk fantasieën die inspelen op de gedachte van “ze zijn nu al onder ons” en nemen de macht op aarde binnenkort van ons over. De “Invasion of the Body Snatchers” beeldt dat prachtig uit. Maar signalen daarvan zijn niet getraceerd en laten we maar bij de feiten blijven. En dat betrek ik ook op de fantasie “wij zien hen niet maar zij ons wel”. Aannemelijk is dat als er ooit signalen worden opgevangen van ver weg, dat via de Verenigde Naties of direct door Amerikanen, Russen of Chinezen (of wie maar de suprematie heeft tegen die tijd) bepaald gaat worden hoe hiermee om te gaan. Meerdere draaiboeken komen dan in aanmerking, van defensieve tot offensieve. Xenofobie ligt op de loer. Better safe than sorry, zal velen als benadering aanspreken, en wie geeft hen ongelijk?

Omgekeerd kan natuurlijk ook: aardbewoners exploiteren andere planeten, en komen in contact met hun vormen van (samen)leven. “Het boek van wonderlijke nieuwe dingen” van Michel Faber is daarvan een recent voorbeeld. Hoe meer de uitgezonden hoofdpersoon opgaat in de buitenaardse beschaving van de Oasiërs, hoe meer die het contact kwijt raakt met zijn op aarde achtergebleven levensgezel die daar inmiddels enige problemen ondervindt. Die twee verliezen alras de mentale aansluiting.

Een eeuw geleden ontstond in Amsterdam een mooie sociale ontwikkeling, door wethouder Wibaut met verve aangejaagd, tegen de opvattingen van deze en gene in, om voor arbeiders mooie huizen te realiseren in de architectuur van de “Amsterdamse school”, mede voldoende aan de eisen van de woningwet die goed en wel in werking was. Onlangs mocht ik dat aanschouwen in “Het Schip”, een enige jaren geleden tot museum omgebouwd voorbeeld van die stijl en beweging. In het westen van onze hoofdstad zijn in diezelfde omgeving nog prachtig de woonblokken te onderscheiden naar de zuilen van die tijd, dus – naast vooral de Amsterdamse school voor de socialisten – die van de rooms-katholieken en die van de protestanten, met een soberder stijl. Leaders van het volk ontmoeten elkaar weliswaar, bijvoorbeeld in het stadsbestuur, maar voor de “man van de straat” zullen mensen uit de verschillende sociale en religieuze denominaties elkaar hebben aangekeken als komend van een andere planeet. Afstand houden maar, je belangen verdedigen en je tegen elkaar afzetten. Twee geloven op één kussen daar slaapt de duivel tussen, zoiets.

Maar gaat het al niet gedurende de hele mensheid zo? Als gemeenschap van levende wezens, als mensen onderling en in relatie tot de dieren, leven we als

wezensvreemden ten opzichte van elkaar. Als je vandaag de dag de Noord-Koreaanse nieuwslezer aanhoort denk je al gauw: van een andere mensensoort. Gelukkig is dit door reizen, het benutten van andere communicatiemogelijkheden en wetenschappelijke ontdekkingen aan het kantelen. Althans in principe, want neem nu de voetbalwereld, daar blijft het verschil tussen O10 en O20, hoe miniem ook in de ogen van anderen, voor de ware aanhanger onoverbrugbaar.

De gevolgen van de communicatie met buitenaards leven voor de mensheid zouden we mogelijk uit dit spanningsveld en onze reacties in het verleden op dergelijke ontwikkelingen kunnen afleiden. Wat scheidt ons en wat verdeelt ons en hoe ontwikkelt dat beeld zich over de jaren? Dan laat ik nog even buiten beschouwing dat we ons als individu het meest verbonden voelen en solidariteit ervaren in beperkte gemeenschappen van tientallen tot honderden personen, denkend aan familieverbanden, dorps- of wijkgenoten, collega's op het werk, in verenigingen en clubs waarin we participeren. Met wie voelen we ons in grotere verbanden solidair, wie kennen we rechten toe? Nationalisme, in Nederland naar het lijkt niet zo'n sterk gevoelde emotie, kan een sterke drijfveer zijn die met de Eerste Wereldoorlog volkomen uit de hand is gelopen. In Afrika gaat onderlinge aversie van bevolkingsgroepen eerder langs lijnen van tribalisme. Hoe vanzelfsprekend was ooit niet de indeling in vrije burgers en slaven. In de joods-christelijke traditie gold weliswaar "zorgplicht" voor slaven maar het stelsel als zodanig stond lange tijd niet ter discussie. Uit beschrijvingen, bijvoorbeeld die van Geert Mak in "De eeuw van mijn vader", komt van minder dan een eeuw geleden nog een beeld naar voren van "nette" Hollandse families in Nederlands-Indië die hun "koelies" als tweederangs mensensoort zien. Het heftig opgevlamde debat over racisme, ook in Nederland, geeft aan dat we er nog lang niet zijn. Systemisch racisme noemt men dat wel; dat klinkt hardnekkig. Inmiddels heeft de wetenschap ons geleerd dat de genetische verschillen tussen rassen, als we daar vandaag-de-dag nog zinvol over kunnen blijven spreken, beperkt zijn ten opzichte van de variatie tussen individuen. Levendig blijft ook de nature/nurture discussie over verschillen tussen de seksen. Daar loopt biologie en sociaal-maatschappelijke positionering aardig door elkaar. Ja, mannen en vrouwen zijn verschillend, maar mannen onderling en vrouwen onderling ook. Het moment dat in de hoogste voetbalcompetitie een vrouw in een mannenteam wordt opgenomen zal toch niet meer al te ver weg zijn? De testosteron-test staat in de atletiek ter discussie. Het denken over het onderscheid tussen mens en dier, het meest van

de mens in relatie tot de andere primaten, blijft voortdurend aandacht vragen en zich ontwikkelen. Ooit was het al dan niet gebruikmaken van werktuigen een punt van indeling, thans gaat het om de onderscheiden emoties bij mens en dier. Primatoloog Frans de Waal vraagt daar in zijn laatste boek “Mama’s laatste omhelzing” weer aandacht voor. De gebeurtenis waar de titel naar verwijst, namelijk het afscheid van diens leermeester Jan van Hooff van het stervende alfa-vrouwje chimpansee in Burgers Zoo, in een filmpje vastgelegd, is sprekend; aandoenlijk ook. Nu intelligentie en emoties van de mens niet meer zo strak te onderscheiden zijn van die van het dier, verschuift het debat naar onderwerpen als de mate van zelfbewustzijn (meer inhoudend dan zichzelf herkennen, want dat kunnen sommige dieren wel), het benutten van (al dan niet gesproken) taal en het vóórkomen van altruïsme. Dit laatste is dat in het menselijk bedrijf niet zonder discussie. Kan dienstverlening aan anderen losstaan van (uiteindelijk) eigenbelang? En hoe zit dat dan bij dieren? In een spotje van de Universiteit van Amsterdam zei men ooit: “Wie grenzen trekt schept grensgevallen”. Prima, tekens van overbrugging en hoop, zou ik zeggen.

Terug naar de gevolgen van de ontdekking van buitenaards leven voor de mensheid. Tja, dat zal sterk van de aard van dat leven afhangen. Betreft het micro-organismen dan zal de reactie anders zijn dan wanneer we signalen oppikken die op intelligente levensvormen wijzen. Bij eenvoudige levensvormen zal de vraag naar “exploitatie” daarvan kunnen opkomen. Hoe ethisch is dat? Rentmeesterschap van de kosmos, hoe zien we dat? Gezien de te overbruggen afstanden niet snel een voordelige onderneming, maar wat als de nood op aarde tot ongekende hoogten stijgt? In geval van intelligente levensvormen is een relatief “poor-mans” insteek het (wel) realistische concept van de gezamenlijke vijand, dat ons mensen (de in-group) tot solidariteit prikkelt. Dat zal overigens naar verwachting een tijdelijke werking hebben, als van werkelijke dreiging geen sprake blijkt of zodra die weer voorbij is. Recent is stilgestaan bij de invasie van de geallieerden in Normandië, 75 jaar geleden. De Russen waren niet uitgenodigd; een gemiste kans! Zonder het Rode Leger was het naziregime vast niet binnen een jaar na D-day verslagen. Binding en solidariteit op basis van een gezamenlijke vijand heeft zo te zien niet een langdurige werking. Een hoopvolle ontwikkeling zou het benutten van superieure kennis van buitenaardse beschavingen zijn. Eerder is al aangegeven wat wij hen zoal te vragen hebben. Is dat realistisch? Geen zinnig woord over te zeggen! Nog spannender kan een ontwikkeling zijn waarbij we van hun “DNA” (welke vorm hun genen dan ook aannemen) kunnen opnemen in ons erfelijk

materiaal. Of, wat ze ons sociaal- maatschappelijk te bieden hebben (zeg: met hun memen). Dit lokt vervolgens de vraag naar het omgekeerde uit: wat hebben wij aardbewoners andere beschavingen te bieden? Zijn we geneigd voor hen “ons beste beentje voor te zetten”? Met wat kunnen wij buitenaardse intelligente wezens tot voorbeeld dienen? Dat we een staat van wereldvrede hebben bereikt, inmiddels? Dat we duurzaam omgaan met onze planeet? Het “Alles zullen we eerlijk delen”, uit het Sinterklaas-liedje is ook een mooie! Ja, dàt zal het zijn! Het kwartje valt! Contact met buitenaards leven gaat het beste in ons boven halen. Voor onszelf en voor “hen”. Spreekt ons erop aan wat ons bindt. Hoe we de aarde met tien of meer miljard mensen leefbaar houden. En de kosmos, laten we het breed opvatten.

...”Dank U Sinterklaasje” ... Die Sinterklaas moeten we echt in ere zien te houden! Dat krijgen we andere beschavingen wel uitgelegd. (Laten we Zwarte Piet er maar buiten laten, dat wordt (en is) niks.)

Em. Prof. Dr. Ir. Bert Geerken,

bmgeerken@hotmail.com

Waarde Bert,

Wat mooi toch, een verhandeling over de ontmoeting van de hedendaagse mens met onbekenden die (tot nu toe?) slechts in onze fantasie bestaan, op kleurrijke wijze beschrijven en in het teken stellen van de beweegredenen en de gedragingen van die moderne mens. Het geheel lardereren en ondersteunen met zeer uiteenlopende elementen uit de realiteit (inclusief Sinterklaas), die wegens hun historische betekenis of hun actualiteit zeer sprekend zijn en die het mythische karakter van je stuk niet doorbreken maar juist versterken. Je fantasie kent weinig grenzen.

Wat ik vooral zie als rode draad in je stuk en wellicht ook de boodschap die je de lezer meegeeft, is de beschrijving van de moeite die de mens zich dagelijks hier op aarde getroost, maar vooral de subtiele en daarom heerlijke relativering daarvan, tot aan de relatie met de dieren toe. Het beëindigen van je geschrift met een verwijzing naar een kwestie die al een paar jaar lang de emoties in dit land beheerst, is even verrassend als geniaal, omdat je in een korte zinsnede de oplossing voor deze nijpende kwestie zomaar even aandraagt.

Dank voor je inventiviteit en je creatieve denkvermogen. Het was heerlijk om het te lezen.

Hartelijke groet

Jan van Groesen

Samenhang in een verdeelde wereld

Gooitzen Zitman

Inleiding

De bovenstaande titel is ontleend aan een rapport dat Michael Ignatiëff in 2014 uitbracht aan de Carnegie Council for Ethics in International Affairs om het eeuwfeest van deze organisatie luister bij te zetten. In februari 1914 had de steenrijke industrieel Carnegie in zijn huis te New York een groep geestelijken van verschillende wereldgodsdiensten uitgenodigd om de oprichting van een Church Peace Union te bespreken. Zijn achterliggende idee was dat de wereldvrede naderbij kon worden gebracht, als gelovige mannen in staat werden gesteld door dialoog hun theologische meningsgeschillen en duizend jaar strijd tegen andere godsdiensten te overstijgen. Dit idee komt ons nu wellicht wat naïef voor. En dat niet alleen omdat in augustus van datzelfde jaar de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Want het idee dat er een overkoepelende mondiale ethiek zou kunnen bestaan die alle mensen op aarde in harmonie met elkaar doet samenleven, leidt een zeer hardnekkig bestaan. De laatste versie, het leerstuk van de MensenRechten en de receptie hiervan, vormt het onderwerp van Ignatiëffs rapportage over het Carnegie Centennial Project. Ik kom later terug op zijn bevindingen en analyse.

Maar eerst wil ik nagaan wat sinds de Verlichting door vertegenwoordigers van verschillende academische disciplines als sociologen, psychologen en politicologen aan behartigenswaardige opmerkingen is gemaakt over het voortdurend weer optreden van tegenstellingen en conflicten. Een aantal van die gedachtespiegelingen wil ik aan jullie voorleggen. Dit essay houdt daarmee het midden tussen een mijmering en een betoog.

I Academische opmerkingen over de menselijke aard en het menselijk handelen

Mochten wij, als na-oorlogse generatie baby-boomers in onze jonge jaren de illusie hebben gekoesterd dat een ideale wereld in het verschiet lag en maakbaar was, dan weten wij inmiddels wel beter. Wat is toch de oorzaak van die hardnekkige tegenstellingen en conflicten die onze wereld blijven verdelen?

Om enige kans te maken een antwoord te vinden op deze vraag, zullen we nadrukkelijk moeten beginnen met onszelf beter te kennen. We komen volstrekt onbeholpen ter wereld. We hebben een lange jeugd en hebben veel verzorging nodig en behoefte aan veiligheid en geborgenheid. Een mens kan niet solitair leven. Alleen door samen te leven kan hij zich handhaven.

Groepsvorming is daarom onmisbaar. De spelregels van het samenleven krijgen we al in de vroegste fase van ons leven met de paplepel door onze naasten aangereikt en even later bij onze verdere opvoeding en socialisatie in woord en daad voorgeleefd. Door deze imprinting in een gevoelige periode ontstaat een levenslange, primaire loyaliteit. De set aangereikte waarden en normen vormen de *kern van onze identiteit*. Deze naasten vormen tegelijk de primaire groep waartoe men behoort.

Als we een groep definiëren als een verzameling mensen die belangen of opvattingen gemeen hebben en elkaar daarin steunen, dan zijn er nog veel meer groepen denkbaar waartoe men kan behoren. Omdat, welbeschouwd de kernfunctie van een groep is om *zorg te dragen voor elkaar*, zal een groep onvermijdelijk altijd *beperkt van omvang zijn*. Dat heeft niet alleen te maken met de “span of control”, maar de oorzaak is fundamentele. Immers, *zorgen voor iedereen, staat gelijk aan zorgen voor niemand*.

Een groep bindt niet alleen haar leden, maar sluit tegelijk ieder ander buiten. Dat buiten sluiten kan op geen andere manier dan door een grens te trekken. Alleen door zich *af te grenzen* kunnen individuen en collectiviteiten bestaan. De grootte van een groep is geheel afhankelijk van zijn aard. Voorbeelden te over: een voetbalclub, familie, politieke partijen, nationale staten, religieuze organisaties, maar ook een echtpaar valt binnen de definitie.

Binnen een groep doet zich altijd een bijzondere dynamiek voor. Want omringd door gelijkgestemden voelt men zich in zijn opvattingen bevestigd. *Door de*

eensgezindheid raakt men zo overtuigd van de set gedeelde waarden en normen dat men ze *als waarheid gaat ervaren*.

Voor de samenleving is een set van gedeelde waarden en normen van vitaal belang. Het houdt de groep bijeen. En voor het individu is het onmisbaar als leidraad voor het handelen, als intern kompas.

Uit deze bijzondere groepsdynamiek kan men in algemene termen afleiden, dat voor opvattingen, ook morele, een afdoende rechtvaardiging verkregen wordt, enkel door het blote feit *dat men het er over eens is*. Het probleem waar de hele geschiedenis van getuigt is dat, als deze eensgezindheid uitblijft, er géén enkele andere grondslag of rechtvaardigingsgrond blijkt te zijn voor algemeen geldende en geaccepteerde waarden en normen (Herman Philipse). M.a.w. als buitenstaanders zich niet uit vrije wil laten overtuigen, kunnen de eigen opvattingen in principe niet aan anderen worden opgelegd. (Onze toenmalige koningin, Beatrix, vatte dit in 2006 in haar Kersttoespraak als volgt samen: "iemand's waarheid kan nooit voor iedereen de waarheid zijn".)

Hoe moet dat nu verder als de invloedssferen van twee verschillende groepen elkaar ontmoeten en met elkaar botsen? Welke regels en moraal zullen dan gelden in dat overgangsgebied? Tussen groepen immers ligt a.h.w. *een moreel niemandsland*, waar per definitie van eensgezindheid geen sprake is. Dat vraagt om moeilijkheden. Confrontatie met opvattingen die anders zijn dan de eigen, brengen bij alle betrokkenen een gevoel van onveiligheid en controleverlies te weeg (cognitieve dissonantie). Het is deze botsing, waarin de oorzaak gezocht moet worden van **conflicten**, en die de bron is van permanente maatschappelijke strijd. Globaal kan men **drie** manieren onderscheiden waarop groepen de confrontatie met anderen tegemoet kunnen treden.

De eerste optie van elke groep zal zijn om te streven naar dominantie. Gedreven door een mengeling van angst, onrust en verwarring zal men proberen de eigen invloedssfeer uit te breiden. Geleid door een droombeeld van een leven zonder vijanden. In harmonie leven met zeloten zoals jezelf, zonder de plicht je te moeten verantwoorden tegenover mensen die er andere opvattingen op nahouden (Popper, 1902-1994). Geen middel wordt geschuwd om deze ideale situatie te bereiken. Men bestempelt de ander tot vijand en zal proberen hem uit te schakelen. Eerst zal men de eigen moraal universeel geldig verklaren (Volgens Nietzsche is die "Wille zur Macht" zelfs de enige bron van moraal) en vervolgens zal men proberen deze dwingend aan de ander op te leggen (moraal in de gebiedende wijs). Tot slot is moordzuchtig gebruik van

geweld ten dienste van de heilstaat allerm minst uitgesloten. Welke moraal de overhand zal krijgen, heeft echter niets te maken met de inhoud ervan, maar alles met de macht van de winnende groep. Die heeft zoveel recht als zijn macht groot is (Spinoza). Dit streven duurt voort, zolang men zich zelf de sterkere waant en zichzelf kansen toedicht.

Als tweede optie kan men er voor kiezen alle confrontatie uit de weg te gaan, als men het geweld beu is. Omdat overwonnenen het er in de regel niet bij laten zitten, ligt voortduren van het conflict altijd op de loer. Als men zich de patstelling realiseert en de kosten voor dominantie te hoog vindt, kan men er voor kiezen langs elkaar heen te leven. Men spreekt de ander niet meer aan op zijn gedrag en leeft langs elkaar. De luiken gaan dicht en iedereen trekt zich terug in de eigen groep of parallelle samenleving. Men blijft het met de ander oneens, maar gaat leven in de eigen morele “bubbel” en besluit de ander te tolereren, in de zin van gedogen. Voorwaarde voor deze optie 2 is wel dat er genoeg *ruimte* is om de ander te mijden. Mis gaat het pas als men b.v. door processen als migratie, globalisering of sociale media opnieuw zo dicht op elkaar komt te leven, dat er toch weer fricties en spanningen ontstaan. Deze hernieuwde botsingen dragen het in zich om heel gemakkelijk op ongecontroleerde wijze te escaleren met verharding en radicalisering als gevolg, omdat men niets gemeenschappelijks heeft opgebouwd en dus ook niets te verliezen heeft.

Een derde optie : voor wie inziet, dat de ander niet blijvend tegen acceptabele kosten is te domineren of dat we te dicht op één zijn gekomen om langs elkaar heen te leven, resteert nog een derde mogelijkheid: Er kan geprobeerd worden met elkaar verstandige afspraken te maken over de verdeling en inrichting van het niemandsland en te komen tot een vorm van vreedzame co-existentie. Praktisch gesproken door overeenkomsten te sluiten en het recht een rol te laten spelen.

Voorwaarden om voor deze optie 3 te kiezen, zijn een zeker machtsevenwicht, onderlinge afhankelijkheid en een gevoel van kwetsbaarheid.

De Verlichtingsfilosoof bij uitstek Immanuel Kant (1724-1804) heeft in 1796 in zijn essay “Zum ewigen Frieden” zelfs gemeend dat deze optie 3 het eindstadium zou zijn in de menselijke betrekkingen. Door het gebruik van het verstand en van de zich ontwikkelende wetenschappen zou men in staat zijn de juiste betrekkingen tussen mensen te leren kennen en een alternatief te kunnen ontwikkelen voor de religieuze conflicten die Europa al eeuwen

teisterden. Sindsdien is bijna 200 jaar vooral in de westerse wereld de gedachte gekoesterd dat alle mensen ooit elkaars broeders zouden worden. We vinden het idee terug in het motto van de Franse Revolutie, in het slotkoor van Beethovens negende, in Carnegie's missie en het meest recent in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. (UVRM).

II Ultieme poging tot grootschalige conflictregulatie

De periode direct na W.O. II was bij uitstek een tijd waarin men onder het motto "Dat nooit meer" een ultieme poging heeft ondernomen om zijn eigen toekomst als mens veilig te stellen door definitief een nieuwe stabiele voorspelbare wereldorde te bewerkstelligen. De universalistische droom bestond uit een combinatie van mensenrechten, vrije markteconomie en democratie. De ingeroepen uniformerende krachten waren afkomstig uit respectievelijk de gebieden van 1. het recht, 2. de ethiek en 3. de economie..

ad 1. Het te hulp roepen van het Recht begon al direct na de W.O. II bij de Tribunalen van Neurenberg en Tokio, waarbij men om de schijn van het toepassen van overwinnaarsrecht te vermijden, enorm zijn best deed om een voor de hele mensheid geldend rechtssysteem te formuleren. Het begrip "misdaden tegen de menselijkheid" is daarvan het meest duidelijke voorbeeld. Maar ook vele andere rechten, zoals o.a. het recht op integriteit van het lichaam, zelfbeschikking en gelijkwaardigheid van ieder individu werden, door met name Lauterpacht, als een samenhangend leerstuk van MensenRechten (MR) geformuleerd. In december 1948 culmineerde dit in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.

De aanvankelijk zeer succesvolle verbreiding van de MR was niet het gevolg van de hegemonie van de initiatief nemende Westerse landen of omdat Derde Wereldlanden zo graag wilden verwestersen. Allerm minst! Het tegenovergestelde was het geval. De mensenrechten werden een mondiaal succes omdat gekoloniseerde volken het jargon uitstekend konden gebruiken als het vocabulaire waarmee zij hun strijd voor nationale onafhankelijkheid konden legitimeren, in het bijzonder het zelfbeschikkingsrecht. Dit normatieve uitgangspunt van gelijkwaardigheid was uniek in de lange geschiedenis van de mondialisering. De oude raciale en imperiale hiërarchie waren daarmee van de baan.

Ad 2. Naast een poging om universeel geldend recht te formuleren werd door academische theoretici getracht om naast de al bestaande, maar botsende

morele systemen een nieuwe universeel geldende, **mondiale ethiek** te ontwikkelen, die uitging van een gelijke berechtiging van alle bewoners van die ene aarde. In 1971 publiceerde John Rawls "A Theory of Justice". Hij heeft geprobeerd zich voor te stellen hoe rechtvaardigheid er uit komt te zien als we onze natuurlijke vooringenomenheid jegens de eigen gemeenschap onderdrukken: een vergezicht vanuit een niet nader omschreven punt (*view from nowhere*). Hoe een rechtvaardige wereld in elkaar behoort te steken, kunnen we ons, volgens hem, het best voorstellen als we niet van te voren weten wat onze eigen positie in die samenleving zou zijn (*veil of ignorance*). Juist omdat dit tegen de gewone morele intuïtie indruist, heeft Rawls academische zienswijze (*justice as fairness*) grote invloed gehad en uiteindelijk ook richting gegeven aan een wereldwijd activisme. (En fungeert hij anno 2020 nog steeds als inspiratiebron voor woke activisten, antiracisme strijders en predikers voor een cancel culture.)

Ad 3. Een derde mondialiserende tendens werd toegeschreven aan een globaliserende **economie**. Het idee was dat de mensheid door een wereld omspannende economische vooruitgang en consumentisme op weg is naar een gemeenschappelijke toekomst waarbij waardesystemen vanzelf naar elkaar toe zouden groeien (Friedman, Harari). Door het groter worden van de middenklasse zouden vervolgens overheden over de hele wereld vanzelf gedwongen worden om hun burgers meer democratische rechten te geven (Huntington). Deze gedachte kreeg een nieuwe impuls in 1989 door het falen van de structurele alternatieven voor het kapitalisme in China en Rusland. We herinneren ons Fukuyama, die stelde dat met de val van het communisme definitief het *eind van de geschiedenis* was ingeleid en dat het kapitalisme blijvend gewonnen had. Mondiale democratisering zou nu automatisch volgen, waarna mensenrechten in volle omvang en samenhang over de hele wereld verspreid zouden worden.

III Onderzoek en bevindingen van Ignatiëff in 2013

Wat is er na 70 jaar blijven hangen van het UVRM uit 1948? Gaan landen nu anders met elkaar om? Is het morele gedrag van gewone mensen er door veranderd? Wat is er tot nu toe terecht gekomen van de veronderstelling dat denken en doen van de mensen wereldwijd naar elkaar toe zouden groeien? Deze vragen kwamen in 2013 centraal te staan bij een breed onderzoek in het kader van het Carnegie Centennial Project, dat was geïnitieerd door **Michael Ignatiëff** om het eeuwfeest luister bij te zetten van de Carnegie Council for Ethics in International Affairs.

– Bij dit onderzoek bleek dat het gedrag van landen teleurstellend weinig is veranderd. In de supermarkt van de MR werd door bijna alle landen uiterst selectief en willekeurig gewinkeld. Met name het *één-wereld perspectief* heeft in politieke zin weinig succes geboekt. De klimaatdiscussie wordt er nauwelijks door beïnvloed. Landen weigeren hun evenredig deel in de verplichtingen voor het terugdringen van uitstoot van broeikasgassen te aanvaarden. De afhandeling van *vluchtelingenstromen* blijft problemen geven. Het *International Criminal Court* is al evenmin een succes. Maar in de *economische sector* zien we een wisselend beeld. Het mondiale kapitalisme heeft ontegenzeggelijk wereldwijd voor een hogere materiële welvaart gezorgd, die vooral in de Aziatische wereld is terechtgekomen. Maar de van oudsher geïndustrialiseerde landen in de Westerse wereld hebben onder de ongebreidelde, geglobaliseerde markt de kwaliteit van hun van oudsher democratische samenlevingen juist achteruit zien gaan. De verzorgingsstaten kalven af. Ongelijkheid neemt niet af, maar toe. Uit de opkomst van populisme in zowel Europa als in de VS kan men het uithollen van democratische processen en instituties afleiden.

– Daarnaast heeft Ignatiëff ook onderzocht hoe “gewone mensen” omgaan met de tegenstrijdige claims van het mondiale, universele enerzijds en het lokale, contextuele anderzijds. Onder “gewone mensen” werd in dit kader verstaan iedereen die niet beroepshalve met abstracte rechtssystemen werkt. Het meest steekhoudende object van onderzoek werd geacht, het alledaagse, reflexmatige en onbewuste *handelen* van mensen in conflictgebieden. (NY, LA, Rio, Bosnië, Myanmar, Fukushima, RSA). Hij deed dit aan de hand van concrete vragen over corruptie, vertrouwen, tolerantie, vergevingsgezindheid en verzoening.

Daarbij bleek dat van de MR eigenlijk alleen het besef was doorgedruppeld, dat alle mensen gelijk zijn, dat niemand hen het recht kon ontzeggen om hun verhaal te doen. Voor het overige blijkt op lokaal niveau een ethiek, die de hele mensheid als uitgangspunt neemt, in wezen onvoorstelbaar en in feite irrelevant. Als wij concreet met mensen te maken krijgen, is het niet zo dat we bij elke ontmoeting met anderen het universeel menselijke herkennen, want onze morele gedachten blijken dan geheel afhankelijk te zijn van hun relatie met ons, of ze familie of burens zijn, vreemden, vrienden of vijanden. Het is de elementaire herkenning die ertoe doet.

Op lokaal niveau wil men primair zeggenschap en controle over de eigen gemeenschap en de gevestigde waarden behouden. In die strijd waren de

krachtigste uitingen van verzet: nationale trots, plaatselijke traditie en religieus taalgebruik. In bedreigende situaties volgt een terugtrekking op en trouw aan het eigene. Familie en vrienden worden bevoorrecht boven vreemden en andere burgers. Hier gaat geen ideologie of politiek achter schuil. *Het hemd is eenvoudiger nader dan de rok.*

Overigens is de bereidheid om zich moreel tegenover hun medemensen te rechtvaardigen er niet minder om. Zelfs in de meest benarde omstandigheden, blijken mensen daartoe bereid. Alleen is de ethiek die gehanteerd wordt van een andere origine, maar wel één die wortelt in een basale emotionele intuïtie over onze gedeelde identiteit als mens. Het zijn namelijk de aangeleerde, gewone deugden. Mensen proberen acceptabel te blijven voor hun gemeenschap en voor zichzelf. Vanuit het perspectief van de gewone deugd is moreel leven een voortdurende test van de identiteit.

– Duidelijk komt verder naar voren dat van het wereldwijd naar elkaar toegroeien van onze instituties en gedachten niet veel is terechtgekomen. De weerstand tegen de krachten van de mondialisering blijkt geen voorbijgaand misnoegen, maar een fenomeen van blijvende aard. De pretentie van algemene geldigheid die de voorvechters van moreel universalisme daaraan toekennen, wordt lokaal overal betwist. Het verzet komt zowel van links als van rechts. Van Links keert de antiglobalistische contrarevolutie zich tegen ecologische verwoesting en welvaartsongelijkheid. En van Rechts tegen de aantasting van tradities, autonomie en nationale identiteit. Daarbij blijken tegen de verwachting in juist democratisch geregeerde landen het duidelijkst in hun afwijzing van universalistische aanspraken zoals een onbeperkt recht op asiel en onbeperkt recht van vreemdelingen op staatsburgerschap. Hier is dus sprake van een botsing van principes: abstracte rechtvaardigheid enerzijds en het recht op zelfbeschikking anderzijds. Of tussen vrijheid en gelijkheid. Gezien deze inwendige contradictie is het helemaal niet zo voor de hand liggend dat er één mondiale ethiek zou kunnen bestaan. Het best nog, zou men zich een mondiaal ethisch systeem kunnen voorstellen als een plek van discussie waar het rechtsgevoel van een bepaalde samenleving ter verantwoording wordt geroepen en lokale gemeenschappen worden gemaand en uitgedaagd om *de kring van hun morele betrokkenheid te vergroten*. Tot zover Ignatiëff.

IV. Overkoepelende ethiek in een verdeelde wereld, procedureel

De uitkomst van het Carnegie Centennial Project hoeft ons eigenlijk niet te verbazen. De laatste 5 jaar zijn we vertrouwd geraakt met een steeds

verdergaande ontmanteling van mondiale afspraken en instituties. Dat illustreert des te meer, dat de geschiedenis niet lineair verloopt en ons niet leidt naar een perfecte toekomst. De weg terug kan elk moment net zo gemakkelijk weer worden ingeslagen. In technische zaken mag vooruitgang dan herkenbaar en zelfs de regel zijn, maar in kwesties van politiek of ethiek is dat een utopie (Gray). De krachtsverhoudingen hoeven maar een beetje te veranderen en één van de partijen hoeft maar even te denken dat hij een kans heeft om te domineren of de confrontaties spelen weer op. (terug naar optie 1: streven naar dominantie met alle risico's van dien)

Het is deze tragische omstandigheid van nooit aflatende strijd, die Hannah Arendt (1906-1975) eerder heeft doen voorstellen de benadering van menselijke conflicten niet langer te baseren op de verwachting, dat de grote verschillen tussen de bevolkingsgroepen ooit zullen verdwijnen en zullen uitmonden in een consensus. De geschiedenis had volgens haar voldoende laten zien, dat de mens, wat hij of zij werkelijk belangrijk vindt, de *kern van de eigen identiteit*, niet zomaar kan opgeven.

Citaat: "Onze eigenheid is niet zozeer iets wat wij te kiezen hebben of bezitten. Het is omgekeerd. Eigenheid bezit òns. Het overkomt ons en drukt op ons in, bij onze opvoeding en socialisatie. De grens van ons aanpassingsvermogen wordt niet bepaald door onverschilligheid of door niet-willen, maar simpelweg door niet-kunnen. Wat mensen uiteindelijk verenigt, is niet één of andere eigenschap in hen, b.v. gemeenschappelijke waarden en overtuigingen, maar *de ruimte tussen hen*."

Als we inzien dat het gebruik van geweld (optie I) alleen maar ellende oplevert en dat de wereld te klein geworden is om ons af te zonderen (optie II), hebben we geen andere keus dan met elkaar te onderhandelen en tot afspraken te komen (optie III), maar dan wel op een realistisch niveau. Daarbij zijn 3 pijlers van belang. 1 Pluraliteit, 2 Ruimte en 3 Gematigdheid.

Ad 1. Pluraliteit: Zie in, dat mensen de kern van hun eigen identiteit niet kunnen opgeven. Verwacht niet langer, dat de grote verschillen tussen de bevolkingsgroepen ooit zullen verdwijnen en zouden kunnen uitmonden in een consensus. Zie in, dat een voor elk mens op aarde geldende ethiek een utopisch idee is. Heb niet de illusie dat het ooit anders zal zijn. Accepteer dus dat verschillende groepen met afwijkende opvattingen zullen voortbestaan. Dat is geen pessimisme, maar noem het realisme. Kortom, omarm pluraliteit (diversiteit).

Ad 2. Ruimte: Deze (virtuele) “publieke ruimte” is een plaats waar men van mening kan verschillen. “Het doet verschillen niet verdwijnen, maar maakt het mogelijk, dat de onderlinge verschillen uit elkaar worden gehouden en naast elkaar kunnen voortbestaan zonder dat ze elkaar verdringen. Door het gesprek wordt men binnen een bepaalde tijd en ruimte bijeengehouden. Het met elkaar spreken in een publieke ruimte produceert geen consensus of overeenkomst, maar geeft de gelegenheid het verschil zichtbaar te maken, buiten ons te plaatsen en achter zich te laten, zodat men er niet voortdurend over struikelt”. (citaat, HA). Conflicten worden niet opgelost, hooguit beheerst. Besef, dat de morele keuze voor tolereren in de publieke ruimte een ieder precies kan brengen wat men wil, namelijk de mogelijkheid om als groep te geloven in het eigen gelijk en in vrede te kunnen functioneren in de samenleving, zonder zich te hoeven uitleveren aan de ideeën van de buitenwereld. (“agree to disagree”). De ethiek in deze publieke ruimte is in essentie procedureel van aard en houdt in dat a. er geen rangorde is van levensbeschouwingen, b. dat levensbeschouwingen niet kunnen worden opgedrongen en c. dat de ander gelijkwaardig is, ongeacht diens overtuiging.

Ad 3. Gematigdheid: De derde pijler onder een vreedzame co-existentie is het besef dat alle burgers een persoonlijke verantwoordelijkheid hebben om de wereld leefbaar te houden. Een publieke ruimte kan alleen in stand worden gehouden en een maatschappij kan alleen functioneren, als mensen op een rationele, pragmatische en ingetogen manier omgaan met botsende belangen. Een gematigde opstelling is daarbij essentieel, omdat het mensen verlost de veiligheid van de eigen groep te verlaten en te zoeken naar nieuwe vormen van saamhorigheid. Door het gesprek met anderen, met wie je het fundamenteel oneens bent, gaande te houden, wordt voorkomen dat er een explosieve mix kan ontstaan van ongeremd gedrag, extremisme en escalatie doordat men niets gemeenschappelijks heeft opgebouwd. Door gematigdheid worden mobiliteit en dynamiek in de samenleving juist bevorderd en verstarring tegengegaan. Een gematigde is enerzijds bereid naar de ander te luisteren om de eigen visie te toetsen en zo nodig bij te stellen, maar anderzijds blijft hij sterk de morele plicht voelen op te komen voor wat hem goed dunkt. Een gematigde keert zich daarbij niet tegen iemand omdat die een andere mening heeft, maar alleen als die ander *zelf niet bereid* is om andermans mening te accepteren. Gematigden van alle groeperingen doen er goed aan elkaar te steunen, ten eerste om de druk vanuit de eigen achterban te weerstaan en ten tweede omdat het leven zonder stellige overtuigingen op zich zelf al een zware opgave is. Het cultiveren en propageren van deze levenshouding is bij uitstek de opdracht voor een weldenkende maatschappelijke elite. Wie schrikt van het

woord “elite”, moet zich goed realiseren, dat deze elite wel voor iedereen toegankelijk is.

Stellingen

1. Zonder grenzen en tradities geen identiteit en geborgenheid.
2. Aanvaardt het voortbestaan van andere groepen, maar houdt grenzen zo “doorgankelijk” mogelijk.
3. Het streven naar een set gedeelde waarden is geen acceptabel beschavingsdoel.
4. Belangrijkste beschavingsopdrachten: het bedwingen van hartstochten, maat houden en leren leven met onenigheid.
5. Kapitalisme bevordert democratie niet. Democratie produceert geen mensenrechten.
6. Vrede vraagt om bereidheid tot compromissen.
7. Het grootste intellectuele obstakel voor vreedzame co-existentie is niet een gebrek aan informatie, maar aan zelfkennis.
8. We geloven niet iets omdat het waar is, maar wij houden voor waar wat wij geloven.
9. Het gaat er niet om wat wij geloven, maar om hoe wij geloven.

Drs. Gooitzen Zitman

gtzitman@gmail.com

Commentaar van Jan van Groesen op essay Gooitzen Zitman

Waarde Gooitzen,

Mijn complimenten voor deze prachtige sociologische beschouwing die als leidraad zou kunnen dienen van menselijk gedrag.

De opbouw van je stuk vind ik interessant omdat je benadering niet per se vanuit het individu, maar vanuit groepsvorming en groepsgedrag is vormgegeven die later wordt geëxtrapoleerd naar het niveau van landen en staten. Als ik het goed lees, ben je weinig bemoedigd door de hardnekkigheid van tegenstellingen en conflicten tussen mensen en acht je een mondiale ethiek voor menselijk gedrag niet goed haalbaar omdat de mens daartoe zijn eigen identiteit zou moeten opgeven, wat hij niet kan en zal doen.

De boodschap die je met je beschouwing uitstraalt is dat voor harmonieus samenleven radicaliteit, zowel aan de linker- als aan de rechterzijde, moet worden vermeden en dat gematigdheid gepast is, waaraan normen en waarden niet mogen ontbreken.

Ik heb het geheel met groot plezier gelezen. Het grootste deel van je stellingen kan ik volledig onderschrijven, ik heb slechts wat moeite met die waarin je zegt dat democratie geen mensenrechten produceert. De parlementaire democratie zoals wij die in het westen kennen, is letterlijk geen actieve “producent” van mensenrechten, maar functioneert vaak wel als constitutionele borging en instandhouding ervan. “Het vrije woord”, bijvoorbeeld is wat mij betreft een mensenrecht dat slechts in een democratische omgeving kan gedijen.

Een hartelijke Prince-groet

Jan van Groesen

‘Brexit means Brexit’, een poging om een uitzonderlijk politiek verschijnsel te verklaren.

Herman Wilmer

Vanaf 1974, het jaar waarin het “Verenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en Noord-Ierland” tot de EU toetrad, begon de parlementaire discussie wat het lidmaatschap voor het land zou betekenen. In de Britse media – ik baseer me vooral op Britse kranten als The Guardian, The Independent en The Telegraph, evenals op BBC’s Newsnight – komen steevast drie verklaringen naar voren: vergane glorie, de ongelijke welvaartsverdeling en het kiesstelsel. Een journalist merkte eens op: de Britse bevolking is net een Januskop, de ene helft kijkt vooruit, de andere helft kijkt achteruit. Laten we de drie verklaringen eens onder de loep nemen.

Vergane glorie.

In brede lagen van met name de Engelse bevolking klinkt het verwijt dat het land onherkenbaar geworden is. Engeland weegt met 56 miljoen (84%) van de 67 miljoen Britten het zwaarst door. Vanaf de Tweede Wereldoorlog werd Groot-Brittannië steeds minder een wereldrijk waar de zon nooit onderging. Hooguit 20% van de Britse bevolking zal die periode hebben meegemaakt. Toch blijft de herinnering daaraan opmerkelijk levendig. Dat is vooral te danken aan de Engelse taal, de lingua franca, die alle voormalige imperium-delen bleef verbinden. De taal en de door de Britten gelegde bestuurlijke fundamenten bleven in de zelfstandig geworden koloniën goeddeels gehandhaafd. Bovendien gaf de relatie met het oorspronkelijke moederland een redelijke garantie op onderhouden van handelsrelaties. Op basis van deze waarden is het Gemenebest gevestigd. Zo wordt de band met het verleden zorgvuldig gekoesterd. Vooral in Engeland (ter onderscheiding van Groot-Brittannië), waar

ook onder jongere, na 1960 geboren generaties een relatief hoog percentage historisch-nostalgisch gemotiveerd is. Die sentimenten zijn gemakkelijk te bespelen, zoals de afgelopen 4 jaren sedert het Brexit-referendum van 2016 ettelijke malen is gebleken. De grondtoon is: je hoort erbij, of niet. In de aanloop naar het referendum zorgde Nigel Farage voor onrust door te suggereren dat Turkije zou toetreden tot de EU en dat bijgevolg miljoenen Turken de weg naar het Verenigd Koninkrijk zouden weten te vinden. Dit wakkerde de onvrede onder Britten jegens Oost-Europeanen aan, let wel EU-burgers, wie als verwijtbaar gedrag het openen van niet Brits-identitaire winkeltjes en kroegjes en drankgebruik op straat werd aange-wreven. Vreemdelingenhaat als onderdeel van een referendumcampagne. Die afkeer werd na de afwisseling van premier Theresa May door Boris Johnson in 2019 in officieel beleid vertaald. Daarbij werd onduidelijk gelaten in hoeverre de Britse regering zich wil committeren aan de van EU-zijde gestelde vier voorwaarden voor frictieloos verkeer na Brexit, daaronder van EU-persoonen. Veel in het VK werkzame burgers van andere EU-staten verkozen vervolgens het zekere voor het onzekere en hebben Engeland de rug toegekeerd, waaronder velen die in de Britse gezondheidszorg werkten. De toch al zwaar belaste NHS zag het aantal medewerkers dalen en de wachtlijsten stijgen. Corona kwam daar nog eens bovenop.

Maar oude banden moeten worden gerespecteerd: nu het Chinese volkscongres een wet heeft aangenomen welke op 1 juli van dit jaar in werking trad die de feitelijke uitschakeling van de semi-autonome positie van voormalig kroonkolonie Hong Kong betekende, was premier Johnson er als de kippen bij om de 3,5 miljoen voor 1997 geboren burgers van Hong Kong een Brits paspoort te beloven. Daarmee mogen zij zich in Groot-Brittannië vestigen. Overigens zijn er ook voorbeelden waarin “oude vrienden” het land weer werden uitgewerkt. De Windrush¹ affaire was een parlementair schandaal ten tijde van het premierschap van Theresa May. Veel Britse inwoners, afkomstig van in de jaren 1960 zelfstandig geworden Caraïbische eilanden, bleken nooit geregistreerd te zijn. Mevrouw May, in een eerdere kabinetsperiode minister van Binnenlandse Zaken, bracht nieuw beleid tegen illegaal verblijf in het VK tot stand. In 2018 werden enkele honderden Inwoners van West-Indische herkomst bij gebrek aan bewijs van legale aanwezigheid opgepakt, vastgezet en van hun rechten beroofd. Een aantal werd zelfs na jaren in Groot-Brittannië gewoond te hebben op het vliegtuig naar de Caraïbische eilanden van herkomst gestuurd. Terugkeer naar Groot-Brittannië was tot voor kort niet

---

¹ De naam van de affaire verwijst naar het schip *Empire Windrush*, waarmee in 1948 de eerste Caraïbische inwoners naar Groot-Brittannië kwamen.

toegestaan. EU-onderhandelaren gebruiken de affaire als verwijzing in de gesprekken tussen EU en VK om de vier vrijheden-voorwaarden kracht bij te zetten. Nostalgie is vooral een *little England* verschijnsel, waarbij de onvrede zich nu eens naar de ene, dan weer naar de andere bevolkingsgroep richt.

Ongelijke welvaartsverdeling.

Maatschappelijke ongelijkheid wordt in de Britse media ook als voedingsbron voor Brexitgevoelens aangegeven. De Britse schrijver J.B. Priestly schetste al in 1933 zijn land als in drieën gedeeld: het geïdealiseerde land van de pre-industriële samenleving, het naargeestig geworden land van de Industriële Revolutie en het nieuwe land van de voorsteden en de brede lanen, waar de fabrieksmeisjes er net zo willen uitzien als filmsterren. Die omschrijving kan bijna een eeuw later nog steeds herkend worden. Ook de welvaart is in Groot-Brittannië ongeveer op dezelfde wijze verdeeld als volgens Priestly's driedeling: Zuid-Engeland het rijkst, Londen gemiddeld welvarend, Midden- en Noord-Engeland tussen de nullijn en 1x modaal inkomen. De overige koninkrijksdelen, Schotland, Wales en Noord-Ierland schommelen wat inkomens betreft tussen 1x en 2x modaal met uitschieters zowel naar boven als beneden. De werkloosheid in het VK is ook zeer verschillend: het hoogst in Noordoost Engeland (5,9%), het laagst in Noord-Ierland (2,8%). Schotland (3,6%), Overig Engeland (3,9%), Londen (4,3%) en Wales (4,6%) nemen tussenposities in. Van deze gebieden werd in Noord-Ierland, Schotland en Londen in ruime meerderheid voor *remain* gekozen, in Noordoost Engeland, Overig Engeland en Wales was *leave* de keus van de meerderheid. Niet alleen de werkloosheids- en inkomensposities waren bepalend, ook het gevoel door de politiek niet gehoord te worden sprak behoorlijk mee, vooral in Midden- en Noord-Engeland zo bleek uit onderzoeken. Nu zullen nostalgie en ergernis slechts tijdelijk samengaan. Dat weet de *special advisor* van de Britse premier, Dominic Cummings, als geen ander: deze "manager" met sinds mensenheugenis ongeëvenaarde bevoegdheden die niet zou misstaan als hoofdpersoon in een Shakespeariaans toneelstuk, ziet het als een kans voor zijn missie om uiterlijk in het parlementair verkiezingsjaar 2024 de maatschappelijke verhoudingen radicaal te veranderen. Hij richt zich primair op de bevolkingsrijke delen van Engeland: Noord- en Midden-Engeland. Over hem zo meteen meer.

Kiessysteem.

Het Britse *First past the post* kiessysteem, ook wel genoemd naar de gemeente van vestiging *Westminstermodel*, is een slimme oplossing om één politieke partij alle macht te bezorgen. In het overgrote deel van Groot-Brittannië wordt het systeem toegepast dat de kandidaat met het hoogste uitslagpercentage

van de verkiezingen, ook al ligt dat ruim beneden de 50%, de zetel in de volksvertegenwoordiging toegewezen krijgt. Alleen Noord-Ierland vormt een uitzondering met een proportioneel kiessysteem. Het voordeel voor de winnende partij is dat deze zonder ingewikkelde coalitievorming en –besturen het eigen verkiezingsprogramma kan uitvoeren. Maar er zijn ook enkele gevoelige nadelen: verblinding, geforceerde besluitvorming, manipulatie en scheurvorming binnen de regeringspartij. Al deze factoren hebben zich waar het Brexit betreft voorgedaan: voorafgaand aan het referendum van 2016, tijdens de Lagerhuisverkiezingen van 2017 en vooral tijdens de Lagerhuisverkiezingen van 2019. In de aanloop naar al deze data speelde één man een opmerkelijke rol: Dominic Cummings.

De positie van ‘pundit’ Dominic Cummings

Dominic Cummings, geboren in 1971 in het Noord-Engelse Durham, haalde in 1994 een graad in de geschiedenis aan de Universiteit van Oxford. Na het afstuderen verhuisde hij naar het Rusland van na de Sovjet-Unie waar hij aan een aantal projecten werkte. Van 1999 tot 2002 was Cummings campagne-directeur van een organisatie die ervoor streed om Groot-Brittannië buiten de euro te houden. Aansluitend was hij strategiemanager van Iain Duncan Smith, destijds leider van de Conservative Party. Hij trachtte de partij te moderniseren, maar verliet de conservatieven al na acht maanden uit onvrede "wegens halve maatregelen". Van 2007 tot 2014 werkte Cummings voor de conservatieve politicus Michael Gove, na de verkiezingen van 2010 als speciaal adviseur op het Britse Ministerie van Onderwijs. In die rol stond hij bekend om bot optreden en een afkeer van mensen die hij dom achtte en om zijn grote afkeer van (logge) bureaucratieën, waar hij Brussel en de Europese Unie zeker onder rekent. Cummings wordt in verscheidene bronnen omschreven als een meester in machiavellisme, de politiek van "het doel heiligt de middelen". In de Britse krant *The Guardian* werd Cummings omschreven als *Master of the dark arts*². In oktober 2015 werd Cummings campagnedirecteur van de net opgerichte organisatie *Vote Leave*. Hij bedacht de slogan *Take Back Control* en was verantwoordelijk voor de algemene campagnestrategie in 2016. Cummings werd samen met programmadirecteur Elliot omschreven als het brein achter het Brexitkamp.

Tijdens het premierschap van Theresa May was gebleken dat de Leave-organisatie de privacyregels had overtreden: er was op ongehoorde schaal gebruik gemaakt van Facebook om propaganda voor het Leave standpunt te verspreiden. Ook werden de wettelijke limieten voor financiering van

² Dominic Cummings: master of the dark arts handed keys to No 10, *The Guardian*, 26 juli 2019

verkiezingen en volksraadplegingen ruim overschreden, waarvoor de Leave-organisatie een boete opgelegd kreeg. De *select committee* (vaste Kamercommissie) *on digital, culture, media and sport* ontbood Cummings voor een hoorzitting over zijn optreden voorafgaande aan het Brexitreferendum. Cummings liet weten dat hij geen tijd had voor die onzin en verscheen niet. Na het aftreden van mevrouw May werd Cummings op 24 juli 2019 aangesteld als speciaal adviseur van Boris Johnson, die op die dag premier van het Verenigd Koninkrijk werd. Men gaat ervan uit dat Cummings maar één doel voor ogen heeft, de Brexit voltooien, en bewerkstelligen dat Johnson hem daarover de leiding **zou** geven³. Volgens politieke beoordelaars heeft nooit eerder een adviseur zoveel invloed op een premier gehad⁴ over het totale beleidspectrum. De oogmerken van Cummings zijn tweeledig: enerzijds slagvaardiger maken van de ministeries en anderzijds de resten van pro-EU sympathie uit de overheidsinstellingen verdrijven: ministeries, rechterlijke macht, BBC. Zijn agenda is veelomvattend. Cummings' gedrag en methoden zijn niet onomstreden. In augustus 2019 ontsloeg hij een medewerkster van de toenmalige minister van Financiën Sajid Javid zonder diens medeweten en liet haar door de politie uit 10 Downing Street verwijderen. In februari 2020 stapte minister Javid zelf op. Cummings had bij premier Johnson bedongen dat No. 10 de beleidskern zou worden met hem als centrale functionaris, onder politieke verantwoordelijkheid van premier Johnson. Die volgde Cummings' advies tot het doorvoeren van centrale coördinatie. Javid's opvolger Rishi Sunak toonde zich wel bereidwillig om naar Cumming's pijpen te dansen.

Intussen zijn ook andere ministers en de hoogste ambtenaren van ministeries hun dienstbare leven niet meer zeker. Op 20 februari 2020 werd de secretaris-generaal van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Philip Rutnam het leven zo zuur gemaakt dat hij ontslag nam. Zo werd een patroon bloot gelegd: in het kader van de herziening van het nationale bestuursapparaat kan Cummings beschikken over "speciale adviseurs" bij elk departement. Deze verklikkers hebben de opdracht om Cummings te informeren over wat er in de ministeries omgaat en hoe de leiding zich tegenover de richtlijnen van 10 Downing Street (lees: Cummings) opstelt.

De volgende stap was het ontslag van de minister voor de Overheidsdienst, Sir Mark Sedwill. Deze waarschuwde voor te verwachten negatieve gevolgen voor de overheidsdienst door toenemende onrust onder ambtenaren. Dat is juist Cummings' doel: een 'lean and mean' overheid, niemand zeker van zijn plek.

³ Dit is de man die het blijf-kamp meer angst inboezemt dan Johnson, *Trouw*, 11 augustus 2019

⁴ Heather Stewart: How Dominic Cummings became indispensable to Boris Johnson, *The Guardian*, 24 mei 2020.

Sedwill kondigde in juni 2020 aan dat hij het welletjes vond. Ook andere ministeriële topfunctionarissen hebben hun vertrek aangekondigd.

De Daily Mail on Sunday van 12 juli 2020 weet te melden dat ook op de ministers Liz Truss (Internationale Handel), Robert Buckland (Justitie), Ben Wallace (Defensie) en Matt Hancock (Volksgezondheid) het vizier gericht is.

Liz Truss, aanvankelijk overtuigd Brexiteer, raakte bezorgd over mogelijk negatieve gevolgen van een no deal met de EU. Het VK zal op 31 december 2020 niet klaar zijn met de voorbereidingen van de periode daarna. Een brief daarover aan de ministers Gove (Kabinetsorganisatie) en Sunak (Financiën), kwam in de pers terecht wat haar een reprimande door Cummings opleverde.

Robert Buckland, een gerespecteerd jurist en voorzichtig man, heeft bij zijn aanstelling de opdracht gekregen om de organisatie van de rechterlijke macht tegen het licht te houden. Anders gezegd: ervoor te zorgen dat rechters geen oordelen meer kunnen vellen over parlementaire handelingen. Vooral het Supreme Court, dat in 2019 oordeelde dat de langdurige schorsing van het Lagerhuis onwettig was, wordt gevisieerd. Buckland maakt in de ogen van Cummings te weinig voortgang.

Ben Wallace wordt dan weer verweten te lekken naar de pers. Dat hoeft niet verwonderlijk te zijn nu Cummings hem gepasseerd heeft met zijn bezoek aan de vijf hoogst gevoelige Britse krijgsmachtonderdelen. Hij heeft voor elk ministerie een doel opgesteld. Voor Defensie zou dit neerkomen op een afslanking van de personele sterkte met een kwart en herschikking van krijgsmachtonderdelen, waartegenover een forse investering in slimme technologie staat. Cummings als militair strateeg zonder militaire ervaring.

Matt Hancock bungelt nog, maar houdt het voordeel van de twijfel. De hoogste functionaris van de nationale gezondheidsdienst NHS, Simon Stevens, heeft te horen gekregen dat zijn organisatie te weinig opgewassen is gebleken tegen de coronapandemie. Dit is een onredelijk verwijt van Hancock: de NHS lijdt al jaren onder chronisch geldgebrek. De ministers van Gezondheid en van Internationale Handel waren traag met het bestellen van medicijnen en persoonlijk beschermingsmateriaal in het buitenland. Medewerkers maken veel overuren en voelen zich onderbetaald. De minister van Binnenlandse Zaken Priti Patel draagt bij aan een sfeer die tal van buitenlandse gezondheidsmedewerkers doet besluiten Groot-Brittannië de rug toe te keren; een nieuw immigratiesysteem vanaf 2021 zal die toestand verergeren. De heer Stevens

krijgt nu twee politieke bazen met meer zeggenschap: de ministers Hancock (Gezondheid) en Sunak (Financiën).

Samenvoegen van departementen is een andere methode om het nationale ambtelijke apparaat op te schudden, ook een geliefd onderwerp voor Cummings. DexEU was het eerste ministerie dat met het aantreden van de regering-Johnson verdween: Uittreding uit de EU werd direct onder de premier geplaatst. Het tweede ministerie dat verdwijnt is DfID, Ontwikkelingssamenwerking, dat uiterlijk september opgaat in het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Het derde ministerie dat op de tocht staat is Buitenlandse Handel (Liz Truss). Dit ministerie zal worden samengevoegd met Economische Zaken. In hoeverre nog andere ministeries onder druk zullen komen te staan zal nog blijken.

Cummings and goings

De agenda van Cummings is voornamelijk op het binnenland gericht. Koningin Elisabeth sprak tijdens de Queens speech op 19 december als startschot voor de regering-Johnson na de verkiezingen van 13 december voornamelijk over *“promises on the NHS, crime, education and Brexit. New laws to deliver on this bold agenda for Britain”*. De koninklijke rede was feitelijk het verkiezingsprogramma van de Conservative Party. Dat het coronavirus roet in het eten zou gooien was niet te voorzien, dat Cummings eigen accenten in het beleid zou aanbrengen wel. Dat bleek al snel tijdens de ruzie met minister van Financiën Javid. Cummings' agenda ziet er heel anders uit: hij rekent terug vanaf het eerstvolgende jaar van Lagerhuisverkiezingen: 2024 en interpoleert wat er binnen de lopende regeerperiode verwezenlijkt moet worden. Dat is in de eerste plaats het proberen de verkiezingswinst vast te houden. Die werd hoofdzakelijk bereikt in Midden- en Noord-Engeland dat in belangrijke mate van rood (Labour) naar blauw (Tories) kleurde. Om dat voor elkaar te krijgen zal het beleid van de ploeg-Johnson op de volgende terreinen verbeteringen moeten boeken: van koopkracht, woningbouw, gezondheidszorg, onderwijs, wegen en openbaar vervoer. En overheidsdiensten moeten vanuit Londen naar het noorden worden verplaatst. De optelsom komt ver buiten het bereik van de door Javid opgestelde begroting. Daar komen nog enkele verrassingen bij:

① Boris Johnson had al in zijn eerste ambtstermijn zijn zinnen gezet op de aanleg van de HST2, de hoge snelheidsspoorweg van Londen naar Birmingham en vandaar twee takken: naar Manchester respectievelijk Leeds. Kosten: minstens £250 miljard. Cummings probeerde dit plan tegen te houden, tevergeefs: Johnson kreeg er in het Lagerhuis voldoende steun voor.

② De Britse eilanden zijn van alle Europese landen het hardst door de coronapandemie getroffen. Tot op het moment van afsluiting van dit artikel heeft de Britse minister van Financiën, Sunak al bijna £300 miljard uitgegeven aan maatregelen om bedrijven te steunen, tijdelijk werklozen van inkomen te voorzien, de NHS extra middelen te geven en de cultuursector voor ondergang te behoeden.

③ De optimistische verwachting in de regeringspartij dat het uittreden uit de EU gecompenseerd zou kunnen worden door lucratieve overeenkomsten met de Verenigde Staten en China is nu stevig getemperd. Hobbels in de onderhandelingen met de VS zijn het optreden van president Trump en de voor veel Britten onaanvaardbare lagere standaarden betreffende voeding, milieu en werknemersrechten. China valt minder in de smaak door het steeds autoritairder optreden van de regering en zeer recent de kneveling van voormalig kroonkolonie Hong Kong. Het intrekken van de uitrolgunning van 5G aan Huawei maakt de negatieve stemming compleet.

④ De kostencalculatie van de toestand na ommekomst van de overgangstermijn met de EU loopt ook steeds verder op. Bij een no deal zal dat des te sterker gelden. De Britse zakenwereld houdt getuige artikelen in de Financial Times zijn hart vast. De financiële vooruitzichten bieden almaar minder redenen om op de ingeslagen weg voort te gaan. Toch trekt de karavaan verder.

De hand van Cummings valt niet onmiddellijk in de Brexit-onderhandelingen te ontdekken. Maar let op de verhoudingen: aan Britse zijde is de oud-diplomaat bij de EU David Frost de onderhandelaar. Hij heeft de reputatie om te verdedigen wat hij moet vinden, zelfs als dit het tegenovergestelde is aan wat hij eerder voorstond. Formeel valt Frost onder de prime minister. Maar de vier onderwerpen⁵ waarover hij met de EU een akkoord moet zien te bereiken worden nauwlettend door Cummings bewaakt. Dat het binnenlands belang voor hem voorop staat valt op: vooral het door de EU als voorwaarde gestelde *gelijk speelveld* en de rol van het *Europese Hof van Justitie* zijn voor hem totaal onaanvaardbaar. Een voorbeeld: in Sunderland is al enkele decennia een moderne Nissan autofabriek gevestigd. Onder het huidige regime valt Groot-Brittannië nog binnen de EU gemeenschappelijke markt en Douane-unie en moet de Britse regering voldoen aan de Europese regels van geen staatssteun. Cummings wil zijn handen vrij houden door “essentiële takken van industrie” die in financiële problemen komen staatssteun te verlenen. Die kans is reëel:

---

⁵ Visserij, gelijk speelveld, veiligheid en politiesamenwerking, de rol van het Europees Hof van Justitie.

autoindustrie is een belangrijk onderdeel van de Britse economie. Als de export in gevaar komt, wat vanaf 1 januari 2021 te verwachten valt, zal de Nissan-directie overwegen om bij een ongunstige uitwerking het bedrijf naar een van de 27 EU-landen te verplaatsen. Het alternatief, in Engeland blijven en staatssteun accepteren, zal betekenen dat auto's van Nissan alleen tegen hoge Wereld Handelsorganisatietarieven naar de EU verscheept mogen worden. De EU wenst de eigen beginselen strikt na te leven.

Geschillen zullen zich ook in de toekomst voordoen. Het Europees Hof van Justitie wordt regelmatig ingeschakeld waar onrechtmatigheid bij zaken van in- en uitvoer verondersteld wordt. De Britse regering wil hier vanaf, stellend dat het hof ten voordele van de EU zal oordelen. Vandaar dat veel op de kaart van de WTO wordt gezet.

What if ...

Er zijn nog enkele maanden te gaan tot het einde van de overgangstermijn. Intussen neemt de spanning tussen binnenlandse belangen en buitenlandse politiek toe. De Britse regering straalt collectief overoptimisme uit en spreekt bij monde van premier Johnson over een *Australia style deal*. Dat is geen deal maar een lege doos. "De" regering is wat Brexit betreft slechts de driehoek Johnson-Gove-Sunak: marionetten aan de touwtjes van Dominic Cummings. Ieder met een eigen rol: Johnson als Cummings' buikspreeker, niet opgewassen tegen de doorgewinterde jurist en Labourleider Keir Starmer, maar (nog) wel in staat om voorstellen door de Tory-meerderheid te loodsen; Sunak als het vindingrijke oliemannetje. Wie en wat is Michael Gove? Dat is de joker in het kabinet, de *Chancellor of the Duchy of Lancaster*, de formele titel voor de Kabinetsorganisatie en de financiering van het koninklijk huis. Verwijzend naar de bard in Asterix en Obelix te gebruiken: "hij vindt zichzelf geweldig, maar de meningen over hem zijn verdeeld". Met zijn universitaire Oxford achtergrond refereert hij graag aan zijn eruditie en welbespraaktheid. Gove treedt dikwijls op als het orakel van Cummings' bedoelingen. De overige ministers zijn alle uit de Brexiteergeledingen geselecteerd. Zij zijn in de eerste plaats op-de-winkel-passers, die naar believen naar een andere post verplaatst kunnen worden.

Donkere wolken pakken zich samen boven het Verenigd Koninkrijk. De kans lijkt groot dat de Cummingsagenda door allerlei factoren gefrustreerd wordt, mogelijkheden te over. De twijfel groeit of binnen deze regeerperiode de balans tussen uitgaven en inkomsten hersteld kan worden. Indien daarvan geen sprake kan zijn zal dat alleen al een reële breuklijn binnen de conservatieve partij kunnen vormen en daarmee een bedreiging voor de Lagerhuisverkiezingen in 2024.

De ‘*devolved administrations*’, de landsdelen buiten Engeland, vertonen tekenen zich van het Verenigd Koninkrijk los te willen maken. In Schotland zullen de kiezers in mei 2021 naar de stembus gaan. De stemming onder de Schotten jegens de regering-Johnson is ronduit ijsig; volgens de meest recente peiling is 54% van de bevolking voor Independence. De Schotse regering zal de komende stembusuitslag gebruiken als voorbereiding voor een nieuw onafhankelijkheidsreferendum.

Billboard met Gove, Cummings en Johnson. Foto bij artikel Andrew Brown in FOREIGN POLICY: ‘Britain Is Becoming America in All the Worst Ways’; 6 juli 2020.

Noord-Ierland krijgt in 2022 een verkiezingskans. Langzaam verschuift de kleine protestante meerderheid naar een katholieke. Volgens het Goede Vrijdagakkoord van 1998 mag de bevolking zich bij referendum uitspreken waar zij bij wil horen: bij het Verenigd Koninkrijk of bij de Ierse Republiek. Inmiddels roeren ook in Wales nationalistische krachten zich. Daar lijken de kansen voor een afscheidingsbeweging minder zeker.

Ondertussen openbaart zich de opstelling van de regering onder premier Johnson en diens speciale adviseur Cummings: deze zal niet con amore aan de opdeling van “the Union” meewerken. Welke kaarten zal zij uitspelen om de afscheidingsbewegingen te fnuiken: tegenwerken? Met geld strooien? Een slepend gevecht aangaan? Enkele commentatoren haalden 1984 aan: Andrej Amalrik voorspelde de ondergang van de Sovjet Unie. ‘Get Brexit done’: haalt de regering Johnson 2024?

Drs. Herman Wilmer

Hermanwilmer@gmail.com

Commentaar Bert Geerken

Beste Herman,

Tja, de Brexit. Herman, wat een intrigerende blik achter de schermen en boekje open!

Aanvankelijk vond ik het spijtig voor zowel de UK als ons/NL als Brexit zou doorgaan. Inmiddels, na de weinig hoopgevende soap in het Lagerhuis en ("vlek-op-vlek") het aantreden van Boris Johnson, ben ik afgehaakt. Ze zoeken het maar uit, zoiets.

Wat is die Cummings een fascinerende figuur. Het zal niet meevallen de UK wat flexibeler te maken en "bij de tijd" te krijgen. Heb een vraag: hoe beoordeel jij deze persoon in z'n optreden. Noodzakelijk, en waar gehakt wordt vallen nu eenmaal spaanders? Of meer machiavellist van de negatieve soort?

Hartelijke groet,

Bert Geerken

Replik van Herman Wilmer op commentaar van Bert Geerken

Waarde Bert,

Dank voor je reactie. Zoals Mick Eekhout heeft aangegeven is het de gedachte om te zijner tijd alle stukken te bundelen en er een mooi boekwerk van te maken. Jouw vraag biedt mij de ruimte voor een eerste update. Dominic Cummings kan geplaatst worden in het rijtje strategen met eigen doel waar ook Raspoetin toe behoort. Machiavelli was bij hen vergeleken nog een beschaafde jongen, die zag hoe het spel het beste gespeeld kon worden in een autoritaire omgeving. Raspoetin ging en Cummings gaat een stap verder: waar Machiavelli beschreef hoe je op de macht het beste kon meeliften geldt voor Raspoetin en Cummings dat zij de bestuursmacht naar hun hand wild/len zetten. Hoe subtiel

dat gaat laat de volgende lijn van handelingen zien. Kort na de vorming van de eerste regering-Johnson, een jaar geleden, hield Cummings Johnson een contract voor om vast te leggen dat hij uit naam van de premier met eenieder contact mocht onderhouden waarmee C dit maar nodig achtte. Johnson tekende vlot. Dat maakte de weg vrij om de beleidslijn voor de regering uit te zetten: een Brexit deal (verminkte versie van Theresa May's), lange prorogation (door het Supreme Court ongedaan gemaakt), het House of Commons laten balanceren tussen stemming over Brexit (erop rekenend dat de Commons dit zouden verwerpen) of verkiezingen (wetend dat Labour deze niet kon winnen), met succes inspelend op de Labourverdeeldheid in Midden- en Noord-Engeland (Corbyn c.s. versus Starmer c.s.). Toen Cummings ervan overtuigd was dat alle oppositiepartijen samen geen meerderheid zouden kunnen halen werd, alweer door Cummings, de leus "Get Brexit done" gelanceerd waarop snel tot de verkiezingen van 13 december 2019 werd besloten. All that is history.

Corona heeft ook Cummings niet voorzien. Maar vreemd genoeg ziet hij kans om er voordeel uit te putten. Om te beginnen is Cummings geen Tory, hij bedient zich van de nu royale parlementaire meerderheid van die partij. Hij realiseert zich dat (a) de bevolking zich nu het meeste zorgen maakt over corona en (b) dat uiterlijk in december 2024 nieuwe Lagerhuisverkiezingen zullen plaatsvinden. De ministers, voorop Johnson en Gove worden op missie gestuurd om de aandacht van de bevolking op corona gericht te houden. "Get Brexit done" zal wellicht niet zo prettig aflopen, dus daarover zwijgen, of de EU onverzettelijkheid verwijten. Intussen kan Cummings zelf zich bezig houden met zijn passie: ingrijpen in de ministeries. Er zal geen bezwaar hoeven te bestaan tegen toekomstgerticht maken, wat je er maar onder verstaan wilt. Cummings heeft een ander doel: het traditionele beeld van beschouwelijke, nota's schrijvende ambtenaren moet plaats maken voor aktiegerichte staven waarin wiskundigen, statistici, econometrici en soortgelijke disciplines de dienst uitmaken. Daar horen ministers van gelijke snit bij. Alle behoeften zijn meetbaar, vooral die van de bevolking, "eigen" bevolking wel te verstaan en daar moeten de departementen op inspelen. Vervolgens roept dat ook de behoefte aan een volkser type parlementariër op, weg [met.de](https://www.met.de) machtige klik met geld en grond, en al helemaal diegenen met meer dan tien jaar zitvlees. Nu zijn zij in Cummings ogen nog 'nuttige idioten' die wel blaffen maar niet bijten. Maar bij de volgende verkiezingen moet het voorwerk klaar zijn. Hij uit dit niet zelf, nee dat laat hij minister Gove portiegewijs zeggen. En de pers wordt geïnformeerd, vooral de kranten als de Sun, de Mirror, de Daily Express en de

Daily Telegraph. met brokken van wat hij in gedachten heeft, nooit het hele verhaal. En genoemde kranten worden ook gebruikt voor verdachtmaking van functionarissen die in de weg staan.

Kritiek op de regering-Johnson en op Cummings neemt wel toe. Vooral de populariteit van Johnson is tot rond de 30% gezakt. Maar Cummings lijkt nog het voordeel van de twijfel te krijgen: het water wordt niet snel genoeg heet om de kikker eruit te laten springen. Ofwel: er wordt landsbreed nog geen onmiddellijke ernst gevoeld.

Tot zover, anders wordt het te lang en te speculatief.

Van harte gegroet,

Herman.

ALFA, BETA EN GAMMA IN GRONINGEN

Mick Eekhout

Het dossier 'Aardbevingversterkte woningen' heeft een heftige geschiedenis achter de rug in de laatste 8 jaar, eigenlijk sinds de 'grote aardbeving van Huizinge', van 2012 in Groningen. De Groningse woningen zijn gewoonlijk gebouwd met gemetselde muren en houten vloeren in een tijd vóórdat er grote schades optraden als gevolg van aardbevingen. Aanvankelijk werd de schade aan woningen door de aardbevingen ten gevolge van de aardgasproductie ontkend, maar sinds 2015 is die relatie geaccepteerd. Omdat er een producent is [NAM] die een gasproductieconcessie gekregen heeft van de Nederlandse Staat in de jaren 60, is er een veroorzaker die conform contract ook de opgelopen schade moet compenseren. De concessiegever, de Staat, is echter ook een grootverdiener in dit dossier. Nederland heeft in de laatste 60 jaar een florissante voorspoed kunnen opbouwen dank zij de aardgasbaten. Maar Groningen voelt zich slachtoffer, want de Groningers blijven achter met schade aan hun woningen door de bevingen. Tussen meer dan 100.000 schademeldingen en hun compensaties ontstaat een mijnenveld van argumenten. In Groningen zijn er veel partijen die elkaar in de haren vliegen.

Deze verhandeling gaat over tegenstellingen, verkokering en toekomst, terwijl er in positieve zin naar een verbeterde toekomst zou moeten worden gewerkt. In veel plaatselijke en regionale toekomstplannen is 'de Gouden driehoek' tussen Bedrijven, Kennisinstanties en Overheid een bekende cartoon. In Delft heb ik in 2018 als voorzitter van het Economisch Platform Delft de gewenste samenwerking beschreven tussen Bedrijven, TU Delft en de

Gemeente om tot een vergrote bedrijvigheid te komen. De TU is daar een grote aanjager van nieuwe bedrijvigheid door de grote uitstroom van jong gediplomeerde ingenieurs.

Is er in Groningen ook een **Gouden driehoek** van toepassing, is dan ook de vraag die zich opdringt. Ongetwijfeld kunnen bedrijven in de stad Groningen voordeel putten uit de aanwezigheid van de kennisinstellingen. Dat zijn de Rijksuniversiteit Groningen [RUG] en de Hanzehogeschool. De RUG doet als universiteit naast onderwijs en onderzoek ook aan valorisatie om haar kennis en inzicht ten dienste van de maatschappij te stellen. Die valorisatie kan gestimuleerd worden door de gemeente of, in dit geval, ook door de provincie.

De RUG is geen technische, maar een algemene universiteit. Zou ook zo'n universiteit zich op meer vlakken kunnen manifesteren, bijvoorbeeld rond de situatie van de ommelanden? Zoals de sociologen en psychologen van Tom Postmes? Zou daar wellicht een rol zijn weggelegd voor de afdelingen planologie en economie. En de juridische faculteit zal ook symposia organiseren over haar functie in Groningen. Begrijp me goed: de stad Groningen bezwijkt onder de studenten. Terwijl de ommelanden krimpgebieden zijn. Kunnen die studenten qua huisvesting en onderwijs / onderzoek niet gespreid worden over de ommelanden? Te denken valt aan chemische opleidingen voor de Delfzijlse industrie. De ommelanden zijn toch uitstekend geschikt voor informatica-opleidingen met het werken op afstand? Scheepsbouwopleidingen voor de noordelijke scheepvaartindustrie ?

In plaats van Groningen als nationaal slachtoffer te etaleren van de aardgasproductie uit het recente verleden, zouden er beter vooruitzichten gemaakt kunnen worden voor een gezonde, hernieuwde economie, ook voor toekomstige generaties. Dit zijn gedachten over stimulerende samenwerkingen van Bedrijven, Kennisinstellingen en Overheid zoals in de klassieke 'Gouden driehoek' worden voorgesteld.

In Noordoost-Groningen is al gedurende bijna een decennium een tegenwerking gaande tussen drie werelden die ik zou willen omschrijven als de Groningse alfawereld, bètawereld en gammawereld. Ook een driehoek, maar meer een 'vechtdriehoek' dan een 'Gouden driehoek'. Dat probeer ik in dit stuk toe te lichten om over die scheidingen heen te springen en daarmee de weg vrij te maken voor andere initiatieven. Door de lange tijd waarin de tegenstellingen tussen de verschillende Groningse groeperingen zich hebben gemanifesteerd, zijn alle partijen in het schuttersputje van hun eigen gelijk

gedoken en luisteren ze niet of nauwelijks naar elkaar.

Niemand heeft ook reden om te luisteren, er is immers een duidelijke veroorzaker, de NAM. Er is geld gereserveerd. De NAM heeft het zelfs in de Tweede Kamer bij monde van de grootaandeelhouder Shell Nederland directeur Marjan van Loon bevestigd. De juristen aan beide zijden van klagers en aangeklaagden blijven zwelgen in het eigen gelijk. Ze verlengen daarmee het voortbestaan van het probleem, waardoor dit een uitzichtloos Gronings dilemma dreigt te worden. Minister Eric Wiebes had dat als technisch denkend politicus in de gaten toen hij in maart 2018 besloot, na overleg met het Kabinet, om op termijn van 12 jaar de productie van gas geheel te sluiten. In september 2019 besloot hij zelfs tot een vervroegde vulgasproductie na 3 jaar. Hij wil daarmee het risico van aardbevingen, veroorzaakt door de gaswinning, uitdoven en mogelijk op termijn zelfs geheel wegnemen. Dan zou er in de toekomst sprake zijn van bescheiden trillingen en slechts kleine trillingschade.

De tweede kracht van buiten wordt gevormd door de economische gevolgen van de coronacrisis. Het is wellicht nog te vroeg om te voorzien dat 'de diepe zakken van Wopke Hoekstra', de minister van Financiën, om de financieel-economische schade van de coronacrisis te compenseren, aan het einde van de crisis leeg zullen zijn. Groningen dreigt dan weer jarenlang onderaan het nationale wensenlijstje te bungelen. In de laatste weken wordt in de dagbladen gesuggereerd dat Shell haar hoofdkantoor in Nederland zou kunnen sluiten. Wat zal dat voor gevolgen kunnen hebben?

Groningse burger en burgemeester

De alfawereld wordt gevormd door de Noordoost-Groningse bevolking met haar door aardbevingen geteisterde woningen en gebouwen. De bewoners hier zijn slachtoffer sinds de grote aardbeving van Huizinge in 2012. Hun gemetselde woningen zijn gescheurd en vertonen schade door de opgetreden

aardbevingen. Een ruimhartige schadecompensatie wordt opengesteld. Daar wordt zeer breed gebruik van gemaakt. Meer dan 80.000 schademeldingen komen er binnen. De afhandeling ervan duurt jaren, want elke melding moet gecontroleerd worden. Die lange reactietijd maakt de Groningers ongerust en daarna boos.

Vervolgens komt er tussen 2015 en 2018 een vloedgolf van versterkingsadviezen van de ingenieurbureaus op basis van de nieuw opgezette Nederlandse PraktijkRichtlijn 9998 [NPR]. Dat zijn adviezen gericht op de veiligheid van Groningers in de ‘near collapse’ toestand van hun woningen: nooit dodelijke slachtoffers. Die adviezen worden tussen 2015 en 2018 door het CVW (Centrum Veilig Wonen) over hen uitgestort. Het resultaat van 2.500 versterkingsadviezen is dat 50% van de woningen zwaar versterkt moet worden en de andere 50% gesloopt en herbouwd.

Het onmiddellijke gevolg voor de Groningers is dat ze zich onveilig voelen in hun woningen. Kunnen ze hun kinderen nog wel gerust te slapen leggen in hun woning? Onrust over de lange wachttijd voor schadecompensaties gaat over naar een gevoel van onveiligheid en angst voor instorting van de eigen woning door de komende aardbevingen. De gedachte is dat hele dorpen versterkt of gesloopt & herbouwd moeten worden. Gek genoeg wordt tegen slopen & herbouwen geen protest aangetekend, er lijkt immers geld genoeg te zijn. Hele dorpen vieren feest omdat ze bijna gratis opnieuw gebouwd zullen worden. De indruk is dat er gratis een Nieuw Groningen zal gecreëerd worden. In de Provinciale Staten spreekt men over 10 miljard euro aan investeringen.

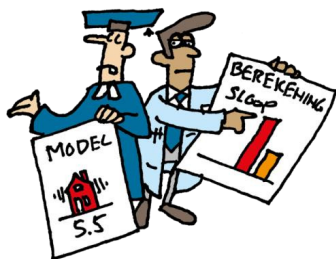
Maar er hangt een donkere wolk boven Groningen die dan nog niet zichtbaar is. De afhandeling van opgelopen schades en de procesvoering van de versterkingsadviezen worden handig met de privacy wetgeving strikt privaat gehouden. Niemand krijgt inzage in andere versterkingsadviezen. Het lijkt ook wel of niemand het overzicht heeft. Ondertussen komen er in 2017 verbeteringen van de NPR 9998 die aangeven dat de aardbevingen minder heftig zullen zijn dan in 2015 gedacht. Daar willen de Groningers niet van weten. Ze worden minder angstig maar ondertussen zeer benieuwd naar nieuwe woningen. De ingenieurs die werken aan de versterkingsanalyses gebruiken de meer tolerante NPR 9998 uit 2017 niet, want veranderingen in een document van 260 pagina’s vol met verwijzingen, dat is een doolhof. Het probleem wordt steeds groter en de engineeringkosten en begrote bouwkosten worden steeds hoger totdat het als een luchtballon in maart 2018 door EZK minister Eric Wiebes wordt doorgeprikt.

De bevolking wordt beschermd en gestimuleerd door de betrokken gemeenten en de provincie Groningen die haar in Den Haag vertegenwoordigt. Er zijn

zeven gemeenten. Als Delfzijl, Appingedam en Loppersum over een jaar samengaan tot de gemeente Eemsdelta, zijn er nog vijf Noordoost-Groningse gemeenten over. De indruk is dat het separate gemeenten zijn zonder een gemeenschappelijke infrastructuur voor upgrading van de economie, verbetering van gebouwde omgeving en van de gemeenschappelijke leefomgeving. De zeven gemeenten samenvoegen tot één grote gemeente Noordoost-Groningen zou heel effectief kunnen zijn in het oplossen van de achterstand.

Er wordt beschaafd overlegd. We weten dat burgemeesters over het algemeen rustige mensen zijn die niet gauw in staking naar Den Haag zullen gaan. Hans Alders wordt in 2015 aangesteld als Nationaal Coördinator Groningen [NCG], als vredestichter, maar transformeert zich in drie jaar tijd tot verdediger van de Noordoost-Groningers, als een soort superburgemeester. Hij krijgt een meningsverschil met minister Eric Wiebes na diens nulgasbesluit en trekt zich in mei 2018 terug.

Daarmee verliest Groningen een grote, gerespecteerde en invloedrijke kracht. Hij wordt weliswaar te midden van die grote organisatie van de NCG interim opgevolgd, maar de Groningers komen weer alleen te staan, is de indruk.

Hoogleraar in de NEN commissie en de civiel ingenieur die de versterkingsanalyse maakt

De bètawereld wordt gevormd door de denkers en doeners in de bouwwereld. In dit geval zijn dat allereerst de onderzoekers en hoogleraren die na de aardbeving van Huizinge vanuit het NEN instituut, zonder grote expertise, de nieuwe regels [NPR 9998] bedenken waaraan gebouwen moeten voldoen om overeind te blijven staan na aardbevingen. Zij houden, evenwijdig aan de internationale praktijk, de lijn aan ‘near collapse’: een gebouw mag niet instorten en men moet levend kunnen vluchten zonder gevaar te lopen bedolven te worden door instortingen. In tegenstelling tot de bevolking die helemaal geen scheuren wil, gaat het hier om robuustheid tegen de heersende en toekomstige aardbevingen en inzakkingen en niet instorten. In de regels worden extreem hoge aardbevingsbelastingen aangehouden: 5.9 op de schaal

van Richter. De beving bij Huizinge kwam overeen met slechts 3.6. In 2018 wordt dat verlaagd 5.0 op de Richterschaal. Dat is nog steeds 25 keer zo zwaar, want de Richterschaal is logaritmisch. Ook dat is een angstaanjagende aanname die de Groningers niet onberoerd laat.

Aardbevingen in Groningen lijken zich heel anders te gedragen dan elders in de wereld, zo wordt gezegd. Een groep van de ingenieursbureaus rekent, met die NPR 9998 /2015 in de hand, bestaande woningen door op hun aardbevingbestendigheid en laat dat resulteren in hiervoor reeds gemelde individuele versterkingsadviezen [VA's]. Ontwerpen van nog te bouwen woningen en gebouwen worden als nieuwbouw ook doorgerekend. Daar is niet zoveel mis mee. De ingenieurs hebben tussen 2015 en 2018 een grote impact gehad omdat hun versterkingsadviezen grootschalige sloop en herbouw van de regio adviseren. Gemetselde gebouwen zijn er nu eenmaal niet tegen opgewassen om aardbevingen van de voorgestelde gigantische ordegrootte te doorstaan. Er worden in grote snelheid, bevolen door de politiek, die op zich weer wordt opgejaagd door de Groningers, 2.500 versterkingsanalyses gemaakt. Tevens wordt geopperd dat er te veel veiligheden gebezigd zijn, maar dat heeft geen invloed op de uitgangspunten van de VA's: de NPR 2015 blijft de basis.

Vanuit de belevingswereld van de ingenieurs komen er geen tekenen van zelfreïnigend inzicht. Desondanks was er alle aanleiding om ons op z'n minst af te vragen: zijn we wel goed bezig? Zijn we niet veiligheid op veiligheid aan het stapelen zodat het totaal op luchtfietserij neerkomt? Maken we de Groningers niet bang en gek terwijl dat in het geheel niet nodig is?

Pas in de loop van 2018 komt de waarheid tevoorschijn en wordt die waarheid als 'voortschrijdend inzicht' duidelijk: de normen waren te streng, de veiligheden te hoog, de veronderstelde krachten vanuit aardbevingen veel te zwaar. In 2020 dringt de conclusie zich op dat het gevaar van instorten zelfs denkbeeldig was. Van ingenieurszijde komen er dus geen excuses. We hebben instructies gevolgd. Het wachten is nu op een parlementaire enquête die inzicht achteraf zal moeten verschaffen. Die enquête wordt in maart 2018 aangekondigd en bevestigd op 27 mei 2020, inhoudelijk te starten na de installatie van de nieuwe Tweede Kamer in maart 2021.

Opmerkelijk in de ontwikkeling van dit dossier is dat de aannemers, die meermalen vanaf 2012 klaar staan om opdrachten uit te voeren, nog geen grote rol spelen in het aardbevingbestendig maken van Groningen. Ze krijgen in januari 2020 van ministerie van BZK als 'Het versnellingspakket' de opdracht om snel versterkingen aan te brengen aan huizen en gebouwen, maar dan op een wijze van 'Licht versterken' waarvan de definitie of de omschrijving nog niet bekend is. Schade aan het metselwerk te herstellen, versterken van

houten vloeren met extra lagen multiplex, koppelen van vloeren op muren en versterken van te grote muuropeningen in het metselwerk. Als er op die basis een versterkingsanalyse gemaakt wordt, zijn de maatregelen veel geringer.

Gasproducent NAM en de Staat als concessieverlener

De gammawereld, van het geld, de politiek, de inspecteurs, de advocaten en juristen wordt onder andere gevormd door de NAM, die vanaf 1960 de concessie heeft van de Staat om gas te winnen voor gebruik in heel Nederland en met haar de winst te delen en de schade te compenseren. Tot die compensatie behoren de eventuele schade aan huizen en gebouwen. De NAM haalt het gas naar boven, waarbij die aardgasproductie schade veroorzaakt door bevingen en inzakkingen. Aanvankelijk ontkent de NAM de oorzakelijkheid van gaswinning en bevingen. Vervolgens worden oplossingen ook tot probleem verheven. Aldus wordt de NAM van grote en populaire werkgever in de regio de grote zondebok die de mensen in de kou laat staan.

Het is niet verrassend om te stellen dat de public relations van de NAM in ieder geval beter hadden gekund. De Staat der Nederlanden houdt grote inkomsten uit de gaswinning over, waarvan heel Nederland gedurende zestig jaar profiteert in zijn economische ontwikkeling. Echter in haar houding is dat niet te merken. Decennia lang is de nationale begroting florissant. De crisis van 2008 wordt er mede door overwonnen.

In Groningen viel in het afgelopen decennium alleen al door Groningse inspecteurs en contra-inspecteurs, juristen en advocaten veel geld te verdienen. 37% van de investeringen over 2015-2018 werden bijvoorbeeld gedaan om juridische kosten te dekken. Van de inbreng van juristen heb ik verder geen overzicht. Dat is ook een wereld waar bouwers liever vanaf blijven, omdat de juridisering het werken vertraagt en heel ingewikkeld of soms

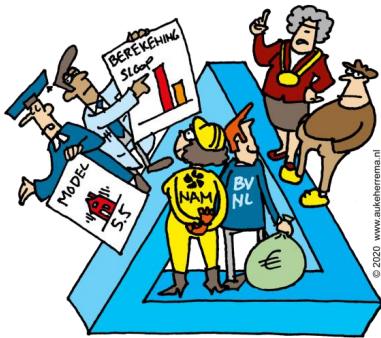
onmogelijk maakt, zelfs jaren na een oplevering. Juristen en rechtszaken zijn een nachtmerrie voor bouwers. En leiden tot langdurige dilemma's.

Zoals bekend verwerkt het Centrum Veilig Wonen de schademeldingen. CVW is een (winstmakend) bedrijf van de NAM en van ingenieursbureau Arcadis, dat de NAM ontzorgt van de schademeldingen en de uitvoering van de versterkingen begeleidt. Het bedrijf bestaat 5 jaar, is in Appingedam gevestigd en heeft een bemanning van 150, oplopend tot 350 man. Door de procescomplexiteit wordt de afhandeling van problemen als traag ervaren. Er is veel juridisch getouwtrek en dus ook zeer grote ontevredenheid over de CVW. Het bedrijf blijft het imago houden een schaduwbedrijf van de NAM te zijn. Het wordt op 1 januari 2020 opgeheven. De functies van het CVW en een flink deel van de bemensing worden overgeheveld naar de NCG, de Nationaal Coördinator Groningen. Maar er wordt niet voor een andere aanpak gekozen.

Later wordt de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen opgericht, die 17.000 schadegevallen van het CVW overneemt, maar die, volgens krantenberichten, evenmin grote daadkracht uitstraalt. Ook hier teveel managers en te weinig bouwtechnici? Het lijkt op het steeds opnieuw zenden van troepen naar een slagveld, zonder terreinwinst te boeken.

Hans Alders wordt in 2015 benoemd als Nationaal Coördinator Groningen [NCG] om de grote bevingproblematiek op te lossen. Het politieke motto is 'Veiligheid voorop'. Dat alom beleden streven naar veiligheid zal uiteindelijk alle partijen de verkeerde kant uit sturen. De jacht op snelheid en actie, vanuit de opstandige Groningers naar de Tweede Kamer, de EZK ministers, de NCG, de ingenieursbureaus en de CVW die lange tijd de versterkingsadviezen onder de pet houden, die jacht op snelheid breekt hen op. Want 'Veiligheid voorop' blijkt een proces te zijn met veel fouten in de aannames en ook ongewenste en onvoorzijne gevolgen. Het ware beter geweest de tijd te nemen om prototypes te ontwikkelen. "Haastige spoed is zelden goed", is hier zeker van toepassing. Dat ontdekt ook minister Eric Wiebes die als 'Tom Poes een list verzint' een plotselinge wending bedenkt naar een gasproductie van nul in 2030, denkend dat als er geen productie meer is, er geen bevingen meer zullen zijn. En dat dus ook geen versterkingen tegen toekomstige bevingen behoeven te worden uitgevoerd. Gedane beloften kunnen nu van tafel. Geen winst uit onderneming, dan ook geen compensaties. Hans Alders neemt als prominente speler NCG in 2018 verongelijkt afscheid. De spontane vraag stelt zich hier of een positie als vredestitcher onmogelijk is in deze arena?

De alfa, beta en gamma wereld zullen een nieuw evenwicht moeten vinden

De Groningse driehoek: De drie Groningse werelden van alfa, bèta en gamma zijn zeer gescheiden. In elk van die drie werelden zijn er ook veel verschillende rangordes, zeggenschappen en meningen, een sterke verkokering. Samen-gevoegd vormen ze wel een 'Groningse Driehoek', met hun eigen posities, karakteristieken, wensen en mogelijkheden als drie eigen werelden die noodgedwongen het met elkaar eens moeten gaan worden om de toekomst in te gaan. Maar dan zullen ze met elkaar rekening moeten houden, in alle aspecten.

Het zou beslist geen kwaad kunnen om een organisatie-analyse van deze verkokering te maken. En om met nieuwe axioma's te gaan werken zoals transparantie, gemeenschappelijke compensatie en een generaal schade-pardon om iedereen in een andere setting te plaatsen. Het stellen van een vast totaalbedrag, vrij te besteden, zou ook heel wat heftigheid en tegenstrijdigheid kunnen dempen.

De vraag schiet mij zomaar te binnen of het niet tijd wordt een nieuw vredesinitiatief te starten om partijen weer meer naar elkaar toe te laten bewegen, excuses voor hun gedrag te laten maken, de tering naar de nering te zetten en zich daarna gezamenlijk aan een positieve invulling van de toekomst te zetten? En om een aantal erkende Groningers in te zetten als buitenboordmotor: bijvoorbeeld Johan Remkes, Diederik Samson, Henk Bleker en Klaas Knot. Dan zou je zaken nu eens heel anders en veel directer kunnen aanpakken.

Om een 'Panorama Groningen' als een verbeterde ruimtelijke omgeving te gaan ontwerpen, zoals de Rijksbouwmeester Floris Alkemade en zijn college van rijksadviseurs voorstaan en uitdragen? Tijd voor de RUG (vanwege de universitaire valorisatie) en Provinciale Staten om zich sterker te manifesteren?

Ook met het oog op verbeterde bedrijvigheid door samenwerking van bestaande spelers? In de richting van één integrale 'alfa/beta/gammawereld' in Groningen. Met een blik op de toekomst in plaats van op het verleden. De voorruit is tenslotte groter dan de achteruitkijkspiegel.

Naschrift: de twee recente aardbevingen in Loppersum en Startenhuizen toonden in het hart van de aardbeving op 3 km diepte een kracht van 2,7 resp 2,3 op de schaal van Richter, en in het maaiveld een PGA waarde (belasting op de fundering van woningen) van 0,44 en lager. Dat is de helft van de beving van Huizinge, 2012. Weer worden er op foto's oude scheuren getoond, maar in Groningen leiden die bevingssterkten niet serieus tot versterkingen.

Em. Prof.dr.ir. Mick Eekhout

Lid Koninklijke Akademie van Wetenschappen

m.eekhout@octatube.nl

Commentaar Bert Geerken op essay Mick Eekhout

Beste Mick,

Je verhaal kreeg ik in iets andere context eerder onder ogen en reageerde daarop. Ik beperk me daarom nu tot 1 reactie, plus een paar losse flodders.

Je zoekt naar een samenspel en refereert aan de gouden driehoek elders, van (traditioneel) overheden, bedrijven en kennisinstellingen. Omdat dat zo in casus Groningen niet opgaat kies je de drie eerste letters van het Griekse alfabet. Ik associeerde dat aan wetenschapsgebieden, waarvoor zo'n indeling vaak gebruikt wordt. Maar dat kan het m.i. toch niet zijn. Want alfa-wetenschap gaat over de geesteswetenschappen en heeft bij jou betrekking op de burgers. Mocht je toch wel zoiets bedoelen dan zou ik denken dat de Groningse problematiek van elkaar moeilijk vinden in samenspel niet vooral zijn oorsprong vindt in ontwikkelde methode- en cultuurverschillen maar in belangentegenstellingen en ontwikkeld wantrouwen. Dat NAM en Overheid 20 jaar te lang het probleem hebben ontkend en dat vervolgens veroorzaker NAM ook scheidsrechter is kon toch nooit tot soepel samenspel leiden?

Losse flodders:

- *RUG is breder dan wat je met "algemene universiteit" lijkt te duiden. De Faculteit Science en Engineering biedt enige toegepaste (Ir-)opleidingen aan.*
- *Op blz 9 treedt Hans Alders aan, die op blz 5 al was verdwenen in het verhaal.*
- *De voetnoot introduceert de grondversnelling (PGA) voor de recente bevingen, naast het getal op de schaal van Richter. Valt zo een beetje uit de lucht. De helft van de Huizinge-sterkte is op de Richterschaal ook niet toepasbaar, daar is het eerder een factor 8 (Richter 3.6 versus 2.7).*
- *Het laatste zinsdeel, met name woordje versterkingen, wordt niet duidelijk qua betoog. Hoezo niet: geen impact, geen scheuren door andere bouw, geen actie*

Benieuwd of je er wat mee kan,

hartelijke Princelijke groet,

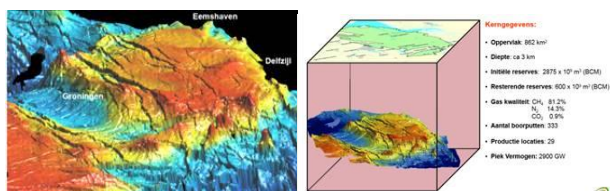
Bert Geerken

Antwoord van Mick Eekhout op commentaar Bert Geerken

Beste Bert,

Van stikstof als vervangende drukmechanisme weet ik niets af. Maar ik kan wel redeneren. Er zijn meer dan 333 boorputten / productieplaatsen gepositioneerd in Noordoost-Groningen, boven de gasrijke zandsteenlaag van 300 m dikte op 3 km diepte over een oppervlak van 862 km². Die zandsteen-laag is deels al ingezakt, deels gescheurd. Met name de scheuren zijn redelijk door sonarmetingen in kaart gebracht. Als er ergens productiepunten worden gesloten, bijvoorbeeld in Loppersum is dat gebeurd, dan migreert het gas horizontaal door het zandsteen. Dat gaat natuurlijk heel langzaam, van hoge gasdruk naar de minder hoge gasdruk. Bij de scheuren ontstaan drukverschillen en daardoor ontstaan ook bevingen. Ter illustratie uit mijn boek 'Aardbevingrobuuste woningen in Groningen' (nog niet uitgegeven):

Figuur 3, 4: PowerPoint Rien Herber 20 maart 2017

Er bevindt zich nog steeds een reservoir van 20% van het oorspronkelijke gasvoorraad, zegt men in het zandsteen. Hoe zou je CO₂ onder extreem hoge druk in die zandsteenlaag in kunnen spuiten, met zeer plaatselijk lancetten, zodat het onder (met ander opwaarts bevingsrisico) of in de liefst gasarme zandsteenlaag terecht komt? Want kan men CO₂ mengen met aardgas? Dat lijkt me niet, maar ik ben geen chemicus. Dan is aardgas verontreinigd. Het is een geologische / seismologische vraagstuk waar de NAM mogelijk al veel

studie naar heeft gedaan, maar ik heb mogelijk positieve resultaten nooit gelezen. Collega prof. Rien Herber van de RUG (oud dir. NAM onderzoek) was niet erg vrijgevig met informatie.

Met vriendelijke groet,

Mick Eekhout

Commentaar Gooitzen Zitman op essay Mick Eekhout:

Beste Mick,

Een overtuigende samenhang aan te brengen tussen alfa, beta en gamma wetenschappen, die de afdeling Delft van de Orde van den Prince graag zou willen vinden, zal waarschijnlijk niemand van ons echt voor elkaar krijgen. In elk geval is het wel een leuke manier van zeggen dat aan de dramatische afwikkeling van het Groningse aardgaswinning project vele aspecten kleven. Het feitenrelaas was voor mij informatief en verhelderend. Ook je slot-beschouwing dat het misschien zinnig is om nog eens Commissie van Wijze Mannen (en/of Vrouwen , of: Personen) aan het werk te zetten, vind ik een goeie.

De stagnerende afhandeling van de evidente schade die veel Groningers in het winningsgebied hebben ervaren, vindt mijns inziens zijn oorsprong in het Nederlandse besluit om bodemschatten los te koppelen van de eigendom van de bovenliggende percelen. In de US is dit niet het geval en is elke landeigenaar graag bereid om zijn huis in te laten storten om met de opbrengsten van zijn gewonnen olie een groot kasteel terug te bouwen.

Ik vind daarom dat onze Overheid een eindverantwoordelijkheid heeft om de getroffen schadeloos te stellen. Het was een weeffout in de publiek//private samenwerking om bij de concessieverlening aan de NAM hen wel te verplichten tot afhandeling van optredende schade (wel zo praktisch), maar daarbij niet te voorzien in een Arbitrage Regeling waarbij de Overheid een dikke vinger in de pap zou hebben, zodat het parlement er op toe zou kunnen zien dat alle burgers van dit land in gelijke mate fatsoenlijk en rechtvaardig behandeld zullen worden.

Het zou m.i. van de gekke zijn, als na 2030 wanneer, zoals in het plan Wiebes er geen gaswinning en geen winst meer is, er DUS geen compensatie voor getroffen bewoners meer mogelijk zou zijn. En ook het feit of de Shell nu wel of niet zich in een bepaalde mate uit Nederland zou terugtrekken, mag aan het recht op schadevergoeding geen afbreuk doen. De Nederlandse Overheid blijft ook NA sluiting van de aardgasvelden verplicht er op toe te zien dat ook later optredende schade behoorlijk wordt vergoed of dit zelf te doen.

Dan is er ook alle tijd om na een snelle reparatie van de ergste schade, nog eens rustig na te denken over een model voor finale afhandeling. Een mooie klus ook voor geologen en mijnbouwkundigen om de late effecten in te schatten.. Maar de opzet zou m.i.in principe genereus horen te zijn. Iets voor de onafhankelijke Wijze Personen.

Tot zover, met hartelijke Princelijke groet,

Gooitzen Zitman

Repliek van Mick Eekhout op commentaar van Bert Geerken en Gooitzen Zitman:

Beste Bert en Gooitzen,

Als antwoord op de e-mails van jullie beiden: Dank voor jullie belangstelling en voor jullie opmerkingen en vragen. Hierbij een aantal overwegingen waar antwoorden op je losse flodders in verwerkt zijn.

De Rijksuniversiteit Groningen [RUG] heeft inderdaad een Science & Engineering faculteit met een verblindend aantal hoogleraren, maar allen zeer theoretisch, nergens rakend aan de bouw. Ik heb als KNAW-lid vanwege het organiseren van twee KNAW minisymposia over gebouwen in Groningen in 2017 en 2020 gesprekken met de rector Cisca Wijmenga om de RUG meer belangstelling te laten hebben voor de problematiek van Noordoost-Groningen. Beginnend met professor Tom Postmes, sociaal psycholoog.

In Groningen zijn er vanaf 2006 acht bevingen geweest met een grootte boven de 3.0 op de schaal van Richter. Eerst een uitleg over Richter. Aardbevingen worden internationaal gemeten in het epicentrum als kracht op de schaal van Richter. Dat is in Groningen dus op 3 km diepte. Internationaal is dat door

tektonische verschuivingen in de aardkorst veel dieper. Internationaal vindt men dat de Groningse aardbevingen zeer bescheiden in grootte zijn. De Piekgrondversnelling ofwel Peek Ground Acceleration [PGA] is de belasting door de beving veroorzaakt op maaiveldhoogte, dus werkend op de funderingen van woningen. Die wordt gebruikt als uitgangspunt voor het berekenen van gebouwen op sterkte en bestandheid tegen bevingen.

NAM is in Groningen de gasproducent, de veroorzaker van de bevingen en de partij die schade zou moeten compenseren. Dus alle verwijten gaan richting NAM. De Staat vergoedt overigens 64 % van de opgelopen schade van de NAM. De Staat verschuilt zich dus achter de NAM.

De berekeningen zijn, internationaal overeengekomen, gebaseerd op 'near collapse' veiligheid. Dus woningen mogen niet instorten, zelfs geen kritisch onderdeel, omdat men er veilig uit moet kunnen vluchten. Het kan overigens zo zijn dat de woning in 'near collapse' toestand vol met scheuren zit. Daar trekt men zich internationaal niets van aan. 'Near collapse' betekent geen doden of gewonden, maar het huis kan total loss zijn. Groningers denken daar anders over: zij willen geen scheuren in hun huis. Dat kan een dilemma worden.

Volgens de concessie-overeenkomst uit 1963 behoeft de NAM die niet te vergoeden. Ze hebben in het verleden wel uit goedwillendheid schade compensaties gedaan, maar ze zijn er niet toe verplicht. Hier heeft de publieke druk meer geholpen dan het contract. Maar wat gaat er gebeuren als er geen productie meer is, dus na 1 oktober 2022?

Verder zien we grote aantallen betrokken woningen 26.000 in het kerngebied, meer dan 152.000 in Oost-Groningen. Daaruit lijkt het niet onlogisch dat er een grote versplintering van partijen is. Immers de NAM / de Staat konden aangesproken worden op de ontstane schade door de bevingen. Iedereen keek naar hen. Er kwamen veel juridische meningsverschillen naar voren. In 2018 was 37% van de Groningse voorzieningenpot opgemaakt door juristen.

In 2018 toen duidelijk was geworden door de versterkingsadviezen van de ingenieursbureaus dat 50% van de onderzochte woningen zou moeten worden gesloopt en vervangen door een nieuwbouw en de andere 50% zwaar versterkt zou moeten worden, bleken de gevolgen van die adviezen desastreuus voor de minister van EZK. Provinciale Staten berekenden 10 miljard aan versterkingskosten. Als ik me goed herinner was de jaarwinst voor de Staat 2

miljard in het regeerakkoord van 20 miljard m3 gas / jaar. Die jaarwinst loopt dus in 2022 af naar nul.

In mijn optiek werd Hans Alders, bekend met Groningen als oud-commissaris van de Koningin, aangesteld om daar een nieuw evenwicht tussen partijen te bewerkstelligen. Ik heb hem een paar keer gesproken en hij was exact op de hoogte wat er aan de hand was. Echter, hij verdedigde de belangen van de Groningers meer en beter dan Eric Wiebes naar de zin was. In 2018 had Hans Alders als Nationaal Coördinator Groningen [NCG] drie jaar gefunctioneerd. Minister Erik Wiebes kreeg door de Tweede Kamer, de Mijnraad adviezen en de verschillende gerechtelijke uitspraken (onder andere Raad van State) weinig bewegingsruimte. Er bleef slechts een gang naar verkleinen van de gasproductie. In het Regeerakkoord 2017 Rutte III was die gasproductie nog voorzien als 4 jaar maal 20 miljard m3 gas / jaar. De Nederlandse economie is mede dank zijn de gasinkomsten welvarend geworden en is de crisis van 2008 te boven gekomen. Maar de druk om de gasproductie te minderen bleef. Zo kwam Wiebes als het waren in de positie van Tom Poes in de cartoons van Ollie B Bommel : "Tom Poes verzint een lijst". De lijst was productie sterk verminderen, en uiteindelijk na 3 kabinetswisselingen gasproductie stoppen, dan is er geen NAM omzet meer en dan kan er uit de reserves van de NAM en de Staat nog een beetje schade compensatie worden betaald, maar behoeven we niet die enorme aantallen woningen te slopen en te herbouwen, omdat de gasproductie stopt. Begrijpelijk was Hans Alders het met zijn gesprekken met zijn Groningers het daar geheel niet mee eens. Hij zou met lege handen blijven staan. Dus vertrok hij 2 maanden na de Wiebes' aankondiging om in 2030 tot nulgasproductie over te gaan. Later zou die nulgasproductie versneld verlaagd worden tot 2022.

Door die 2.500 versterkingsadviezen tot 2018 ontstond er angst onder de Groningers of hun huizen wel veilig waren? Konden ze hun kinderen wel rustig laten slapen in een onveilig huis waarvan de 1^e verdiepingvloer kon instorten?

In Loppersum was in 2014 de piekgrondversnelling [PGAg], de maat voor de belasting van de beving op de funderingen op maaiveldhoogte, als 0,42 vastgesteld. De beving van Huizinge met een kracht van 3,6 op de schaal van Richter op in het epicentrum op 3 km diepte, had een PGAg van 0,085. Dus die bevingssterkte was 5 maal hoger aangenomen. Ik hoor ook dat de

NPR, de betreffende norm uit 2015 inzet op een kracht van 5.0 op de schaal van Richter. De Richterschaal is logaritmisch, dus 5,0 is 25 keer zo zwaar als 3,6

Huizinge. Kon dat niet wat minder? Wat méér realistisch? Er was ondertussen (2018) van de ingenieurszijde het 'voortschrijdend inzicht' gekomen dat ze betreffende veiligheid te hoog hadden ingezet. Dat stelde de Groningers weer enigszins gerust.

Door de aanvankelijk genomen overveiligheid worden de Richtergetallen en de PGAg's in de toekomst alleen maar kleiner. Langzamerhand kwamen de ingenieurs tot de conclusie, beter gezegd tot 'het voortschrijdend inzicht' dat die cijfers lager konden. Maar ik heb nog niemand zijn excuses horen aanbieden aan de Groningers. Nu berekenen KNMI / TNO / NAM / Deltares de nieuwe PGA waarden in publieke seismische dreigingskaarten die regelmatig worden bijgehouden. We zien nu een dubbele afname in PGAg waarden door een optelsom van 'voortschrijdend inzicht (terugkomen op te hoge veiligheden) en de toekomstig evenwicht in de ondergrond door de naderende nulgasproductie. Naar verwachting zal heel Noordoost-Groningen een PGAg waarde krijgen na 2022 van tussen 0,05 en 0,10. In de werkelijkheid zal er dus in Groningen een periode van 'Licht versterken' aanbreken.

Maar belangrijker nog is hoe de Groningers omgaan met de vele scheuren in hun huizen. Ze hebben dus huizen met gescheurd metselwerk. Metselwerk is geen 'self-healing' materiaal, geneest niet vanzelf. Scheuren blijven scheuren. Je kunt scheuren voegen of afkitten, maar het metselwerk blijft gescheurd. De vraag zal zijn: hoe stabiel is gescheurd metselwerk als er geen dwarse belastingen op worden uitgeoefend na 2022? Is licht versterken dan voldoende? Gaan de Groningse woningen als unieke gescheurde woningen de eeuwigheid van de architectuurcanon in? Of zou het een oplossing zijn om beiden zijden van de muur te voorzien van een gewapende stuclaag? Met isolatie voor nog meer duurzaamheid, maar dan op kosten van de eigenaar?

Er wordt momenteel een uitgebreide handleiding voorbereid hoe om te gaan met het zinvol versterken van gescheurd metselwerk. Dat doet bouwkundig en seismisch ingenieur Sjoerd Nienhuys op mijn suggestie en aandringen. Ik probeer hem te motiveren tot een dissertatie. Kan ook een handleiding worden, een soort Groningse Jellema, [= technisch handboek voor de bouw], bedoeld voor scholen en jonge bouwvakkers. Dat boek gaat ook over naar de doe-het-zelf aanpak.

Kerndoel voor de komende jaren: De opgetreden schade opgelost en de geest weer in de fles?

Juridisch gaat dat ook een heel verhaal worden: Niemand had ooit gedacht dat vooroorlogse woningen in Noordoost-Groningen met hun houten vloeren en funderingen op gemetselde of betonnen plaatvoeten in de Groningse bodem op een grootschalige wijze konden verzakken en scheuren en dat de naoorlogse woningen met hun dunne spouwmuren niet tegen bevingsbelastingen konden loodrecht op de spouwmuren. Alleen gebouwen van na 1970 met betonnen onderheide funderingen en betonnen vloeren zijn beter bestand.

Politiek is het duidelijk dat de Staat [dat zijn wij allen, in het verleden, nu en in de toekomst] die al sinds de 60-er jaren groots geprofiteerd heeft van de aardgasinkomsten, nu ook grootmoedig met het verhelpen van de schade omgaat. Maar ondertussen kan men ook raden dat “de diepe zakken van FZ minister Wopke Hoekstra” leeg zullen zijn na een of twee jaar corona. En dat de compensatie aan Groningen minder prioriteit kan krijgen dan de werkgelegenheid over heel Nederland. Aan de ander kant heeft corona ook laten zien dat de Staat heel snel een probleem kan oplossen, hoewel dat ten koste van toekomstige generaties gaat. Wordt ook geen dilemma ?

Maar gezien het aangekondigde nulgasproductie zouden de Groningers er goed aan doen op hun hoede te zijn. Want we weten niet hoelang Shell in Nederland actief blijft en hoe zwaar de beloften uit het verleden dan opgevolgd zullen blijven worden. Anderzijds er zijn meer dan 1.000 gasproductieplaatsen, dat zijn kleine fabrieken. Na het sluiten en het wegvallen van onderhoud, zijn ze afgeschreven, maar kosten veel geld bij deactiveren, ontkoppelen en demontage.

Dus ergens is een kleine continuering van de gasproductie ook niet een vreemde oplossing. Zeker als we de leverzekerheid van gasleverancier Poetin / Rusland in de toekomst wantrouwen. Maar dan moet het ‘lichte versterken’ wel gebeuren op zeer realistische gronden en ervaren veiligheidswaarden.

Wellicht een uitgebreider antwoord dan jullie verwachten zou, maar deze zaak is behoorlijk complex en dat heb ik in de alfa, beta en gamma werelden trachten uiteen te zetten.

Met vriendelijke groet,

Mick Eekhout

Europa: oorlog en vrede als keerzijden van dezelfde medaille

Jan van Groesen

Hoe zou Nederland eruit zien als het geen deel van Europa had uitgemaakt? Het is een hypothetische vraag die niet gemakkelijk kan worden beantwoord. Want naar welk Nederland zoeken we dan: het geschiedkundige, het financieel-economische, het sociale, het culturele, het literaire? Of het Nederland dat zich met een zweem van ethiek en moralisme een gidsland wil betonen en dat het belerende vingertje ophoudt om anderen te kapittelen. De laatste maanden kwam vaak het zuinige of zelfs het vrekkige Nederland in beeld.

Deze verhandeling wil proberen een antwoord te formuleren vanuit een Europese context die zo bepalend is geweest voor de ontwikkeling van Nederland sinds de tweede helft van de 20ste eeuw.

Hoewel er veel boeiends te vertellen is over de periode teruggaand tot aan de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (1588-1795), en er in het huidige verhitte discours in Nederland vaak te pas en te onpas naar die tijd wordt teruggegrepen, wil ik hier als uitgangspunt het einde van de Tweede Wereldoorlog nemen. Het is een logisch referentiekader voor het schilderen van een beeld van Nederland, een kantelpunt in de recente geschiedenis over de feiten waarvan niet veel onenigheid zal bestaan.

Integriteit van het menselijk lichaam, gelijke behandeling, vrij zijn van vrees en gebrek, bescherming van de persoon en van zijn of haar privacy. Het waren deze rechten van de mens die in de nasleep van de barbaarse handelingen van

de Tweede Wereldoorlog ondubbelzinnig prominentie kregen. Ze werden tot hoogste ideaal van de mensheid verheven om toekomstige generaties te behoeden voor de verschrikkingen van oorlog. Met het einde van WO II moest immers een tijdperk van 75 jaar worden afgesloten waarin Europa ernstig verminkt raakte door drie oorlogen, waarvan de wreedheid en onmenselijkheid hun weerga niet kenden.

Frankrijk en Duitsland

Het begon met de Frans-Duitse oorlog van 1870, die als directe opmaat geldt van de Eerste Wereldoorlog en indirect ook van de Tweede. De Frans-Duitse oorlog duurde weliswaar maar zeven maanden, maar hij was ongekend bloedig. Er vielen 200.000 doden en een half miljoen gewonden. De pijnlijkste oorlogshandeling was het Duitse bombardement van Straatsburg waarbij de stad, met zijn vele unieke historische gebouwen, bijna volledig in puin werd gelegd. De aartsbisschop van Straatsburg smeekte de Duitse bevelhebber om een staakt-het-vuren en de burgerbevolking stelde zelfs voor om de Duitse aanvalsleider 100.000 franc te betalen voor elke dag dat hij de stad niet beschoot, maar tevergeefs.

Wie zich afvraagt waarom de Fransen tot op heden hardnekkig vasthouden aan Straatsburg als Europese vergaderstad, met het ogenschijnlijk nutteloze heen-en-weer gereis van het Europees Parlement tussen Brussel en Straatsburg, moet hier een deel van de verklaring zoeken.

Na de Frans-Duitse confrontatie bleek er in Europa een sfeer van haat en krijgsvreemde te bestaan die, zo velen vreesden, gemakkelijk opnieuw zou kunnen exploderen. Dat gebeurde ook in 1914 met de aanslag in Sarajevo op de Oostenrijkse kroonprins Franz Ferdinand. De barbaarse wredeheden van de Eerste Wereldoorlog, die met die aanslag ontbrandde, en die van de Tweede Wereldoorlog nadien met zijn mens- en volk-onterende holocaust, zijn genoegzaam bekend. Maar ook dat de vijandschap tussen Frankrijk en Duitsland daarin steeds weer werd herbeleefd als een filmjournaal dat in 1870 zijn oorsprong had gevonden.

Sprekend over de mogelijkheden om bestendig vrede in Europa te bewerkstelligen, was wel duidelijk dat de angel uit de Frans-Duitse vijandschap moest worden gehaald, zonder welke een definitieve regeling buiten bereik zou blijven. Psychologen weten dat hiertoe een bijzondere inspanning is vereist

omdat langdurig groepsgedrag, in dit geval van de volken van Frankrijk en Duitsland, zich zeer moeilijk laat omkeren.

Anno 2020 beseffen nog maar weinigen dat heikele politieke kwesties binnen de EU vrijwel altijd worden opgelost als er een vergelijk tussen Parijs en Berlijn is bereikt. Je kunt het een voortzetting noemen van de bezweringsformule om de animositeit tussen de aloude antagonisten in toom te houden. Het werkelijke Europa van de EU is niet dat, wat steeds in het gebruikelijke simpele publieke discours aan de orde is.

“Dit nooit meer”

De Tweede Wereldoorlog kostte aan 41 miljoen mensen in Europa het leven, de holocaust door de nazi's betekende een ongekend dieptepunt inzake de rechten van de mens en de allesvernietigende kernbommen op Hiroshima en Nagasaki deden een appel op het geweten van de mensheid. Het weerspiegelde een “carnage” die het menselijk bevattingsvermogen te boven gaat, Na mei en augustus 1945 werd mondiaal breed het gevoel ervaren “dit nooit meer”.

Het was derhalve niet vreemd dat de inherente waardigheid en de gelijke en onvervreembare rechten van alle leden van de mensengemeenschap, de integriteit van het menselijke lichaam, vrijheid van geloof en meningsuiting, werden verkondigd als mensenrechten die een plicht zijn van iedereen. Op 10 dec. 1948 proclameerde de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM), bedoeld als tegenwicht tegen de barbaarse handelingen van het oorlogsgeweld. Artikel 1: “Alle mensen worden vrij en gelijk in waardigheid geboren. Ze zijn begiftigd met verstand en geweten, en behoren zich jegens elkander in een geest van broederschap te gedragen”.

DE UVRM is een niet-bindende verklaring die als algemene morele en juridische standaard in de wereld is gaan gelden. Ze kan worden gezien als grondslag voor vrijheid, gerechtigheid en vrede en als raamwerk waarbinnen de rechten van de mens beschermd kunnen worden door de suprematie van het recht. De UVRM ontmoette aanvankelijk wel wat verzet van sommige landen, maar uiteindelijk hebben alle landen die lid zijn van de VN deze verklaring onderschreven. De betekenis van de UVRM wordt door jongere generaties helaas niet altijd meer onderkend. En dat valt zeer te betreuren omdat

minimaal de geschiedenis moet worden doorgegeven wil de mensheid lessen kunnen trekken.

De universele verklaring vormt de basis voor instrumenten van mensenrechten van de VN en van regionale organisaties als de Raad van Europa, de Organisatie van Amerikaanse staten en de Afrikaanse Unie. In die zin reikt de uitstraling van de UVRM veel verder dan men van een niet-bindende internationale verklaring mag verwachten. Zo heeft ze twee jaar later al in Europa een wettelijk stempel gekregen met de invoering van het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM), vastgesteld op 4 nov. 1950 in Rome.

Europese mensenrechten

Het EVRM, zeg maar de kloon van de UVRM, is opgesteld en afgekondigd door de Raad van Europa, een samenwerkingsverband van 47 Europese landen. Het verdrag wordt gehandhaafd door middel van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens, geen instelling van de EU maar van de Raad van Europa, eveneens gevestigd in Straatsburg. De uitspraken van het Hof zijn definitief (er is geen hoger beroep mogelijk) en bindend voor de betrokken staten.

Onder de werking van het EVRM valt een veel breder pallet aan rechten dan in de universele verklaring zijn opgenomen. Zo worden genoemd non-discriminatie, gelijke behandeling, bescherming van de persoon en van zijn of haar privacy, vrijheid van vereniging, vrijheid van godsdienst, vrijheid van pers en van -meningsuiting, maar ook rechten van participatie (kiesrecht bijv.), rechten van vreemdelingen en vluchtelingen, sociale rechten, culturele rechten en economische rechten. De rechters in Straatsburg, van wie elke lidstaat er een levert, hebben het er bijzonder druk mee. Bij het Hof komen per jaar gemiddeld 50.000 verzoeken binnen. Zo heeft de Nederlandse regering nog maar vier weken terug (10/7/2020) de Russische regering voor het Hof gedaagd wegens de aanslag op de MH 17.

Het is wellicht goed om te beseffen dat met het EVRM, Europa het enige continent is waarop een internationaal verdrag ter bescherming van de mensenrechten van kracht is. Niet in Amerika, niet in Azië, niet in Afrika, niet in Australië. Dan valt wellicht ook wat gemakkelijker te begrijpen dat mensen uit verre landen aan onderdrukking en oorlogsleed willen ontkomen en in wrakkige en overvolle bootjes letterlijk hun leven wagen (hoeveel duizenden zijn er al niet verdronken) om in Europa onderdak te vinden. Vrijheid is op het

Europese continent een wettelijk onderbouwd begrip. Het werd al herhaaldelijk uit de mond opgetekend van uit het mediterrane water geredde asielzoekers.

Handvest van de EU

Omdat alle lidstaten van de Europese Unie tevens lid zijn van de Raad van Europa onderschrijven alle EU -lidstaten de waarden van het EVRM. Dat neemt niet weg dat de EU zich als internationale organisatie eveneens graag wil profileren, niet alleen als financieel-economische gemeenschap, maar ook als een waardengemeenschap op andere terreinen. Tijdens een bijeenkomst van de Europese Raad, de Raad van EU-regeringsleiders (niet te verwarren dus met de Raad van Europa) op 14 december 2001 in het Belgische Laken formuleerden de staatshoofden en regeringsleiders van de EU hun doelstellingen op dat terrein. "Religieus fanatisme, etnisch nationalisme, racisme, terrorisme zetten zich door. Regionale conflicten, armoede, onderontwikkeling blijven er een voortdurende voedingsbodem voor. In zo'n wereld bestaat grote behoefte aan een leidende rol van Europa dat een stabiliserende invloed op wereldvlak moet spelen en een lichtbaken dient te zijn voor tal van landen en volken".

De Europese leiders baseerden zich met dit streven op een document dat te weinig bekendheid geniet, namelijk het "Handvest van grondrechten van de Europese Unie". Dit handvest was op 7 december 2000 als intergouvernementele overeenkomst door de Europese raad gepubliceerd. De EU wil ermee uitdrukken dat ze is uitgegroeid tot een rechts- en waardengemeenschap. Het handvest bestaat uit zeven hoofdstukken, te weten waardigheid, vrijheden, gelijkheid, solidariteit, burgerschap , rechtspleging en algemene bepalingen.

Het is een bekend gezegde dat papier geduldig is. Dat geldt ook voor papier waarop mensenrechten zijn neergeschreven. Het hangt immers altijd van de praktische toepassing af of de bescherming van de mensenrechten wordt waargemaakt. Daarom is het goed te constateren dat Europa, met uitzondering van de Joegoslavische oorlogen(Servië, Bosnië, Kroatië, Kosovo) in de jaren negentig van de vorige eeuw, nu 75 jaar vrede kent. Het is exact dezelfde tijdsspanne als waarin daarvóór de krijgsvreugheid tot onmenselijke barbarij leidde. En het mag een prestatie van groot formaat worden genoemd, deze ongekend

langdurige vreedzame periode in Europa, en daaraan gekoppeld de wijze waarop de EU vanuit het uitgangspunt van vrede en recht functioneert, een gemeenschap van 27 verschillende landen, 27 verschillende culturen, 27 verschillende talen en dus 27 verschillende identiteiten. Nog opmerkelijker mag het worden genoemd dat de twee antagonisten van voorheen nu al decennialang de vrede en de eenheid binnen de gemeenschap weten te bewaren en daarin zelfs een hoofdrol vervullen.

Dat binnen dit bonte mozaïek van landen en culturen veel inspanning moet worden geleverd om de rangen binnen de EU gesloten te houden, mag uiteraard geen verbazing wekken. Brexit is een fors negatief punt op het conto van de EU, al moet gezegd worden dat de Britten eigenlijk nooit echt bij het continent wilden horen en velen nu stiekem blij zijn dat ze van deze notoire nee-zeggERS verlost zijn.

Rechtsstaat

De laatste tijd speelt binnen de unie tevens de kwestie van de dreigende uitholling van de rechtsstaat zoals deze in enkele EU-landen plaatsvindt. Hongarije en Polen zijn voor de Europese commissie (het bestuur van de EU) harde en hardnekkige noten om te kraken, temeer daar het landen zijn die niet uit een democratische cultuur afkomstig zijn. Het is ook niet eenvoudig voor een land om toe te treden tot een supranationale organisatie waar gemeenschappelijkheid het uitgangspunt is. De angst bij de toetreders dat ze van hun identiteit moeten inleveren, speelt immer mee. Zeker in een tijd waarin nationalisme weer heftig wordt beleden.

In het geopolitieke krachtenveld in de wereld en het innemen van een strategische positie daarin, wordt de EU wel een soft power genoemd. Het duidt erop dat de unie meer gelooft in de kracht van het woord dan in de kracht van het geweer. De EU beschikt over een stelsel van waarden en beginselen – met mensenrechten en democratie als kern – die zij ook in de rest van de wereld wil uitdragen. Deze waarden en beginselen zijn o.m. verweven in de criteria die gelden voor toetreding tot de EU. Europa als het continent van de humane waarden, de Magna Carta, de Bill of Rights, de Franse revolutie, het EVRM. Het continent ook van de vrijheid, de solidariteit, de diversiteit vooral wat respect inhoudt voor andere talen, culturen en tradities. Caroline de

Gruyter schreef recent nog in NRC Handelsblad over Europa als het meest pacifistische continent ter wereld.

Nederland

Hoe verhoudt Nederland zich tot dit Europese krachtenveld? Nederland is “by all standards” een van de meest welvarende landen ter wereld. Dat het lidmaatschap van de EU aan die status heeft bijgedragen is boven alle twijfel verheven.

Samen met Frankrijk en Duitsland behoort Nederland tot de oprichters van de Europese gemeenschap, te beginnen in 1952 met de EGKS (Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal), die in 1967 uitgroeide tot de EEG (Europese Economische Gemeenschap) en die in 1993 bij het Verdrag van Maastricht tot de Europese Unie werd omgedoopt. Achtereenvolgende Nederlandse regeringen van verschillende politieke signatuur hebben soms met passie en zonder grote strubbelingen meegeholpen om de rechtsbeginselen en de waarden van de unie op- en uit te bouwen tot wat ze nu geworden zijn.

Het percentage van Nederlanders dat vóór Europa is, zo hebben betrouwbare peilingen altijd aangegeven, heeft zich nooit onder de 60 procent bevonden. Het aantal Nederlandse burgers dat positief is over het EU-lidmaatschap beweegt zich tussen de 70 en 75 procent. Op basis van deze cijfers mag je de Nederlandse bevolking geen euroscepsis aanwrijven, al is het beeld dat daarvan in het publieke domein wordt uitgedragen volledig anders. Daarover straks meer.

Vrijwel vanaf de start van de Europese gemeenschap tot medio de jaren negentig van de vorige eeuw was Nederland een netto-ontvanger, zoals dat in het Brusselse jargon wordt omschreven. Een en ander hield in dat Den Haag jaarlijks vaak vele honderden miljoenen guldens meer terugontving dan het aan Brussel afdroeg. Afgezien nog van de subsidies en de bijdragen uit EU-fondsen die voor speciale projecten richting Nederland stroomden. Sinds 1991 echter behoort de regering in Den Haag tot de netto-betalers aan Brussel. In het jaar 2018 betaalde Nederland 8,4 miljard Euro aan de EU, waarvan overigens 3,3 miljard aan handelstarieven die het voor de EU int. Daar stonden inkomsten tegenover van 1,2 miljard Euro vanuit EU-fondsen en een korting die Nederland jaarlijks heeft bedongen van 1,2 miljard Euro. Een zuinige of vrekke Mark Rutte heeft deze korting tijdens de jongste EU-top weten te

verhogen tot 1,9 miljard Euro. (NB: de hoogte van de jaarlijkse afdracht aan de EU wordt bepaald op basis van het bruto nationaal inkomen van de individuele lidstaten).

Een oppervlakkige waarnemer zou kunnen concluderen dat hij nu de verklaring voor de opkomst van eurosceptis in Nederland wel kent. Maar de populariteit onder de Nederlandse bevolking voor Europa heeft bij de overgang van netto-ontvanger naar netto-betaler geen wijziging ondergaan. Wel is het goed te weten dat de financiële relatie van Nederland met de EU nog wat meer componenten kent die een completer beeld verschaffen. Uit een studie van het CPB van 2008 bleek dat de Nederlandse economie dankzij de interne markt van de EU (zeg de handel binnen de unie) jaarlijks met een bedrag tussen 25 en 30 miljard Euro was gegroeid. De uitkomsten van 2019 zullen daarvan geen grote substantiële afwijking vertonen, wel een trend opwaarts. Uitgaande van die cijfers concludeerde het CPB dat dit voor de Nederlandse burger individueel jaarlijks een inkomen van tussen de 1500 en 2200 Euro oplevert.

Of Nederland ook een loyaal lid is van de Europese Unie in haar rol als rechts- en waardengemeenschap, lijkt af te hangen van welke politieke signatuur de regering in Den Haag bestaat. Het zit kennelijk in het DNA van de Nederlanders om elke verhouding tot derde partijen, vooral tot Europa, steeds maar weer in geld te willen uitdrukken. Daarmee doet Nederland die derde partijen maar ook zichzelf tekort. Het mag, zo meen ik, een opluchting worden genoemd dat aan dit rituele gedrag van de Nederlanders nog geen venster in de oude en de nieuwe Nederlandse canon is gewijd. En het is om dezelfde reden niet echt verrassend dat Nederland zich recentelijk in de personen van minister van Financiën Wopke Hoekstra en van premier Mark Rutte zo hardvochtig heeft opgesteld inzake een Europese aanpak van de corona-crisis. Nederland heeft daarmee in Europa een fikse imagoschade opgelopen. Verrassend zou het wel zijn als de opstelling van Mark Rutte erop duidt dat hij zich na Brexit de plaats van de notoire Britse nee-stem in Brussel wil gaan toeëigenen, al zou dat op zelfoverschatting kunnen duiden.

Eurosceptis

Als Europa er voorstaat zoals in deze verhandeling aangegeven, en de feiten liegen niet, is het eigenlijk verbazingwekkend dat er de laatste decennia zoveel eurosceptis in de EU-lidstaten is gegroeid. Er zou een diepgaande en boeiende

wetenschappelijke beschouwing aan kunnen worden gewijd. Ik wil mij in dit bestek beperken tot een korte vermelding van de drie hoofdoorzaken:

1. de populistische beweging bestaat bij de gratie van het verspreiden van angst onder het electoraat. Het populisme is zo oud als de mensheid zelf, maar heeft bij de invoering van het internet eind jaren tachtig een enorme impuls gekregen doordat het de beschikking kreeg over een perfect instrumentarium voor het uitdragen van zijn boodschap. Sociale media die niet worden getoetst en waarmee de slogans en de verbale krachttermen onmiddellijk onder een groot publiek konden worden verspreid. Er lijkt een duidelijke correlatie te zitten tussen de komst van het wereldwijde web en de toegenomen misleiding van het electoraat.
2. de huidige generatie van politici in de westerse landen herbergt te weinig kennis van wat Europa voor de burgers betekent en ontbeert vaak de politieke moed om het electoraat op de juiste wijze te informeren. De Raad van Europa en het EVRM zijn sowieso voor het gros van de burgers onbekende grootheden. “Brussel” ligt als negatief narratief op de lippen van veel politici bestorven als zij een onaangename boodschap op de EU willen afschuiven. Brussel is echter niet meer dan het administratieve centrum van de Europese Unie. De macht binnen de unie ligt bij de regeringsleiders die geregeld in alle steden van de lidstaten besluiten nemen.
3. de mainstream nieuwsmedia hebben in de lidstaten van de EU en met name ook in Nederland bijgedragen aan de negatieve beeldvorming over Europa. In plaats van de Europese burger op onpartijdige en onafhankelijke wijze te informeren over de werking van de EU en de Raad van Europa, wat hun oorspronkelijke taak is, hebben een aantal media, gedrukte zowel als audiovisuele, deze opdracht steeds meer verwaarloosd. Sommige nieuwsmedia slaan weinig acht meer op betrouwbare en feitelijke inhoud, maar geven, om redenen van vermeend lijfsbehoud, voorrang aan de stemmingmakerij van de populistische politici. Dat de Europese eenwording tot 75 jaar vrede in Europa heeft geleid, staat bij het teruglopende aantal correspondenten in Brussel niet altijd meer op hun netvlies. Dat steeds meer media in Brussel, inclusief de Nederlandse, zich voor hun Europese nieuws vaak zijn gaan baseren op een vrij nieuwe Amerikaanse nieuws-outlet, Politico, spreekt boekdelen.

Democratie

Deze beschouwing is bedoeld om wat meer balans aan te brengen in de beeldvorming die over Europa en de EU in Nederland bestaat. En een schets te maken dat Europa veel meer is dan geld alleen.

De positieve karakterisering van hierboven betekent overigens niet dat alles goed is wat we zien in de EU; wel dat er nog voldoende ruimte is voor ontwikkeling en verbetering. Zo kampt de Europese Unie nog steeds met een democratisch tekort, ondanks het feit dat het Europese parlement de laatste decennia veel meer bevoegdheden heeft bevochten en verworven dan menigeen durft te vermoeden. In relatie tot de nationale parlementen van de lidstaten, kan het Europarlement inmiddels een vergelijking goed doorstaan.

Om het gesignaleerde tekort enigszins op te vullen, zou het een forse democratische impuls zijn als zich op Europees niveau partijvorming zou aandienen, waarbij kandidaten voor het Europarlement naar voren worden geschoven op wie de burgers van alle EU-lidstaten hun stem kunnen uitbrengen. In dat geval kun je van werkelijke Europese vertegenwoordiging spreken in plaats van, zoals nu, vrijwel uitsluitend kandidaten te hebben die door nationale politieke partijen worden geselecteerd en door de burgers van het eigen land bij verkiezing naar het Europese toneel worden afgevaardigd. In Nederland is met die vernieuwing al een klein begin gemaakt door de partij Volt, een jongerenpartij die zich tot een werkelijke paneuropese partij wil gaan ontwikkelen.

Jan van Groesen

j.p.van.groesen@hetnet.nl

Commentaar van Gooitzen Zitman op essay Jan van Groesen :

Waarde Jan,

jouw zeer interessante beschouwing over het Europees Project zoals dat na 1945 vorm heeft gekregen, roert mijns inziens alle aspecten aan die er toe doen. Dat geldt zowel voor je refereren aan de Frans-Duitse conflicten tussen 1870 en 1945 als voor het schetsen van de na-oorlogse plannen om herhaling in de toekomst te voorkomen. Terecht benadruk je daarbij het enorme belang van de UVRM die na haar proclamatie in december 1948 als algemene morele en juridische standaard in wereld is gaan gelden. Ik heb daar in mijn bijdrage ook opmerkingen over gemaakt. Een beter en fatsoenlijker document kan ik me eigenlijk niet voorstellen. Volkomen terecht heeft deze Verklaring bij het verdrag van Rome in 1950 een formele, wettelijke status gekregen in het EVRM. Gelukkig hebben we hieraan nog steeds het bestaan van het Europese Hof in Straatsburg te danken. (Misschien nog nuttig voor de Groningers om eens naartoe te gaan als de Nederlandse Staat met flauwe smoesjes blijft weigeren hun de gaswinning schade te compenseren. Maar dit terzijde.)

Waar het mij vooral om gaat, is dat we oog moeten hebben voor de botsing tussen het op zeer individuele, "universele" waarden gebaseerde UVRM en de mogelijkheid voor groepen of landen om zich als collectiviteiten te organiseren. Die botsing vloeit niet alleen voort uit de tribale, geboorneerde identiteitsbeleving van ieder van ons, maar ook uit de inherente tegenstrijdigheid van meerdere van de geproclameerde waarden. B.v. het recht op individuele vrijheid en het recht op zelfbeschikking van democratisch georganiseerde samenlevingen. Bij voorbeeld, ook in van oudsher onberispelijke democratische landen weigeren burgers in meerderheid om het individuele asielrecht als een recht zonder bovengrens te aanvaarden, maar wensen de opvang van migranten van buiten de EU te zien als een uiting van bereidwilligheid van de eigen samenleving. (Brexiteers, Front National, AfD). Dat Polen en Hongarije daarnaast ook nog eens zo'n sterk nationalistisch koers varen, is misschien nog wel te begrijpen uit de langdurige overheersing van juist deze landen door buitenlandse mogendheden. In elk geval moge duidelijk zijn dat noch het EVRM uit 1950, noch het Handvest van grondrechten van de EU uit 2000, noch de verklaring van de Europese Raad van 14 december 2001 deze eurosceptische ontwikkelingen hebben weten tegen te houden.

Om die reden lijkt het mij onverstandig en onproductief om de grote en diverse EU van 27 landen nog langer te beschouwen als een waardengemeenschap, omdat juist het populistische ideaal van een holistische samenleving, waarin iedereen zich kan voegen naar traditie en eigenheid, bij uitstek is gebaseerd op waarden en niet op rechten. Pas dan is populisme te beschouwen als een reactie op een democratisch tekort, wanneer de politiek er niet langer in slaagt om de openbare ruimte voldoende groot te houden om haar burgers onbezorgd en onbedreigd hun eigen leven te kunnen laten leiden.

Jan, je hebt gelijk dat de sociale media daarin een belangrijke rol hebben gespeeld. Maar misleiding lijkt mij geen passend frame. Te lang zijn tegenstellingen binnen Europa van hun politieke lading ontdaan en tot bestuurlijke problemen omgevormd die op ambtelijk konden worden afgehandeld. Het Europese project is veel te belangrijk om te laten mislukken. Een nieuw Europees verdrag is hoog nodig, een verdrag dat veel meer ruimte laat om politieke tegenstellingen te absorberen. Veel minder zal naar consensus of uniformiteit moeten worden gestreefd. Er is grote behoefte om aan Schengen en de Euro nog meer verschillende arrangementen toe te voegen, waar landen naar eigen believen op kunnen intekenen.

Tot slot,

-de Europese jongerenpartij Volt is een hele goeie. Ik heb er ondanks mijn D66 lidmaatschap bij de laatste Europese Verkiezing al eens op gestemd. Net zo belangrijk is het Erasmusproject om jongelieden in elkaars land te laten studeren.

- Een belangrijke taak van een bestuurlijke Nederlandse bovenlaag zou zijn om het zeer grote economisch belang van het Nederlandse EU-lidmaatschap in een pakkend verhaal aan onze bevolking duidelijk te maken.

-Ideaal zou zijn als het lukt om Europa op koepelniveau in te richten als een Staat waar het recht zegeviert. We hoeven niet te hopen om te beginnen, noch te slagen om te volharden.

Tot zover, met Princelijke groet,

Gooitzen Zitman

Repliek door Jan van Groesen op commentaar Gooitzen Zitman

Waarde Gooitzen,

Heel veel dank voor je uitvoerige en welwillende reactie. Deze geeft mij op een enkel punt nog aanleiding voor een korte repliek.

Dat de EU naar de rest van de wereld een profiel wil uitstralen van een waardengemeenschap lijkt mij een goede zaak, mits aan een belangrijke voorwaarde wordt voldaan. De EU heeft dat kennelijk zelf ook begrepen door met haar Handvest voor de grondrechten uit 2000 uit te drukken dat het naast een gemeenschap van waarden tevens een rechtsgemeenschap wil zijn. Om op jouw woorden te parafraseren: geen waarden zonder rechten.

Dat het populisme bestaat bij de gratie van misleiding, misleiding door politici en misleiding door en via de mainstream en de sociale media, is dunkt mij niet een te gewaagde veronderstelling. Ik heb niet de intentie gehad dat als frame neer te zetten, maar heb het vooral vermeld omdat de feitelijke impact daarvan op de samenlevingen in onze westerse landen veel ernstiger is dan velen, binnen en buiten de politiek, durven te bevroeden. De wereld zou er geheel anders uitzien, als deze misleiding achterwege zou blijven.

Hoewel ik Rusland graag tot de Europese familie wil rekenen, moet ik toch constateren dat veel van de misleidende en manipulatieve interventie vanuit het Kremlin komt. Brexit, met Dominic Cummings, Steve Bannon en hun vrienden in Moskou, is er een voorbeeld van, de verkiezing van president Trump in 2016 is er een ander voorbeeld van. Met behulp van zeer verfijnde en hoogwaardige technologische middelen van Cambridge Analytica, een datamining bureau in Engeland, werden miljoenen data verzameld, van logaritmen voorzien om specifieke groepen te benaderen en via Google en Facebook uitgezet, waardoor 70 miljoen Amerikaanse kiezers werden bereikt en 18 miljoen Britse. De (bipartisan) rapporten van de Amerikaanse senaat uit 2018 over de inmenging van de Russen en het recente rapport van de Inlichtingencommissie van het Lagerhuis, dat Boris Johnson zolang onder de pet wist te houden, spreken boekdelen.

Het is algemeen bekend inmiddels dat Wladimir Poetin het al jaren terug tot de kern van zijn beleid heeft verheven om de westerse wereld te destabiliseren. Veel leiders van populistische partijen in de EU-lidstaten, die hij als zijn vrienden

mag beschouwen, steken daarbij graag een handje toe. Ik volg deze ontwikkeling dagelijks, gedurende vele jaren, en kan van deze samenwerking met Poetin vele tientallen concrete voorbeelden noemen. Een enkel, recent voorbeeld hiervan: functionarissen van de Amerikaanse inlichtingendiensten traden vorige week, anoniem, naar buiten over een in Rusland geregistreerd nieuwsbureau InfoRos, dat drie engelstalige websites runt, te weten InfoRos.ru, Infobrics.Org en OneWorld.press. Deze websites mengen zich, sinds eind mei, met honderden fake-artikelen in de Amerikaanse verkiezingen van november aanstaande. De anonieme Amerikaanse functionarissen zeiden dat ze, hoewel niet geautoriseerd daartoe, nu wel naar buiten wilden treden om alarm te slaan over de duidelijke link die er is tussen de websites en de Russische inlichtingendiensten.

De East Stratcom Task Force, de organisatie van de EU die als waakhond in Brussel fungeert om nepnieuws te bestrijden, had vorig jaar dit bureau InfoRos al in beeld. East Stratcom noemde het toen "een nieuwe toevoeging aan het pantheon van in Moskou gevestigde desinformatie media". Vorige maand maakte een tweede in Brussel gevestigde, non-gouvernementele, organisatie EU DisinfoLab, bekend dat InfoRos zeer nauwe banden heeft met de Russische militaire inlichtingendienst GRU.

We zullen er in de aanloop van de VS-verkiezingen nog veel over horen.

Een hartelijke Prince-groet

Jan van Groesen

DICHTEND EN ZINGEND DOOR HET LEVEN

Door Hans Steijger

1. Inspiratie of ambacht ? Een persoonlijke ervaring.

*'We stellen dikwijls aan elkaar de oude vragen
 Waar gaan we heen en dus waar komen we vandaan
 We hebben tassen vol met twijfel mee te dragen
 Toch is het goed zo nu en dan eens stil te staan
 Bij de lijnen de contouren de verbanden
 Bij de klank aan het einde van de zesde dag
 Maar de tijd verwaait als bloesem door de handen
 Wat altijd blijven zal is de muziek van Bach
 Het analytisch-rationele
 Creatief-emotionele
 Van de schoonheid en de troost die nooit verveelt
 En soms kom je iemand tegen die die liefde met je deelt '*

Zomer 1947

Vier jaar voor mijn geboorte ligt een Delftse student met tuberculose in het sanatorium. Het kan Davos geweest zijn of het Hilversumse Zonnestraal. TB was destijds in potentie levensgevaarlijk, en helderschone lucht is - naast rust, reinheid, regelmaat - de panacee.

De jonge man is - als zoon van een toentertijd bekend politicus - in het rijke bezit van een grammofoon. Met jammer genoeg slechts één plaat: het dubbelconcert van Johann Sebastian Bach.

Weken, maanden achtereen is deze fascinerende muziek (BWV 1063) zijn compagnon in de strijd tegen de trage voortgang van de tijd.
 Als je 18 bent, heb je haast. De wereld zit te wachten op jouw kunde, kennis en kijk op het leven.

*Bach zet het brein in een andere modus.
 Van de schoonheid en de troost.*

Aan de Amsterdamse Prinsengracht vertelt de student van toen me vele jaren later zijn geschiedenis.
 Vader in het verzet, zoon brengt berichten rond in het Mokum van de laatste oorlogsjaren.
 Zijn Delftse studie (Chemisch ingenieur) wordt na ontslag uit het sanatorium vlot voltooid, maar de herinnering aan het sanatorium en BWV 1063 reist ononderbroken met hem mee.

*Ik krijg de opdracht om van deze man een portret te maken.
 Mijn stiel is taal, mijn modus muziek, mijn plek de piano.
 Uw scribent is dus een liedjesschrijver.*

De 12 dichtregels hierboven zijn het begin van mijn lied over Allard Stikker.
 Zoon van Dirk Uipko,
 vrijpostig zakenman en liberaal minister eind jaren '40, de vroege jaren '50.
 Het lied komt tot klinken op Allards' verjaardag zaterdag 14 april 2012. Allard woont dan in Friesland en de grote schuur naast zijn woning aan het water is omgetoverd tot eet- en feestzaal voor honderd gasten. Ik heb een podium met geluid en licht georganiseerd en mijn taak is de afwisseling van speeches, muziek en zang.

Ik breng mijn liederen tot klinken en mijn drie collega's - twee violisten en een pianist(e) - spelen het dubbelconcert van Bach.
 Later komt de vraag 'waar ik het allemaal vandaan heb ' .
 Delft - muziek - woorden in cadans. Luisteren, verbeelden en daarna omzetten in klank.
 Ik hoef niks te verzinnen als mijn gesprekspartner een verhaal heeft.
 Want ik verzin het niet. Ik zet het om. Technisch gesproken ben ik een Delftse transformator.
*(Zakelijk gesproken maak je dan ook omzet die dan weer belast kan worden.
 Tussen droom en daad staat vaak de fiscus. Met wetten en bezwaren.)*

2. Muziek. Taal zonder woorden. Transformeren.

Muziek is klank en klank is het enige houvast in de eerste 4 jaar van mijn leven. 1952-1955. Praten kan ik dan nog niet. Ik word zoetgehouden - letterlijk. Dan huil en schreeuw ik wat minder.

Mijn vader rijdt zes dagen per week als chauffeur door wederopbouwend Nederland en mijn moeder is chronisch overspannen. Moet met regelmaat naar een rusthuis. Burn-out bestaat nog niet. Angst wel.

De radio staat altijd aan, dus klinkt er muziek. Vaak vrolijkmakend, dan weer spannend, dreigend. Dreigend zijn vooral de stemmen. Fluisterend dan weer scheldend. Ik versta niets, want woorden bestaan nog niet, klanken wel. Stemmen maken bang - muziek is veilig. Veilig én troostend.

Het verhaal van Allard in 2012 raakt een snaar. Bestaat inspiratie ? Ja, indien inspiratie wordt verstaan als het flitsende moment van zicht en inzicht in wat het te vertellen verhaal behelst. Maar dan heb je wel eerst en vooral het ambacht nodig. Vakmanschap is meesterschap maar eerst ben je gezelschap daarna leerling. Dat kan jaren duren. Wie een vak wil leren maakt vliegers. Tienduizend of meer. Ambachtelijk vakmanschap komt door oefening.

Aanleg en talent maken dat de oefening vlotter door het systeem wordt opgenomen. Op het moment dat Allard S. me vraagt hem - en zijn boek "En de mens speelt met de tijd" - te portretteren heb ik mijn tienduizend uren piano ruim gehaald en in 2012 staat mijn liedtekstproductie op ruim 500.

Schrijven is een ambacht. Het verwerven van inzicht in de persoon of het onderwerp is oefening door luisteren, vragen stellen, herkauwen en op schrift stellen. Wat een goede journalist doet, doet de tekstschrijver ook. Discipline. Gewoon beginnen. Niet wachten op inspiratie, maar aan de slag en meters maken, strepen zetten, filteren, weggooid. Proeven of de cadans klopt. Een muzikale zangzin danst op het papier. [*"Kijk om je heen zie de vele facetten van alles wat Indië ons heeft gebracht"*]. *

Daar moet dan nog wel muziek, akkoorden en een melodie bij worden gemaakt.

Dat laatste is - voor mij althans - een stuk eenvoudiger. In mijn hoofd zijn de koffers met muziek in de eerste vier jaar van het leven tot de rand gevuld. Geen woorden maar klanken.

3. Herfst 2005

Stressvol autorijdend onderweg van Den Haag naar Utrecht voor een vergadering met de leiding van Royal Friesland Foods over het naderend afscheid van hun medebestuurslid juridische zaken Loli Lindner (partner van Allard Stikker) kom ik bij Woerden stuur-trommelend in een staat van mentale ademnood. Wekenlang bezig geweest om de tijd op de staart te trappen. Hartkloppingen. Het gaspedaal moet los. In 20 minuten noteer ik aan de kant van de weg:

*'Laat je agenda los, durf om je heen te kijken
Durf te genieten van de stilte om je heen
Het is niet nodig alle kreukels weg te strijken
Soms is uitstel effectiever dan het snelle ' nu - meteen '
Durf in te houden - af te wachten - ademhalen
Zet de wijzers van de klok maar even stil
Laat die malle molen zich maar zelf malen
En de merel zingt zoals ze zingen wil*

*Neem de tijd - de tijd om even uit te hijgen
Kan het kwaad zo nu en dan eens stil te staan
Er kan wijsheid zitten in het even zwijgen
Panta rhei - laat wat wil stromen dan gewoon zijn gang maar gaan
Het kan waar zijn maar ik heb het niet verzonnen
Het staat in het boek van Esther en van Job
Je maakt af waaraan je bent begonnen
Maar als 't volmaakt zou zijn - dan houdt het op '.*

Die zestien zinnen kwamen zomaar binnen. Inspiratie ? Daar had het alle schijn van. Het staat me helder voor de geest dat ik ze eigenlijk alleen maar hoefde op te schrijven alsof het lied al bestond. Enkele dagen later laat ik mijn zus Ank de tekst horen met de muziek er bij. Ank leeft in haar laatste jaar en ze reageert : ' niet de tekst, maar de melodie doet me denken aan een lied van Gilbert Bécaud'. Dat was me ontgaan. Zou het kunnen zijn dat dat lied onbewust een rol speelde op het moment van verzinnen? Was het misschien eerder die week op de radio geweest ? Of simpeler: " Et maintenant que vais je faire ". . laat je agenda los. Dan is inspiratie niet iets dat je plotseling verzint, maar lijkt het een mistflard bij een wegomleiding in een soort halfbewustzijn. Kwetal, Pé Pastinakel en Terpen Tijn weten daar meer van.

4. Zomer 1960

Mijn allereerste liedje verzin ik eind augustus 1960. Ik ben dan 8 jaar en heb twee vakantieweken lang gespeeld met een jongen van 9 uit het Duitse Bochum. Vakantievriendschap die me droevig melancholiek stemt als we weer naar eigen huis en haard gaan.

De zinnen die me nu nog bijstaan gingen :

Mein Vati hab ich verloren – ein Muti hab ik nicht mehr ‘ Jawel ! Een smartlap en nog wel in namaak Duits !

Onlangs zong mijn smartlappenkoor Mijn wiegie was een stijfselkissie ** en plotseling hoor ik dat de melodie van mijn Duitse liedje afgeleid is van het eerste couplet:

De ooievaar kwam aangevlogen (= mein Vati hab ich verloren)

Mijn moeder keek angstig omhoog (= Ein Muti hab'ich nicht mehr)

Dan heb je 60 jaar na dato de eerste ‘pling ‘ van je idee te pakken. Inspiratie ?

Nee, niet als je acht bent. Je denkt dat je iets verzint dat volkomen uniek is maar ach. Je heet Hans Steijger en geen Bach.

5. Bestaat inspiratie ja / nee / of toch ?

Oktober 1997 stuurt mijn collega Meike van de Linde me een fax. Eerste zin: ‘Den Haag je past me als een ouwe jas ‘ [–] al denk ik soms ik zou een nieuwe moeten kopen ‘.

Ik zie in een flits (pling # 2) de contouren van een driedelig lied. Dertig dichtregels met een zeer apart afwijkend rijmschema.

In een vloek en een zucht schrijf ik het lied dat altijd haar en mijn favoriet gebleven is. Metaforen en verstopte verliefdheid; geabstraheerde liefde.

Twee maanden later zijn we te gast bij Paul de Leeuw in diens Oudejaarsavondshow met ons vocaal kwintet Haagse Kringen. De redactie kiest niet voor Ouwe Jas, maar voor ons ensemble nummer ‘Voorjaar op ‘t Voorhout’. Dat lied is naar mijn gevoel hét voorbeeld van inspiratie, want vorm, muziek en inhoud komen prachtig samen en ontstaan ook tegelijkertijd. Nu was er destijds in het Haagse Theater Restaurant Goldmund de vraag of het lied ‘Amsterdam huilt ‘ waarmee Gaby Witteveen furore maakte, geen Haagse pendant moest krijgen. Ik beloof mijn collega’s me er aan te zetten.

Een deadline doet wonderen.

Later die week valt me in de Haagse Kunstkring een oude man op, die ik in mijn fantasie een geschiedenis toedicht. In een vlaag van zicht, inzicht en overzicht -

gecombineerd met deadline stress - krijg ik grip op vorm, akkoorden, ritme en melodie. Het lied is er binnen de deadline. Kort daar op zingt mijn collega Thera van Homeijer het live op radio 1 (onder begeleiding van het Orkest van Cor Bakker). Zonder mij, want ik ben dan in Jakarta en Bandung bezig met een cabaretprogramma aldaar.

Vijf maanden later wordt het op een commerciële CD gezet en de uitgever betaalt me er 1500 gulden voor.

Een inspirerend bedrag.

Jan ten Hoopen zingt het en ik arrangeer het lied voor viool, altviool, cello, piano en trombone.

Het lied - tekst muziek en arrangement - brengt me kort daarop in één run naar het Conservatorium van Rotterdam, maar dat is een ander verhaal.

Hans Steijger,

Hans.Steijger@gmail.com

in de zesde coronamaand van het kanteljaar 2020

* openingszin van het lied van de Indische Zomer (2005)

** Zwarte Riek is de zangeres van dit lied én van Amsterdam huilt.

Commentaar van Mick Eekhout op inbreng Hans Steijger

Beste Hans,

In plaats van een reactie op jouw geschreven voordracht, wil ik graag even reflecteren op je persoon. We kennen elkaar al meer dan 50 jaar omdat we beiden de familie Van Dijk in de Broerhuisstraat te Delft frequenteerden. Jij was een vriend van broer Lo, ik was bevriend met Mieke, later mijn vrouw. Wij schelen maar twee jaar in leeftijd, we hebben beiden op het Stanislascollege gezeten. Ik was in mijn 'verveelde' tijd in de laatste twee jaar van de HBS naast mijn studie heel druk bezig met de Pythia, het schoolblad. Dat deed ik als hoofdredacteur, als journalist, als kunstreporter, als dichter en als eindredacteur, vaak onder pseudoniem, dan viel het niet zo op. Op aanraden van Van der Meer, onze leraar Nederlands, ben ik een creatief vak gaan studeren en heb het schrijven als hobby ernaast gehouden. Maar jij bent na de HBS de kant van de muziek en het geschreven vrije woord uit gegaan: muziek, gedichten, verhalen, gezangen, theater en het voorgedragen woord. Jij bent een bard, een verhalenverteller, een gedichtenspreker. Je hebt een fabelachtig geheugen en je weet onmiddellijk citaten, gedachten en gedichten achter elkaar te zetten en uit te spreken. Ik ben ingenieur, architect-uitvinder. Ik redeneer en heb mijn geheugen niet geoefend op repeteren en herhalen en vond het geven van herhalende colleges als hoogleraar dan ook vervelend. Dat werden steeds nieuwe colleges. Vraag mij niet om een gedicht op te zeggen. Maar telkens weer geniet ik van elke performance die jij zonder schroom doet.

Van de verlegen Brugse dichter Herwig Verleijen (1946) las ik het volgende citaat dat voor een schrijvende architect de relatie tussen de levensduur van gebouwen en van teksten weergeeft: "Beitel mijn naam in het hardste marmer en hij vergaat; fluister mijn naam in een gedicht en hij blijft eeuwig".

Ik zie je als bard, als troubadour, als schrijver, als verteller, als zanger. Ik herinner mij dat we op Stanislas vertalingen lazen van de François Villon's 'Ballade des Pendues', en 'Le Grand Testament' in vertaling van Ernst van Altena. François Villon was dichter in het Frankrijk van de 15^e eeuw. Zoals velen van zijn collega's, had hij een magere boterham. Hij stal om in zijn levensonderhoud te voorzien, werd gevangen genomen en uiteindelijk niet gehangen, maar verbannen. Ernst van Altena schreef met Lennaert Nijgh veel aanverwante liedjes, die door Boudewijn de Groot op muziek werden gezet.

Het waren gedichten waarnaar je goed moest luisteren en de muziek begeleidde je daarbij. Ze hadden een grote invloed op het Nederlandse lied van de jaren 60, toen ook wij jong, onervaren en opstandig waren, maar nooit baldadig. Zo zie je dat de invloed van François Villon na 550 jaar en van Ernst Altena en Lennaert Nijgh na 65 jaar nog voelbaar is. Lennaert 's dansende zinnen, fraai ambachtelijk gevormd en door Boudewijn de Groot onnavolgbaar op muziek gezet, mondden uit in de LP 'Voor de overlevenden'. Dat album uit 1966 hebben veel leeftijdgenoten nog in de kast staan.

Je verhaal voor de Orde van den Prince is per saldo een associatieve zoektocht naar wat inspiratie en ambachtelijk vermogen met elkaar te maken kunnen hebben. Een goed idee kan iedereen 'overkomen', maar een langs waaiende flard dient te worden herkend als wat gitaristen hun 'pling-moment' noemen en ontwerpers hun 'eureka-moment'. Noem het inspiratie of een geniaal idee. Architecten hebben in die jaren steevast hun eerste inkschetsen moeten doorkrassen kras, kras, kras, en opnieuw opzetten, totdat ze met veel ervaring ineens een prachtige vondst aan het papier toevertrouwen. Als dichter en musicus moet je vaak en veel, jarenlang, geschreven én geschrapt hebben om een sterke vocaal vormvaste vertelling te creëren. Daar in namen Van Altena en Nijgh én Boudewijn de Groot het voortouw, mede dankzij Villon. Dat legaat werd jouw taal en teken. Lenny Kuhr moet ongetwijfeld met haar lied 'De Troubadour' (1969) dezelfde invloed gehad hebben, maar zij bleef die herhaling eindeloos zingen. Dat doe jij niet, jij bent steeds op zoek naar nieuwe combinaties van woorden die andere gevoelens uitdrukken. Het woord 'troubadour' - il trovatore - past je, geloof ik nu, beter dan het Keltische woord 'bard'. Jouw modellen en idealen wijzen eerder naar België en Frankrijk: Jacques Brel, Gilbert Bécaud en Georges Brassens. Rondtrekkend zingen is wat je doet. Vanaf 1986 heb je dat bijna onafgebroken in meer dan 700 liedjes gedaan en een kleine duizend melodieën. Je schreef me: "Liedjes zijn gecoprimeerde vormen. Een gedicht dat gezongen wordt is nog niet persé een lied. Het harmonieuze huwelijk tussen woorden en muziek dat door de troubadour tot klinken komt. Van de schoonheid en de troost, de essentie van het leven". We verwachten dat ook jouw teksten en composities niet verloren gaan!

met vriendelijke groet,

Mick Eekhout

‘Klerkenverraad, Of het verraad van de intellectuelen’

George de Ceuninck van Capelle-Ebbling

Bizarre tijden

We leven, zoals gezegd, in vreemde en zelfs bizarre tijden, een pandemie raast nog steeds over de wereld, bevolkingen worden getroffen door een ziekte waar voorsnog geen medicijn voor is gevonden, vergelijkingen met de Spaanse Griep in de vorige eeuw worden getrokken en her en der slaat wanhoop, onzekerheid en ongelooftoe.

De wereldeconomie stort in, krimp cijfers voor 2020 van 10% zijn niets bijzonders meer, hele beroepsgroepen worden werkeloos en overheden steken miljarden in hulp- en hersteloperaties. Kortom, de paniek is groot en meer dan ooit, in elke geval meer dan sedert de jaren 50 van de vorige eeuw, wordt er van bestuurders, van regeerders duidelijk en consistent leiderschap gevraagd.

Met het voortduren van deze crisis, want waar houdt dit op, ziet men een anarchistische en antidemocratische tendens de kop op steken. Op zich is dat niets nieuws, we maakten dat ook al mee na W.O.I, toen in de volstreckte ontredde ring, na de miljoenen zinloze doden van 14-18, in Europa een scala aan antidemocratische bewegingen, van anarchisme, communisme, katholiek fascisme tot nationaalsocialisme, de kop opstak en een gewillige voedingsbodemp kon vinden. Een gewillige voedingsbodemp bij een volksmassa die -toen- getroffen werd door onzekerheid, economische neergang en uitzichtloosheid. Die ontwikkelingen leidden uiteindelijk tot weer een nieuwe oorlog met miljoenen slachtoffers, maar waar nu een georganiseerde

racistische component, de vreemdelingenhaat en de genocide op Roma/Sinti, Joden en andere 'inferieure rassen' aan toegevoegd was.

In die periode van 1918 tot 1938 bleek dat snel en onomkeerbaar volkmassa's zich, al dan niet uit wanhoop en gebrek aan perspectief, schaarden achter moordregimes en dat de 'elite', de goed opgeleide en veelal economisch onafhankelijke bovenlaag, daarbij een faciliterende en stimulerende rol speelde. Als men bijvoorbeeld bekijkt hoe de eerste ledenlijsten van de NSDAP in Duitsland en de NSB in Nederland waren opgebouwd, dan blijkt dat een niet-proportioneel deel bestond uit 'hogere klassen (adel en patriciaat)', beter gesitueerden, intellectuelen en hoger opgeleiden.

In onze tijd is het wederom raak, overal in Europa en daarbuiten wordt (alweer) een democratiebedreigende tendens zichtbaar, extreem nationalisme, xenofobie, racisme. Al dan niet aangewakkerd door economische onzekerheid of gewoon door angst, roeren groepen burgers zich en wordt opgeklopte weerzin tegen migranten uit andere delen van Europa of uit Afrika (de Joden van onze tijd) groter. Een en ander aangewakkerd door politici van vaak nationalistische signatuur met een agenda die volstrekt contrair is aan wat in Europa en de westerse wereld sedert 1945 is gegroeid, namelijk een streven naar vreedzame samenwerking met een brede blik op de wereld om ons heen.

Populisme

Populistische bewegingen komen op en ook nu moeten we vaststellen dat 'de intelligentsia' of zo men wil, de geestelijke (en sociale-) elite zich niet of nauwelijks teweerstelt tegen gedachtegoed dat de democratie aantast, uitholt en uiteindelijk dreigt te vernietigen.

Relatief grote groepen burgers volgen dus (weer) de lokroep van populist en volksmenners en opnieuw lijkt er geen adequate reactie voorhanden van de intelligentsia, zoals gesteld, "de geestelijke en sociale elite".

Net als in de beginjaren van de 20^e eeuw krijgen antidemocraten volop de ruimte en lijkt het er op dat de samenleving en met name die bovenlaag van de samenleving, die ontwikkeling tolereert, althans er niets of weinig tegen onderneemt. Integendeel, gezien de kern van de aanhang en het kader van partijen als, in ons eigen land 'Forum', lijkt het er sterk op dat juist hoger opgeleiden zich tot de ideologie van Baudet c.s. lijken te bekeren.

Met andere woorden, juist degenen die door opleiding en achtergrond hadden kunnen leren van wat bijvoorbeeld in Hitler's Duitsland is voorgevallen, lijken aangesproken door schimmige terminologie die geïmiteerd lijkt uit filosofieën

welke ten grondslag liggen aan gedachten en praktijken die in nazi-Duitsland gebruikelijk waren

Zonder herkenbare althans hoorbare kritiek lijkt men zich bij een dergelijke partij te voegen naar begrippen en stellingen die –in mijn overtuiging- volstrekt verwerpelijk zijn. En, net zoals in die jaren '20 en '30 dreigt een vorm van anarchie, groepen die, niet gehinderd door enig democratische benul, de straat overnemen en de samenleving intimideren. Waren het in Hitler's Duitsland de SA en de WA en in ons eigen land de knokploegen van de NSB en andere fascistische groeperingen, nu wordt onze rechtsorde aangetast en geïntimideerd door ongeregelde troepen, burgers, boeren en buitenlui die te pas en te onpas de straat opgaan en de confrontatie met het gezag opzoeken, dikwijls gewelddadig. Een organisme als bijvoorbeeld "Farmers Defence Force (FDF) grijpt ongegeneerd geweld, intimidatie en bedreiging aan om haar 'gelijk' aan te tonen. Ik durf het daarom aan om deze FDF 'de WA van onze moderne tijd' te noemen, straatterreur doet opgeld en de elite zwijgt, althans durft niet te acteren.

Julien Benda

In 1927 schreef de Franse criticus, journalist en filosoof Julien Benda een – toen- spraakmakend werk, *La Trahison des Clercs (Editions Bernard Grasset en herdrukt in 1975 bij Grasset & Fasquelles)* waarin hij de apathie van intellectuelen tegenover radicaal en antidemocratisch gedachtegoed aan de kaak stelde. Vreemd genoeg is buiten een betrekkelijk kleine kring van 'liefhebbers' de inhoud van dat werk inmiddels vergeten, maar de titel –naar het schijnt volledig losgeraakt van het boek- wordt met grote regelmaat gebruikt.

Benda sprak van '*Klerkenverraad*', in een recent (2018) verschenen eerste (sic! de Engelse editie dateert van 1928) Nederlandse vertaling wordt de term *Verraad van de intellectuelen* gebruikt omdat de vertaler de term 'klerk' niet voldoende dekkend vindt voor de strekking van het boek.

In een kort commentaar in de omslag van de Nederlandse vertaling schrijft hoogleraar te Tilburg en oud-minister van Justitie, *Ernst Hirsch Ballin*, "Julien Benda maakt het niemand gemakkelijk, ook zichzelf niet. Van zijn kritiek op diegenen die zich wel gemakkelijk afmaakten van hun verantwoordelijkheid en meedingen met mensonterende politiek, valt in onze tijd opnieuw veel te leren". We moeten het in dit verband met deze opmerking doen, ik ben niet in de gelegenheid geweest Hirsch Ballin te vragen hoe zijn diepere visie op een en

ander is. Wat helder is evenwel is, dat ook Ballin onderkent dat het gevaar van apathie tegenover antidemocratische bewegingen zeker nu ook groots aanwezig is.

In De Volkskrant schrijft columniste *Sheila Sitalsing* er over: “Vanuit een (in) prettige woede geschreven pamflet, met een heldere oproep aan intellectuelen: dien de waarheid, dat is al moeilijk genoeg. Verrassend actueel in een tijd waarin de rede het te vaak moet afleggen en waarin de waarheid te vaak verduisterd wordt”.

Hieruit mag blijken dat het denken van Benda nog steeds zeer actueel is en dat zeker nu in onze tijd acht moet worden geslagen op begrippen als ‘waarheid’ (tegenover bijvoorbeeld nepnieuws, framing en manipulatie).

Weinig verandering

Vast te stellen valt, dat er in de kleine eeuw tussen Benda’s publicatie en onze tijd, strikt genomen niets - of althans niet veel- is veranderd in de houding van intellectuelen en in hun voetspoor, de middenklasse ten opzicht van populistische, ‘volkse’ bewegingen. Natuurlijk zal het wel zo zijn, dat er sprake is van golfbewegingen in ontwikkelingen en dat er perioden zijn geweest waarin de waarschuwingen van Benda niet zo actueel waren als ze nu zijn, maar het kernbetoog, namelijk de verantwoordelijkheid die ‘de elite’ heeft bij de bescherming van een bevolking tegen democratie bedreigende bewegingen, blijft volstrekt overeind.

Ging het in Benda’s tijd over communisme, fascisme en nationaalsocialisme, waartegen ‘de intellectuelen’ in het algemeen niet of veel te weinig in verweergingen, nu wordt de wereld geconfronteerd met anders betitelde, maar in essentie dezelfde –gevaarlijke- bewegingen. In onze dagen zien we in – nominaal- democratische staten als daar zijn de Verenigde Staten, Brazilië, Turkije, Polen, Hongarije, Rusland en China, maar ook in landen in Afrika en Azië, ideologieën en regimes opkomen die duidelijk, maar steeds onder de dekmantel van ‘democratie’, de macht lijken te focussen op één persoon die de structuur van volgzaam bureaucraten, deels de elite, aanstuurt en net zolang terreur en repressie uitoefent totdat geluiden van kritiek uiteindelijk verstommen. Zie in dit verband wat onze ‘Europese bondgenoten’ Polen en Hongarije intern doen met beknotting van persvrijheid en een onafhankelijke rechterlijke macht.

Volgens Benda ontdoken intellectuelen, de bovenlaag, de elite –met het zicht op de opkomst van Mussolini en Hitler- op een schandelijke manier hun

verantwoordelijkheden: ze verkwanselden rationeel denken en universele waarden van vrijheid en democratie en lieten zich meeslepen door partijbelangen en zogeheten 'realisme'. Benda voorspelde "wie de waarheid verraadt, belandt in een oorlog die groter is dan de wereld ooit gezien heeft". Ieder weet hoe zeer hij gelijk heeft gekregen.

In onze dagen zien we in Nederland, maar ook daarbuiten, dat een zorgwekkend aantal hoger opgeleiden en intellectuelen zich zonder enige stemverheffing voegt naar de woorden en gedachten van volksmenners en dictators als –in willekeurige volgorde– Wilders, Orban, Baudet, Le Pen, Poetin, Erdogan en Trump en daarmee in elk geval de schijn op zich laadt het gedachtegoed van deze personen te onderschrijven of te gedogen. Want, stelt Benda, wie zich niet daadwerkelijk verzet, werkt mee.

Hadden we in de vorige eeuw te maken met een kleine en duidelijk gedefinieerde elite, voortkomend uit bevoorrechte groepen, zowel economisch als anderszins, nu hebben we te maken met een 'elite' die een veel bredere oorsprong heeft. In onze Nederlandse situatie, in tegenstelling tot vóór de Tweede Wereldoorlog, kan tegenwoordig ieder getalenteerd kind verder leren, ongeacht de sociale herkomst en economische situatie van familie of milieu.

De plicht van de elite

Een en ander maakt een elitaire meegaandheid met antidemocratie nog zorgwekkender. Immers, kon in de vorige eeuw een neiging tot dergelijk denken nog verklaard worden door geboorneerdheid door milieu en opvoeding, nu lijkt het er op dat ook die delen van de elite die uit niet-traditioneel studieuze of economisch-geprivilegieerde omgevingen komen, geneigd zijn tot het kritiekloos volgen van bewegingen als in Nederland, het Forum van Baudet. Immers, het overnemen van speerpunten en slogans van volksmenners of het in overweging nemen van samenwerking met hun antidemocratische partijen is op zich een vorm van capitulatie en dus volgens Benda, 'verraad'. In dit licht kan men ook de bereidheid zien van het CDA in Brabant en de VVD in Limburg om met antidemocratische organismen bestuurlijk samen te werken.

In algemene zin heeft een 'elite', de 'plicht', zo stelt Benda, om de burger te beschermen tegen bewegingen die 'het volk' en haar elementaire vrijheid bedreigen, met andere woorden, de plicht om de democratie tot het uiterste te verdedigen.

Doet die elite dat niet, dan pleegt zij verraad aan haar klasse en aan diegenen die aan haar 'zorg' zijn toevertrouwd (de bevolking, het electoraat).

In een deugdelijk functionerend parlement zou daarom een antidemocratische politicus rechtstreeks op zijn gedrag dienen te worden aangesproken. Helaas zien wij –in Nederlandse verhoudingen- dat in onze volksvertegenwoordiging volstrekt onvoldoende kennis en durf aanwezig blijkt te zijn om politici van links en rechts, van bijvoorbeeld Denk, PVV en FvD aan te spreken op hun – naar de redenering van Benda- verwerpelijke standpunten. Men laat integendeel, die politici hun gang gaan, men tolereert een verruwing van politieke mores en geeft die politici een groter podium dan ze zouden mogen hebben. Een en ander zou deels zijn te verklaren door de sfeer waarin wij in deze tijd leven, we zijn gewend geraakt aan een overvloed aan informatie, een teveel aan inspraak en de schijn dat ‘het volk’ overal en op elk moment, iets ‘moet vinden’. Vanuit dat vertrekpunt kan ontevredenheid ontstaan over lijnen die – overigens democratische verkozen- bestuurders aanhouden en er kan een gevoel ontstaan, terecht of onterecht, opgeklopt en aangewakkerd, dat ‘men’ niet voldoende ‘gehoord’ wordt. Actuele onderwerpen als aardgaswinning te Groningen, stikstofproblematiek en bijvoorbeeld Corona en Pfas worden aangegrepen om ‘de straat op te gaan’ en desnoods met geweld de eigen visie aan de man te brengen.

Antidemocratie

Pijnlijk en zorgwekkend is het als een deel van de elite de ‘antidemocratie’ blijkt aan te hangen. In Nederland is het opvallend hoe veel hoogopgeleiden bijvoorbeeld PVV of Forum stemmen, hoeveel ‘gegoede buurten’ in verkiezingstijd sterk populistisch kleuren. De spectaculaire groei van Baudet’s Forum en eerder Wilder’s PVV laat zien dat er –althans in Nederland- blijkbaar niet is geleerd van de recente geschiedenis en inzonderheid dat deel van de bevolking dat het beter kan weten, de redelijkheid van zich werpt en zich kennelijk laat leiden door onderbuikgevoel en opzweepende gratuite retoriek. Alweer faciliteert een substantieel deel van de intelligentsia de opkomst van democratievijandige gedachten, althans komt zij daar niet tegen op. Alweer lijkt “de klerk”, de intellectueel, doof en blind voor de lessen van de geschiedenis. Vergeten lijkt de doem die totalitaire regimes in de jaren 30, 40 en 50 van de vorige eeuw gebracht hebben en alweer wandelt de intellectueel fluitend de afgrond van verwerpelijk denken in. In plaats van op de bres te staan voor redelijkheid, rationalisme en internationaal denken, wordt de makkelijkere weg gekozen die het populisme biedt.

Op het moment dat, om in Nederland te blijven, een politicus als Baudet refereert aan ‘de wil van het volk’ als het gaat over verzet van een minderheid

tegen door de overheid genomen maatregelen in het kader van de Covid-19 pandemie, wanneer de leider van een verboden protestdemonstratie te Den Haag, zich beroept op diezelfde ‘wil van het volk’ om zich een legitimatie voor wangedrag en terreur te verschaffen en wanneer steden en snelwegen geblokkeerd worden door landbouwtrekkers, dient de ‘intellectuele elite’ zich actief te verzetten en niet vergoelijkend op te treden.

Doet de intelligentsia dat niet en trekt zij zich terug in de schijnveiligheid van een informatiefame of beperkt zij zich tot gedachte-uitruil met gelijkgezinden op sociale media, dan opent zij de weg voor fenomenen als Baudet, Wilders en bijvoorbeeld Trump, die met hun Twitcultuur en selectief doelgericht gebruik van sociale media op een ongehoorde en levensgevaarlijke wijze, door beïnvloeding –‘nepnieuws’-, framing en ophitsing (minder Marokkanen, beperking asielbeleid, terug naar de Boreale samenleving) het fundament van elke samenleving, de democratie, ondergraven. Buigen voor kabaal en geweld van een rumoerige kleine minderheid zal onvermijdelijk leiden tot het loslaten van elementaire waarden die gelden in een democratie. En waar gebogen wordt voor geweld en agressie, kan geen enkele regering het nog goed doen, althans in de optiek van de door populistische misleide groepen. Dan wordt zelfs het meest verantwoorde beleid in twijfel getrokken en krijgt geen enkele bestuurder meer krediet.

Democratische rechtsstaat

Om het tot elke prijs behouden van onze democratie gaat het in dit opstel . Democratie is een staatsvorm die geenszins perfect is te noemen, maar ‘iets beters’ is niet voorhanden. Of, zoals Winston Churchill zei “Er wordt gezegd dat democratie de slechtste regeringsvorm is, maar ik ken geen betere”. Wij allen kunnen slechts functioneren bij de gratie van de democratie. De democratische rechtsstaat, zo weten we inmiddels, is een uiterst kostbaar bezit omdat daarin, beter dan in welke andere staatsvorm ook, de rechten en vrijheden van mensen worden gewaarborgd. Wat het beschermen van die rechten en vrijheden waard is, weten helaas in 2020 slechts nog diegenen die de onderdrukking ervan aan den lijve ondervonden hebben.

Dit laatste, beste Princevrienden is geen loze opmerking, te weinig mensen, ook wij, de betrekkelijk bevoorrechten, realiseren zich hoe kostbaar en fragiel onze democratie kan zijn, situaties in ons omringende landen, Polen, Hongarije maar zeker ook de Verenigde Staten laten zien hoe snel elementaire vrijheden kunnen worden ingeperkt en uitgehold en hoe snel een rechtsstaat kan worden gesloopt.

In een vereniging waarvan ik reeds jaren lid ben, zegt men, wijzend op de primaire verantwoordelijkheid van een individu voor zijn daden èn voor het welzijn van zijn naasten, “Op u komt het aan”. Welnu, ook op òns komt het aan! Tenslotte, een van onze leden, mijn vriend Jaap, wees mij daar op, het zou wellicht aan te bevelen zijn om –hoewel de Orde van den Prince apolitiek wil zijn- tòch en te beginnen in onze eigen Delftse kring, samen te spreken over hoe ons democratisch bestel beschermd en behouden kan worden en welke rol wij individueel en collectief daarin kunnen vervullen.

Mr. George de Ceuninck

georgedcvc@hotmail.co.uk

Reactie op essay George de Ceuninck door Gooitzen Zitman

Beste George,

dank je zeer voor je betrokken beschouwing. Er klinkt een duidelijke verontrusting en bezorgdheid in door, maar de voorbeelden die je in de actualiteit aanhaalt, maken deze gevoelens alleszins begrijpelijk.

Waar ik omwille van de beoogde discussie een kanttekening bij zou willen plaatsen is het elite-begrip zoals Benda hanteert als hij stelt dat er een intellectuele bovenlaag, de elite, is die de verantwoordelijkheid heeft om de bevolking te beschermen tegen democratie bedreigende bewegingen. In mijn bijdrage, "Samenhang in een verdeelde wereld" heb ik namelijk aan het eind ook een keer het begrip "maatschappelijk elite" genoemd voor welke ik een bijzondere taak zag weggelegd. Omdat in Nederland dit woord zoveel bijklank heeft, vraagt het om een nauwkeurige definiëring. De door mij geschetste elite bestaat uit personen die een bepaalde maatschappelijke rol vervullen, namelijk het cultiveren en propageren van een ruimdenkende en gematigde levenshouding. Omdat dit allerm minst eenvoudig is en maar weinigen met deze boodschap op de voorgrond treden, kan men m.i. terecht spreken van een "uitgelezen" kleine groep. (prominente voorbeelden, Merkel en van Rompuy).

Tot deze bruggen bouwende maatschappelijke elite behoort men niet automatisch door geboorte, sociale klasse of opleiding, maar door bepaalde persoonskenmerken. Zoals, het zich realiseren van de beperkte betekenis van de eigen identiteit en door de bereidheid "te leven in het raadsel". Met dit besef zal de bruggenbouwer vervolgens de eigen achterban aansporen zich te beperken in het handhaven van het eigen groepsgelijk. Pas als iedereen dat doet, ontstaat de maatschappelijke ruimte waarbinnen een ieder kan leven zonder zich te hoeven uitleveren aan "de anderen". Pas dan is voldaan aan de bestaansvoorwaarden voor een vitale democratie.

Populisme is niet alleen een reactie op een ervaren benardheid door een tekort schietend, ruimte scheppend democratisch proces, maar is primair ook een uiting van een verlangen om bij een comfortabele meerderheid van gelijkgestemden te behoren. Daar zouden we m.i. op zijn minst begrip voor kunnen opbrengen, terwijl wij ons tegelijkertijd realiseren dat een wijdverbreid populisme onverenigbaar is met een goed functionerende rechtsstaat. Om een samenleving bijeen te houden, zal het gesprek tussen alle maatschappelijke groeperingen gaande gehouden moeten worden. In de eerste plaats door

gezamenlijk te duiden wat zich voordoet of het geval is: "het dienen van de waarheid" zoals je Sitalsing laat zeggen.

Dit brengt me bij de slotvraag die je opwerpt aan het eind van je essay. Mij lijkt het geen enkel bezwaar om onderling van gedachten te wisselen over welk maatschappelijk probleem dan ook. Tenslotte is alles politiek, je moet toch ergens over kunnen praten. Maar ons mengen in een maatschappelijk debat zou m.i. op strikt individuele basis moeten. Een besloten genootschap met een beperkte doelstelling als de OvdP lijkt mij wel de minst geschikte organisatievorm om politiek mee te bedrijven.

Tot zover, en nogmaals dank voor je boeiende uiteenzetting

Met Princelijke groet,

Gooitzen Zitman

Wetten, economische wetten en natuurwetten

Han Vrijling

Inleiding

Naar mijn indruk tracht men de laatste jaren problemen bij voorkeur op te lossen vanuit een bestuurskundig oogpunt. De invulling van de economische, natuurkundige en technische details volgt later. Zo'n oplossing kan op draagvlak rekenen van een groot deel van de actoren, organisaties en de betrokken bevolking. Het blijft echter de vraag of het werkt. Er zijn immers naast de democratisch vereiste consensus van de actoren, ook economische en natuurwetten.

Een voorbeeld: in de strijd tegen de CO₂ heeft de EU zich verplicht om in 2020 20% van haar energie uit duurzame bronnen te halen. Dat lukt niet met wind- en zonne-energie. De levering wordt onderbroken door respectievelijk windstilte en de relatieve duisternis van nacht en winter. Daarom is een nieuwe duurzame energiebron aangeboord: hout, de brandstof vóór het veentijdperk. Om het gebruik van die nieuwe brandstof mogelijk te maken en te stimuleren wordt een aantrekkelijke subsidie per kWu beschikbaar gesteld. Een totaal van circa 4 miljard euro per jaar. Een elektriciteitscentrale van 1000 MW, die volledig op hout draait, ontvangt ongeveer 450 miljoen euro subsidie per jaar. Er zijn dus kolencentrales omgebouwd naar de verbranding van hout. Dit dreef de vraag naar hout op en daarmee de marktprijs. Het aanbod in Europa was onvoldoende, zodat nu export van hout uit Canada en Amerika op gang is gekomen.

Helpt het de CO₂ uitstoot te verminderen? Pas als voor de gekapte boom een nieuwe wordt geplant en die weer is volgroeid. Dat kost dus decennia. Maar men mag niet vergeten dat het vellen van de boom, het transporteren, het vermalen van het hout en het persen van de benodigde houtpallets veel energie kosten. De

CO₂ productie ervan wordt geschat op 200 kg per 1000 kWu elektriciteit (de verbranding van het hout levert ~ 1200 kg CO₂/ 1000 kWu).

Deze oplossing is natuurkundig niet te begrijpen, maar bestuurskundig wel. Een groot aantal belanghebbenden ziet een voordeel. De politici halen hun doelstelling van duurzame stroom, waarvoor wind- en zonne-energie tekortschieten. De elektriciteitsproducenten staan niet voor kostbare investeringen in alternatieve energiebronnen, maar kunnen hun bestaande kolencentrales verbouwen. En de milieubeweging was ook enthousiast. Totdat de gekapte bossen in Nederland, Noord-Amerika en Canada zichtbaar werden.

Zo komen oplossingen tot stand door bestuurlijke maatregelen en wetten gebaseerd op de consensus van de belanghebbenden, die volgens andere wetten niet mogelijk zijn. Toch kunnen zulke oplossingen een opmerkelijk lang leven hebben. Pas in 2018 vonden natuurkundigen van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen gehoor voor het bekende feit dat de verbranding van hout vrijwel evenveel CO₂ uitstoot als steenkool en dat de reductie uitsluitend van boekhoudkundige aard (CO₂ telt in het land waar de boom is gekapt) was.

Natuurwetten schieten te kort

In het kader van de in Nederland bekende 'Ruimte voor de Rivier'-filosofie worden ook in Duitsland maatregelen genomen. Zo is net over de grens het retentiebekken Lohrwardt gebouwd met een inhoud van 15 miljoen kubieke meter. Dat lijkt enorm veel, totdat je gaat rekenen met de wet van behoud van volume. Als het de bedoeling is om een extreme Rijnafvoer van 18000 m³/s terug te brengen tot 15000 m³/s, dan moet er 3000 m³/s worden opgeslagen in het bekken. Het bekken is dan in ruwweg 5000 s gevuld. Dat is ongeveer anderhalf uur, terwijl de piek van het rivierhoogwater gemakkelijk 2 dagen kan aanhouden.

Het retentiebekken is voorzien van een inlaatwerk van 3x3m = 9 m² doorsnede. Daar stroomt, afhankelijk van het verval over het inlaatwerk, 9 tot 70 m³/s doorheen. Een fractie van de benodigde 3000 m³/s. Volgens de natuurwetten kan het dus geen bijdrage leveren aan de hoogwaterbestrijding. Natuurwetten schieten hier tekort, want het inlaatwerk is al gebouwd en blijft de bottleneck.

De politiek biedt voor dit vraagstuk wel een verklaring. De consensus van de politici, die het Ruimte voor de Rivier-beleid hebben omhelsd, de natuurbeschermers, die graag een stuk natuur veilig stellen tegen gebruik door anderen en de boeren, die een kans zien hun weinig renderende land, waar zoonlief geen interesse voor heeft, te verkopen voor een goede prijs, maakt het project tot een optimale oplossing.

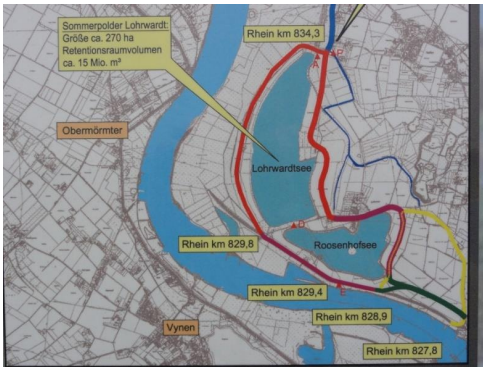

fig 1 Retentiegebied in Duitsland

fig 2 Het inlaatwerk met een opening van ongeveer 3x3m

Besturen om markt-falen te overwinnen

In de Nederlandse geschiedenis heeft de bestuurlijke component vaak meegewerkt om grote en gunstige veranderingen teweeg te brengen. Het verschil is waarschijnlijk dat in het verleden het te behalen nut centraal stond en niet de bestuurlijke consensus. Het mooiste Nederlandse voorbeeld is de overgang van onbedijkt land, waar boeren op terpen wonen, naar bedijking. Het is binnen een zuivere markteconomie niet mogelijk om tot de aanleg van een dijk te komen. Wie neemt de enorme investering voor zijn rekening, die de frequentie van overstromen met zout water voor alle boeren vermindert? Hoe kan de initiatiefnemer het nut van zijn investering in rekening brengen bij allen die profiteren? Ieder die niet betaalt, deelt toch in het voordeel. Deze 'Tragedy of the Commons' kan alleen worden opgelost als de boeren samen een bestuur in het

leven roepen, dat de taak krijgt de gemeenschappelijke dijk te bouwen en te onderhouden en dat bestuur het recht geeft daartoe een belasting te heffen.

Een technische oplossing, die voldoet aan de natuurkundige en de economische wetten kan gerealiseerd worden door een bestuur van dezelfde geografische schaal met de juiste wetten.

Onze waterschappen zijn in dit opzicht niet uniek. Overal waar in de wereld irrigatiesystemen zijn aangelegd, waarbij water in de natte tijd wordt opgeslagen om het in de droge tijd te gebruiken voor bevoeiing, is deze zelfde bestuurlijke horde genomen. Waarschijnlijk al meer dan 1000 jaar voor Chr.

Niet veel mensen weten dat in Zwitserland ook dergelijke irrigatiesystemen met bijbehorend bestuur en wetten zijn aangelegd. In de Valais zijn rond de 1600 m hoogtelijn de zogenaamde 'bisses' te vinden, kleine kanalen van ruwweg 1 m breed en 0,20 m diep. Deze kanalen vangen in het voorjaar het smeltwater van de sneeuw op en leiden dat ongeveer horizontaal naar plaatsen waar de dorpen in het dal liggen. Daar wordt het water naar beneden gevoerd om de weiden, akkers en boomgaarden te bevoeien. Het behoeft geen betoog dat de aanleg van dergelijke bisse grote investeringen vergde. Men moest soms door rotswanden heen of met houten goten langs verticale rotswanden om de bisse, die voor het grootste deel in de aarden toplaag is gegraven, compleet te maken. Elk voorjaar na een winter met sneeuw en steenlawines moest de bisse met vereende krachten weer gereedgemaakt worden voor het volgende seizoen. Een zwaar werk, dat besloten werd met de feestelijke inwijding van de bisse door de lokale priester. Ook hier een bestuur, wetten voor onderhoud, waterverdeling en belasting.

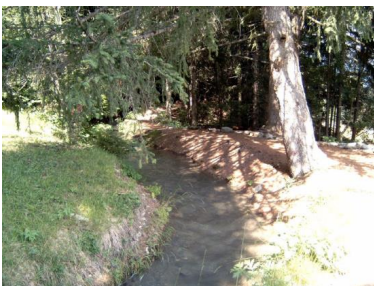

fig 3 Bisse d'Ayent

Problemen groter dan het bestuur

Zoals na het voorgaande te verwachten is, ontstaat er een patstelling als de problemen qua geografische schaal de maat van het bestuur overtreffen. Dat gebeurde aan het einde van de achttiende eeuw in Nederland. De polders hadden

elk hun polderbestuur en Nederland was verdeeld in de Staten Holland, Utrecht en Gelderland. Frequente overstromingen van het rivierenland veroorzaakten groot menselijk leed en aanzienlijke economische schade. Zij toonden aan dat het niet voldoende was de polderdijken in orde te hebben. De grote rivieren waren het probleem. Diverse waterbouwkundigen wezen daarop. De rivierbeddingen lagen vol met begroeide eilanden, de uiterwaarden waren deels bebouwd en deels begroeid. Bovendien was de splitsing van de rivier bij Lobith niet stabiel. Na een lang debat of de rivier de ruimte moest krijgen of dat de afvoer moest worden verbeterd, werd men het technisch eens over het principe en de maatregelen. Het splitsingspunt moest worden gestabiliseerd, de uiterwaarden moesten worden opgeschoond, de rivierbedding moest met behulp van kribben en geleidingswerken tot één geul worden verenigd en het aantal monden naar zee moest worden vergroot.

Maar de schaal van het bestuur paste niet bij dit plan. Pas nadat mede door de Franse bezetter een nationale eenheidsstaat was opgericht met een 'Comité Central du Waterstaat' (1809), kwam de schaal van het bestuur overeen en was een aanpak mogelijk. Toch duurde het nog tientallen jaren voordat het rivierenproject onder leiding van Inspecteurs van de Waterstaat Ferrand en Van der Kun (1849) goed op gang kwam.

Op dit moment zien we eenzelfde horde bij de Rijn, omdat een Europese Rijnautoriteit ontbreekt. Interessant is te zien dat men in China de stap naar zo'n autoriteit wel heeft gezet. Iedere rivier van enige omvang heeft zijn eigen 'River Commission': de Jangtse River Commission, de Pearl River Commission, de Yellow River Commission, etc.

Bestuur, economie, natuur of andersom

In menige 'water'discussie mengen zich tegenwoordig bestuurskundigen. De beoefenaars van deze betrekkelijk jonge wetenschap verkondigen dat de oplossing van de problemen begint met het opzetten van de juiste 'governance'structuur, de juiste bestuursvorm. Daarna kan de techniek, de combinatie van economie en natuurkunde, worden ingekocht. Dat geldt niet alleen voor de Nederlandse situatie maar ook voor buitenlandse. Ons Deltaprogramma is een perfect voorbeeld van deze aanpak zo is mij verteld door een bestuurskundige. Eerst de beleidsalternatieven en de consensus, daarna volgt de rest.

Het zal u na het voorgaande niet verbazen dat ik enige twijfel koester. Die twijfel begint bij de onduidelijkheid over de doelen. Klimaatverandering en de daarmee verbonden zeespiegelrijzing en zoetwatertekorten zijn het probleem, die over ruim een eeuw urgent worden. Het is opvallend dat het Deltaprogramma weinig

aandacht schenkt aan de werkelijke zeespiegelrijzing van 0,20 m per eeuw, die nog steeds ver afwijkt van de 0,85 m per eeuw waar men zelf minimaal van uit gaat. Een gedegen analyse van de werkelijke ontwikkeling over de tijd heen, in relatie tot de in de toekomst te nemen omvangrijke besluiten, zou een goed programma-onderdeel zijn.

Je kunt de vraag stellen: moet je nu al investeren in zo'n onzeker probleem dat ook nog ver verwijderd is? De consensuszoekers zijn daarvan overtuigd en hebben een passend vocabulaire ontwikkeld: kansen benutten, 'deep uncertainty', meekoppelkansen, win-win situaties, waterrobuust bouwen, sturen op urgentie, maatwerk naar risico, de deltadijk, meerlaagsveiligheid, et cetera. Deze begrippen zijn niet scherp gedefinieerd, in de klassieke logica een euvel, maar bij het zoeken naar consensus een voordeel. Het is bijvoorbeeld niet bekend hoe de deltadijk, die wel overstromt maar niet doorbreekt, er uitziet en wat de kosten zijn. Toch blijkt hij op een aantal plaatsen al aanwezig te zijn (Van der Kraan, A., 2012).

Een voorbeeld van een win-win situatie is de aanleg van nieuwe doorlaatwerken in de Brouwersdam. Die doorlaatwerken zijn volgens milieu-experts nodig om het getij en daarmee de waterkwaliteit in de Grevelingen te herstellen. Dat is een dure constructie, maar er is ook een getijdecentrale gepland om duurzame getijde-energie te winnen. De ontwerpers van de getijdecentrale (slechts 30 MW) kijken tegen een economisch volstrekt onrendabel project aan, tenzij iemand anders de openingen in de Brouwersdam aanlegt. De win-win situatie lijkt er nu uit te bestaan dat elkeen aanneemt dat de ander de openingen bouwt. De besluitvorming hapert.

De meerlaagsveiligheid, is de casus waarbij de veiligheid tegen overstromen niet langer alleen geleverd wordt door de dijk (laag 1), maar ook door terpen, ruimtelijke ordening, waterrobuust bouwen (laag 2) en tenslotte door hulpverlening (laag 3). Door tal van mensen is reeds aangetoond, dat de tweede en de derde laag achter de veilige Nederlandse dijken economisch niet efficiënt zijn. Zij hebben immers slechts eens in de duizend tot tienduizend jaar nut, bij een doorbraak van de dijk (laag 1). Slechts in een enkel geval, waar het verbeteren van de dijk heel erg duur is en het risico beperkt door de geringe diepte van de polder is het zinvol. Bijvoorbeeld in Dordrecht. Desalniettemin heeft de Minister van Infrastructuur en Milieu in haar brief van 26 april 2013 aan de Tweede Kamer de meerlaagsveiligheid omarmd. In de onderliggende rapporten wordt het geheim onthuld: economisch is het niet rendabel, maar 'iedereen is enthousiast'. De ruimtelijke ordenaars zien grote mogelijkheden voor laag 2, bijv. geluidswallen die ook als "dijk" functioneren. De Veiligheidsregio neemt graag de uitdaging van laag 3, de hulpverlening, aan. Bestuurskundig een mooie consensus, die op een energieke uitvoering kan rekenen.

De Mekong-delta

Bij het plan voor de Mekong-delta dat professor Cees Veerman en ik, samen met anderen, in 2013 ontwierpen, toont het dilemma zich: eerst de technisch economische oplossingen benoemen en dan de bestuursvorm kiezen, of andersom. Men kan de hele delta kanaliseren, de rivier bevaarbaar maken tot in Cambodja, zeehavens bouwen en enkele mondingen door middel van uitwateringssluizen beschermen tegen verzilting in de droge tijd en zeespiegelrijzing (fig. 4). Een andere oplossing is de dijkringen rond de polders te verbeteren al naar gelang hun economisch belang en de rivier op zijn beloop te laten. Voor de eerste oplossing zal een centrale delta-autoriteit nodig zijn, voor de tweede is het bestaande bestuur per provincie of dijkkring voldoende.

Het is zaak eerst de kosten / baten van beide oplossingen goed in beeld te brengen alvorens te kiezen. En na de keuze van de oplossing de organisatie op te zetten die het plan kan realiseren.

fig 4 Een eerste versie van het Mekong Delta Plan met grootschalige ingrepen, september 2012, Agentschap NL, Partners voor Water

Grondige plannen zijn nodig vóór besluitvorming

Een centrale vraag is of besluitvorming op grond van consensus van de belanghebbenden, zonder een grondige planvorming, een stabiele lijn uitzet voor toekomstig handelen. De ervaring uit het verleden lijkt erop te wijzen dat een grondige uitwerking van de mogelijke alternatieven, die de maatschappelijke kosten én baten zo goed mogelijk in beeld brengt, noodzakelijk is. Het is daarbij de verantwoordelijkheid van de ingenieurs om de alternatieven tot een zodanig detail uit te werken, dat het zeker is dat het werkt en dat het probleem wordt opgelost.

Tot slot volgt dan de keuze op grond van alle maatschappelijke kosten en baten. Succesvolle projecten uit het verleden volgden die aanpak.

Minder succesvol is het op het gebied van de energietransitie waar recente kostbare koerswendingen aantonen dat de uitwerking onvoldoende was om het doel te bereiken. Het afzien van het stoken van biomassa in de elektriciteitscentrales is een voorbeeld. Helaas is in Purmerend zeer recent een houtstookcentrale geopend, die via een warmtenet de wijken verwarmt.

Nederland gaat ter compensatie van het gebrek aan groene energie dat door de afschaffing van biomassa ontstaat, ter waarde van 100 tot 200 miljoen euro groene stroom inkopen in Denemarken. Denemarken produceert volgens de IEA 36% van zijn stroom CO₂vrij, 8% zon en wind en 28% biomassa. Dat lijkt mij geen goed doordachte oplossing.

In Zutphen is een energievriendelijke wijk De Teuge gebouwd met warmtepompen en geothermie. Na realisatie bleek dat de woningen niet voldoende verwarmd konden worden en dat de kosten de begroting ver overschreden. De bewoners worden nu dankzij een gerechtelijke uitspraak gecompenseerd. De huizen worden weer op het aardgas aangesloten en van een CV-ketel voorzien.

Kortom natuurkundig sluit de energietransitie niet, economisch in de aanvang wel, dankzij subsidie. En organisatorisch zeker! Er is een nationaal dekkende organisatie opgericht onder de naam Regionale Energie Strategie (R.E.S.). Het resultaat van het beleid zal zich de komende jaren voor onze ogen ontfouwen. Getuige haar naam zal zij zich niet verdiepen in het centrale probleem van het stabiele aanbod van alternatieve energie.

Over vijf jaar zullen we ook weten of de Corona-strategie de toets van de beschouwing achteraf kan doorstaan. Zijn de risico's van het virus voor de volksgezondheid zuiver ingeschat en afgewogen tegen de enorme economische gevolgen (en gevolgen voor de volksgezondheid door uitgestelde behandelingen) van het gekozen alternatief: de lockdown. Zweden koos een andere route.

De waarschuwing "Dit virus gaat nooit meer weg!" is zeker waar, geen enkel virus ging tot nu toe ooit weg. Of het nieuwe, vrijwel onbeproeft, RNA-vaccin de oplossing is, betwijfel ik.

Slotoverweging

De recente geschiedenis leert dat het kiezen van een oplossing voor een maatschappelijk probleem op grond van de consensus van de belanghebbenden vaak geen optimaal resultaat levert en dat het soms niet eens 'werkt'.

Een succesvolle oplossing van een maatschappelijk probleem begint met een zo scherp mogelijke, liefst kwantitatieve definiëring van het vraagstuk. Daarvoor is diepgaande kennis nodig, de in disciplines verdeelde wetenschap is onvoldoende. Wetenschap is immers de analyse van één aspect van de werkelijkheid. Alleen mensen, die op meer vakgebieden thuis zijn en de taal daarvan spreken, kunnen tot een integrale kwantitatieve definitie komen.

De volgende stap is de synthese, het bedenken van een breed scala aan alternatieve oplossingen, die elk nauwkeurig getoetst worden op hun werking (en bijwerkingen) volgens de natuur- en andere wetenschappen. Dit is het klassieke, iteratieve ingenieurswerk (synthese). Hiervoor is objectief, belangeloos vakmanschap vereist, zoals dat vroeger bij bureaucratieën als de Belastingdienst en Rijkswaterstaat bestond. De nauwkeurige uitwerking is onder meer noodzakelijk, omdat dan duidelijk wordt welke individuele belangen geraakt gaan worden (not in my back yard: 'nimby'). Aanvankelijke voorstanders zullen in tegenstanders veranderen (en vice versa) als de contouren helder worden.

Daarna moeten van alle oplossingen de maatschappelijke baten en kosten worden vastgesteld. Dat betreft de harde bedrijfseconomische aspecten zoals bouwkosten en directe baten evenals de iets zachtere macro-economische effecten. Tot slot mogen de effecten op milieu, gezondheid, nationaal aanzien, et cetera niet vergeten worden. De Multi-Criteria-Analyse (MCA) biedt hier voor een uitstekend raamwerk.

Als alle feiten op tafel liggen kan de politieke besluitvorming plaatsvinden. Ongetwijfeld kan dat weer tot iteraties (herhalingen) met de ontwerpen leiden alvorens overeenstemming wordt bereikt.

Tot slot wordt de organisatie, die het gekozen plan moet uitvoeren, vormgegeven en ingesteld. Zoals uiteengezet moet die qua schaal en type passen bij de gekozen oplossing. Interessant is op te merken dat in Nederland voor de grote waterbouwkundige werken telkens een nieuwe dienst werd opgericht, die na afloop van het project in de Rijkswaterstaat opging. De Dienst Zuiderzeewerken, de Afdeling Havenmonden (havens van IJmuiden, Scheveningen en Europoort) en de Deltadienst zijn de voorbeelden van organisaties, die met een grote en brede deskundigheid de werken hebben ontworpen en uitgevoerd. Daarmee hebben zij de vooruitgang van het land gediend.

Em. Prof. Dr. Mr. Han Vrijling

Han.vrijling@horvat.nl

Referenties

Deltares, Kosten en effecten van kansrijke maatregelen en strategieën, 2013

Harding, G., The Tragedy of the Commons, Science 162, 1968

van der Ven, G.P., Aan de wieg van Rijkswaterstaat, wordingsgeschiedenis van het Pannerdens kanaal, Walburg pers, 1976

van der Ven, G.P. et al, Leefbaar Laagland, Matrijs, 1993

Minister I&M, Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer d.d. 26 april 2013.

Van der Kraan, A., Inventarisatie situatie primaire keringen Deltadeelprogramma Rijnmond Drechtsteden, 2012

<https://www.musee-des-bisses.ch/> geeft informatie over de bisses in Zwitserland

K.N.A.W., Visiedocument biobrandstof en hout als energiebronnen, 2014

de Voogt, S., Nu de rest van Purmerend nog van het gas af, NRC, 17-10-19

Megens, N., Vitens moet betalen: onverwacht eindejaarscadeau voor bewoners geflopte ecowijk in Zutphen, de Stentor, 28-12-10

R.E.S., <https://www.regionale-energiestrategie.nl/default.aspx>

Commentaar van Bert Geerken op essay Han Vrijling:

Beste Han,

Heb je essay met genoeg gelezen. Wel vaker vernam ik je beschouwingen en wisselden we standpunten en informatie daarover uit, maar trof weer nieuwe voorbeelden en argumenten aan.

Je ziet bezwaren in de “omgekeerde” volgorde van eerst bestuurskundige en dan economische en natuurwetenschappelijke afwegingen. Als het dan maar “kundig” blijft. Dat kan veel “erger” nog, namelijk dichter nog tegen politiek en volksemotie aan. Of bedoel je eigenlijk ook “politiek” ipv bestuurskunde (voor mij niet hetzelfde)? Zo besloot de door mij bewonderde Merkel m.i. te snel (na de cascade van ellende in Fukushima) om rigoureuus met kernenergie te stoppen, want voor de CO2 problematiek heeft dat grote nadelen, al trekt de efficiency en rentabiliteit van windenergie inmiddels bij. (De overgang naar biomassa heb ik ook nooit begrepen.)

In deze sfeer ging in mijn woonplaats Veenendaal een debat over hoogspanningsleidingen. Overigens sowieso wel ondingen zo dwars door het dorp, dat ook wel weer. En ik denk dat Mick de Groningen-case ook in deze sfeer ziet. Er is (dacht ik) niet 1 dode gevallen door instortende huizen of gebouwen terwijl het aantal verkeersdoden in de provincie toch al gauw honderden zal zijn over de aardbeving-periode en wie hoor je daar nu over?

De verkokering van departementen en uitvoeringorganen (die elkaar onderling nog wel eens bestreden ook) heeft de overheid willen opvangen met de inrichting van een Algemene Bestuursdienst, waarbij leidinggevend in hogere rangen wisselen van job na een jaar of 6. Ik nam in mijn NWO-tijd deel aan het ABD-interim-programma. Dat wreekt zich op het punt van (geïntegreerde) vakkennis en werkt politiek en proces-denken in de hand. Rijkswaterstaat, bijvoorbeeld, is teruggekomen op de uittocht van deskundigen, maar het kost jaren om weer op niveau te komen, ook al omdat veel (pas afgestudeerde) ingenieurs RWS niet (meer) de meest boeiende werkgever zijn gaan vinden. Goed uitbesteden kan ook alleen bij grote eigen deskundigheid.

Je voorbeeld van het Lohrwardt bekken komt me tendentius voor. Ik heb (vluchtig) een uitgebreid en m.i. deskundig eindverslag van een D-NL-werkgroep gezien (2004, auteur dr-ing R.Lammersen van RIZA) met uitgebreide berekeningen etc, waar vele en ook grotere overlopen etc stonden beschreven

of in planning. Die plek (wellicht ook vooral natuurgebied?) hoeft echt niet te staan voor terugdringen van het debiet van 18.000 naar 15.000 m³/sec. Overigens las ik dat het max debiet bij Lobith 12.600 m³/sec was (in 1926), terwijl het “ontwerp” voor de Rijn op max. 15.000 m³/sec was gesteld. Dit brengt mij ook op het concept van de meerlaagsveiligheid. Je vindt dat een poor-mans-benadering en dat kan ik deels snappen. Maar de situatie in 1995 was bij mij in de buurt toch zodanig dat meer aandacht voor rampenbeheersing welkom is. Het ging bijna mis. TUD heeft (met anderen) wel eens simulaties gedaan waaruit bijv. bleek welke wegen bij een gefingeerde dijkdoorbraak niet meer toegankelijk zijn voor werkverkeer bij rampen. Lijkt mij handig om te weten. Uit een EU-project (gevolgen en opvangopties bij heftige regenval) is me bekend dat de Angelsaksische benadering al gauw is om problemen via verzekeringen achteraf financieel af te dekken; die kant gaan we in NL liever niet op lijkt mij.

Bij je “tragedy of the commons” beschouwing moest ik denken aan het issue van de “gratis” ecosysteemdiensten. Voor schone lucht en voor bestuiving door insecten (en vele andere zaken) wordt niet betaald. Gebrek aan “beprijzing” heeft uitputting van reserves en verlies van biodiversiteit tot gevolg. Ben nog benieuwd wanneer we daar de grote klappen van gaan voelen. Nog veel lastiger dan gezamenlijke dijken (directe veiligheid spreekt aan) of de Betuweroute, een blamage toch qua afstemming met Duitsland.

Hartelijke groet en tot in oktober (in september kunnen we helaas niet).

Bert Geerken

Waarom de Boeing B737 MAX faalde

Bob Mulder

Op 29 oktober 2018 om 6:20 lokale tijd vertrok Lion Air flight JT 610, een Boeing B737 MAX 8, van Jakarta's Soekarno-Hatta International Airport met 181 passagiers, 2 pilots, en 6 cabin crew. 13 Minuten later dook het vliegtuig met hoge snelheid in de Javazee. Hierbij kwamen alle inzittenden om.

Op de site <https://www.businessinsider.com> is het nauwkeurige en aangrijpende verslag te lezen van wat zich in die dertien minuten in de cockpit afspeelde. Zie ook https://en.wikipedia.org/wiki/Lion_Air_Flight_610

Niet lang erna, op 10 maart 2019, boorde de B737 Max van Ethiopian Airlines Flight ET302 zich in de grond bij Bishoftu, Ethiopië, met 157 doden, inclusief 8 bemanningsleden. Op https://en.wikipedia.org/wiki/Ethiopian_Airlines_Flight_302, kun je er een verslag van vinden. Na deze tragedie werd eerst in China en vervolgens wereldwijd de B737 MAX aan de grond gezet.

Sinds die tijd staan alle 385 reeds afgeleverde vliegtuigen van dit type aan de grond. Technologische vooruitgang, in detail voorgeschreven cockpit-procedures en de inzet van zeer realistische vliegsimulatoren voor trainingen en checks, hebben de luchtvaart in de afgelopen decennia zeer veilig gemaakt. Fatale ongelukken met dodelijke slachtoffers komen nauwelijks meer voor. Juist daarom hebben de twee hierboven genoemde ongelukken met de B737-MAX wereldwijd zoveel aandacht getrokken.

Figuur 1 Boeing B737 MAX

Op 15 mei 2019 hield ik over dit urgente probleem een lezing voor de Orde van den Prince in Delft. Toen was al duidelijk geworden dat beide ongelukken veroorzaakt waren door het door Boeing geïntroduceerde MCAS-systeem. MCAS staat voor “Manoeuvring Characteristics Augmentation System”. Het systeem was ontworpen en ingebouwd na de eerste proefvluchten van de MAX toen bleek dat het vliegtuig bij grote invalshoeken (de hoek tussen de romp-langs-as en de luchtstroming) niet stabiel was. Dat is voor een verkeersvliegtuig onacceptabel. Het MCAS-systeem zou middels een kleine rotatie van het horizontale staartvlak, het “stabilo”, de neus van het vliegtuig voorover moeten drukken, weer terug naar het stabiele gebied van kleinere invalshoeken.

Het opmerkelijke was dat Boeing meende dat de vliegers hierover niet hoefden te worden geïnformeerd. MCAS stond dan ook niet beschreven in de vlieghandboeken. De FAA, “Federal Aviation Administration”, de overheidsdienst die toezicht moet houden en die verantwoordelijk is voor de certificatie van vliegtuigen in de Verenigde Staten, was in de voorafgaande decennia steeds verder uitgedeeled en had noodgedwongen veel verantwoordelijkheid voor het certificeren uitbesteed aan Boeing zelf. In hoeverre de FAA op de hoogte was van de introductie van het MCAS-systeem en de noodzaak daarvan om het vliegtuig veilig te houden, is onduidelijk. De recertificatie van de MAX is nu ten tijde van dit schrijven, anderhalf jaar na het ongeluk in Ethiopië, nog steeds niet voltooid. Er zijn nieuwe problemen ontdekt die eerst opgelost moeten worden.

Inmiddels heeft een commissie van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden een vernietigend rapport uitgebracht over de ontwikkeling van de B737 MAX. Volgens de commissie was er sprake van een “horrific culmination” of engineering flaws, mismanagement and oversight lapses. Zowel Boeing als de FAA worden voor hun gedrag streng veroordeeld.

De voorgeschiedenis van de 737 MAX

De Boeing 737-MAX is de laatste telg van een zeer succesvolle reeks middelgrote tweemotorige verkeersvliegtuigen van deze Amerikaanse vliegtuigbouwer. De eerste telg, aangeduid als B737-100, maakte zijn eerste vlucht op 8 april 1967. Het toestel was 28,6 meter lang met een spanwijdte van 28,3 meter. Op verzoek van Lufthansa die de eerste klant was en er 100 passagiers in wilde kunnen vervoeren, werd het toestel verlengd tot 29,2 meter en kreeg het de aanduiding B737-200. Het kwam april 1968 in dienst en kon afhankelijk van de cabine-richting 85 tot 130 passagiers vervoeren, Fig. 2.

Figuur 2 Boeing B737-200

Er waren twee concurrenten de Douglas DC9 (van het Amerikaanse McDonald Douglas) en de BAC 111 (van British Aircraft Corporation). Die twee toestellen hadden de motoren aan de staart, bij het vliegtuig van Boeing zaten ze dicht onder de vleugel. Hoewel het onderstel van de B737-200 relatief kort was om in- en uitstappen van de passagiers op simpele vliegvelden zonder loopbrug maar met een verrijdbare vliegtuigtrap mogelijk te maken, kon niettemin die motorconfiguratie worden gekozen omdat die eerste generatie straalmotoren nog geen omloopkanaal en dus een kleine diameter hadden. De ruimte tussen de motoren en de grond was weliswaar beperkt, maar dat leverde in de operationele praktijk van met name de landing nauwelijks problemen op. Waarom koos Boeing voor plaatsing van de motoren onder de vleugel? Plaats je de motoren achteraan de romp van het vliegtuig dan moet het horizontale staartvlak (het “stabilo”) bovenop het verticale staartvlak worden aangebracht en ontstaat een zogenaamde T-staart. Dat is constructief lastig, en is relatief zwaar. Vliegtuigen met een T-staartconstructie hebben bovendien een extra voorziening nodig die moet verhinderen dat de invalshoek te groot wordt. De B737-200 had vanwege de gekozen motor-opstelling onder de vleugel geen last van deze problemen en was wat dat betreft dus eigenlijk het betere vliegtuig.

Grotere motoren

Uit de B737-200 werden nieuwe grotere en zuinigere varianten ontwikkeld. De B737-300, eerste van de tweede generatie werd uitgerust met nieuwe “dubbelstroom” straalmotoren. Bij die motoren gaat veel extra lucht om de eigenlijke gasturbine heen met als gevolg een veel groter voortstuwingsrendement. De vraag was toen aan de orde of deze motoren met hun grotere diameter dan nog wel onder de vleugel pasten. Ja, net, en wel door de motorgondels aan de onderkant af te platten. Nieuwe B737 varianten werden steeds groter zoals de 737-400 met een 3 meter verlengde romp en plaats voor 170 stoelen.

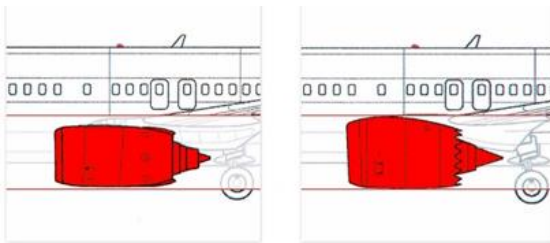
De Europese tegenhanger van Boeing, Airbus ontwikkelde inmiddels een concurrent van de B737, de A 320, die in 1987 voor het eerst vloog. Het was een veel moderner toestel dan de B737 en was uitgerust met “Fly-by-wire”-besturing. In dit concept is er sprake van een elektrische verbinding naar de roeren, die uiteraard veel lichter is dan de mechanische koppeling via kabels en stangen in de B737. Ook stuurt nu de vlieger stuursignalen naar een computer die vervolgens de roeren aanstuurt. Dat geeft de mogelijkheid de klassieke besturingseigenschappen van het toestel zo aan te passen dat het veel gemakkelijker te besturen wordt. Bovendien kondigde Airbus in december 2010 de komst aan van de A320 NEO (New Engine Option), met een nieuwe generatie van veel zuiniger motoren.

Om de concurrentie met de nieuwe Airbus A 320 aan te kunnen, werd Boeing zo gedwongen met een antwoord te komen. De vliegtuigbouwer had reeds de derde generatie B737 NG (Next Generation) in ontwikkeling. Dit vliegtuig is gemakkelijk te herkennen aan de hoog opstaande verlenging bij de vleugeltippen. Deze “winglets” halen energie uit de tipwervels en maken zo de vleugel efficiënter.

Daarnaast lag er al een geheel nieuw ontwerp voor de opvolger van de B737 op tafel, maar mede om redenen van snel handelen (de markt is immers dwingend), werd toch gekozen voor een volgende generatie van de 737 onder de naam B737 MAX. Dat bleek een ernstige vergissing die dan misschien niet het einde van Boeing gaat inluiden maar die wel leidde tot een grote menselijke tragedie door het neerstorten van de Indonesische en Ethiopische toestellen. Bovendien zijn de financiële verliezen immens.

De ontwikkeling van de B737 MAX

Dat de Airbus A320 NEO een groot commercieel succes bleek te zijn geworden was vooral toe te schrijven aan de verbeterde efficiëntie van een nieuwe generatie van motoren. Met name de grotere omloopverhouding (verhouding tussen de massa lucht door het omloopkanaal en de massa lucht door de gasturbine) leverde een verder verbeterd voortstuwingsrendement, wel ging dat uiteraard samen met een ook grotere diameter van de motorgondel. Dat was voor de A320 geen enkel probleem omdat het vliegtuig van meet af aan ontworpen was om op moderne luchthavens te worden aangesloten op een

Figuur 3 Motorgondels van links de B737 NG en B737 MAX

vliegtuigslurf. Maar de B737 was juist ontworpen voor vliegvelden zonder gates en had daarom een zo laag mogelijk onderstel. Het gevolg was dat de inbouw van die nieuwste generatie motoren voor Boeing een groot probleem opleverde omdat de ruimte onder de vleugel onvoldoende was. Het verschil in diameter van de motorgondels van de nieuwste en de voorafgaande generatie is duidelijk te zien in Fig. 3. De oplossing werd gevonden door de motoren meer naar voren (dat wil zeggen: onder de vleugel vandaan) en hoger op te hangen. Dat bleek bij de eerste proefvluchten die begonnen op 29 januari 2016 een groot probleem op te leveren. Dat het zwaartepunt iets naar voren was verschoven was niet het probleem, wel dat het aerodynamische gedrag van het vliegtuig daardoor significant veranderde.

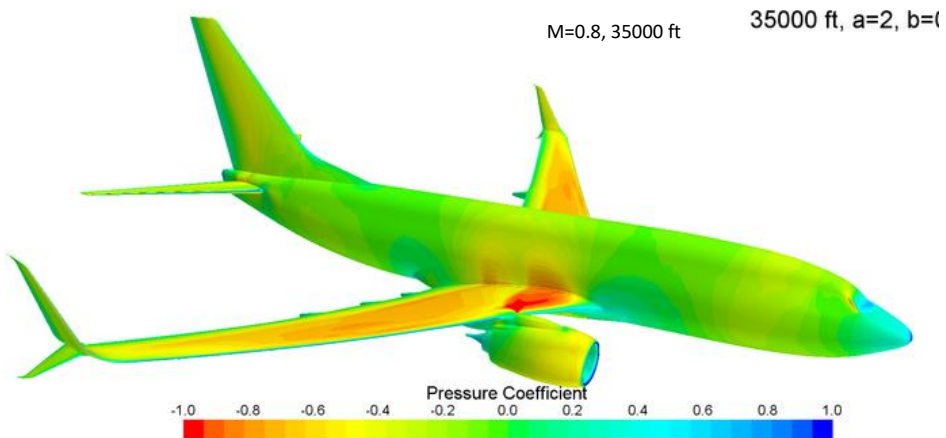
Statische langs-stabiliteit zonder formules

Om een duidelijk beeld te krijgen van wat er fout ging met de 737 MAX, moeten we nu toch echt even de techniek induiken. Ik hoop dat enigszins begrijpelijk te kunnen doen, mede aan de hand van beeldend materiaal.

Luchtkrachten ontstaan door verschillendrukken ten opzichte van de druk van de “ongestoorde” lucht op de vliegtuigshuid. Ze ontstaan door vliegsnelheid, dus op de grond zijn ze nul. Als voorbeeld toont Fig. 4 de berekende verschillendrukken op de B737 MAX op 35.000 ft (10,7 km) en Machgetal 0,8 (950 km/u). Een negatieve

waarde van de “drukcoëfficiënt” (rood, geel) betekent dat de druk lager is, een positieve drukcoëfficiënt (magenta, blauw) dat de druk hoger is dan de omgevingsdruk. De berekening is gemaakt door de NASA en op internet te vinden.

Door integreren van de drukverschillen over het oppervlak kunnen de liftkrachten (krachten loodrecht op de vliëgsnelheid) van vleugels, romp, motorgondels en het horizontale staartvlak worden bepaald, en ook de weerstand (kracht in de tegengestelde richting van de vliëgsnelheid) ten gevolge van lift (dit is de zogenaamde “geïnduceerde weerstand” die een vliegtuig wel, maar bijvoorbeeld een trein niet heeft). Voor het evenwicht rondom het zwaartepunt is meestal een negatieve staartlast nodig, een kracht dus naar beneden.

Figuur 4 Verschildrukverdeling op de B737 MAX uitgedrukt als drukcoëfficiënt (“pressure coefficient”)

Op de gewenste hoogte en snelheid moeten voor een stationaire (vaste stand en vliëgsnelheid) vliegtoestand lift, weerstand, motorstuwkracht en het gewicht met elkaar in evenwicht zijn. Dan zijn ook de aerodynamische momenten om het zwaartepunt nul.

Grotere of kleinere invalshoek

Een verkeersvliegtuig moet altijd statisch langs-stabiel zijn om voor certificatie in aanmerking te komen. Langs-stabiliteit heeft betrekking op de rotaties van het vliegtuig om de dwars-as. Voor de vlieger is die langs-stabiliteit van essentieel belang. Zelfs met uitgeschakelde “autopilot” blijft het vliegtuig in principe in

dezelfde vliegtoestand, en na een verstoring keert het weer naar dezelfde vliegtoestand terug. Onstabieleit zou betekenen dat iedere verstoring wordt vergroot, de neus draait steeds sneller omhoog, of omlaag, en de vlieger moet voortdurend ingrijpen. Alleen daarom al is langs-onstabieleit volledig onacceptabel.

Maar langs-stabileit is ook belangrijk voor de vliegeigenschappen. Als de stuurkolom zie Fig. 6, iets naar achteren zou worden getrokken komt de neus iets omhoog waardoor de invalshoek iets groter wordt. Er ontstaat een nieuwe vliegtoestand met iets verlaagde vliegsnelheid, want grotere invalshoek.

Maar als het stuur weer wordt losgelaten herstelt zich de oorspronkelijke vliegtoestand. Met de drukverdeling in Fig. 4 kan dat makkelijk worden verklaard. Een grotere invalshoek verkleurt de geel gekleurde verschildruk gebieden naar rood, het groen verschuift naar geel. De vleugel, romp en motorgondels gaan een extra liftkracht produceren die aangrijpt in het zogenaamde "aerodynamisch centrum" (AC) op ongeveer een kwart achter het voorste punt van de gemiddelde vleugelkooorde (kortste afstand tussen voorzijde en achterzijde van het vleugelprofiel) . Meestal ligt het zwaartepunt niet ver van maar wel achter dat AC. Dan ontstaat een achterover draaiend moment dat de neusstand nog verder wil vergroten! Maar de invalshoek van het stabilo wordt ook groter en dus ontstaat ook op het stabilo een extra liftkracht die aangrijpt in het AC op de gemiddelde kooorde van het stabilo. Omdat het stabilo niet voor niets achter het zwaartepunt zit wil die stabilo liftkracht de neus juist voorover draaien!

De stabilo liftkracht is weliswaar veel kleiner, maar heeft een veel grotere arm ten opzichte van het zwaartepunt dan de lift op de vleugel, romp en motorgondels. Meestal wint het stabilo en is het vliegtuig statisch langs-stabiel.

Figuur 5 Linker helft van het stabilo ("Stabiliser") met hoogteroer ("Elevator").

Fig. 4 laat ook de drukverdeling zien over de grote motorgondels van de MAX. Ze leveren niet alleen een grotere lift-bijdrage dan kleine gondels zouden doen,

maar omdat ze noodgedwongen ver voor de vleugels werden opgehangen, zie Fig. 3, verschoof bovendien het aangrijpingspunt naar voren. Deze twee op zich zelf kleine maar wel on-stabiliserende bijdragen aan het moment van de vleugel, romp en motorgondels bleken net voldoende te zijn om de MAX statisch onstabiel te maken in bepaalde omstandigheden. Dat werd pas opgemerkt bij de eerste proefvluchten en stelde Boeing voor een groot probleem. Weliswaar deed de statische onstabieleit zich slechts voor in bepaalde vliegcondities bij vleugelklepuitslag en lage vliegsnelheid (grote invalshoek) maar zo zou het vliegtuig toch zeker niet gecertificeerd kunnen worden! Wat te doen?

Eigenlijk zou de juiste oplossing zijn geweest het aerodynamisch gedrag van de MAX zo aan te passen dat het ook in de genoemde vliegcondities statische langstabiliteit zou opleveren. Dat is in principe niet moeilijk, het zou kunnen door het oppervlak van het stabilo en daarmee het herstellende moment van het stabilo te vergroten. Maar in de praktijk zou dat neerkomen op niet minder dan een herontwerp van het vliegtuig. Men koos daarom voor een veel goedkopere oplossing, in feite een lapmiddel. Mochten de onstabiele vliegcondities zich voordoen en de vlieger plotseling worden geconfronteerd met de voor hem volledig onbekende vliegeigenschappen van statische onstabieleit dan zou de automatische besturing moeten ingrijpen door de neus omlaag te drukken, en zo de invalshoek te verkleinen, weg uit het onstabiele gebied van grote invalshoeken. Hoe? Kon dat met het hoogteroer? Nee, want met het klassieke besturingssysteem van de MAX kan onder handbesturing het hoogteroer alleen bewegen worden met de stuurkolom van de vlieger. Maar er is wel een alternatief: het stabilo. Dit leidde tot de fatale introductie van MCAS.

Het stabilo

Fig. 5 toont het stabilo (horizontale staartvlak) en het hoogteroer (het bewegende deel ervan). Een hoogteroer-uitslag is uiteraard altijd ten opzichte van het stabilo. Het vergroot of verkleint de lift op het stabilo door een uitslag naar beneden of naar boven. Het stabilo zelf kan echter ook verdraaien met vaste stand van het hoogteroer. Daardoor kan ook de lift op het stabilo worden vergroot of verkleind. Maar omdat het oppervlak van het stabilo veel groter is dan van het hoogteroer is de autoriteit er ook van veel groter.

Een hoogteroeruitslag vraagt om een uitslag van de stuurkolom en een stuurkracht. De vlieger kan die stuurkracht weer nul maken door "trimmen" middels een trimknop op de stuurkolom, zie Fig. 6. Daarmee wordt het stabilo elektrisch verdraaid totdat de uitslag van het roer ten opzichte van het stabilo weer nul is en de stuurkracht ook weer nul.

Figuur 6 B737 cockpit met Trimknop, Trim cut out switches en de trimwielen

De introductie van MCAS

Om uit de problemen te geraken introduceerde Boeing dus het MCAS-systeem. Het is in feite een software-module in de auto pilot die als noodverband moet dienen voor het aerodynamische probleem van de B737-MAX. De gedachte erachter is dat als het niet mogelijk is het probleem te corrigeren, de oplossing zou zijn er voor te zorgen dat het vliegtuig uit het onstabiele gebied van grote invalshoeken wegblijft of als het er toch in zou terecht zijn gekomen het er uit weg te sturen. Hoe? Door de neus omlaag te drukken waardoor direct de invalshoek wordt verkleind. Omdat dat niet kan met het hoogteroer (dat is immers één op één verbonden met de stuurkolom die in handen is van de piloot) moet het dan maar met het stabilo dat elektrisch kan worden bestuurd met de auto-pilot. Eén van twee invalshoekmeters, in feite windvane, aan weerszijden van de rompneus van het toestel zou de invalshoek moeten doorgeven aan het MCAS en vervolgens zou het MCAS door rotatie van het stabilo de neus van het vliegtuig voorover draaien zodat de invalshoek weer in het stabiele gebied zou komen. Het stabilo zou met een beperkte hoeksnelheid moeten verdraaien gedurende een beperkt aantal seconden. Zo nodig zou dit worden herhaald totdat het veilige gebied van invalshoeken zou zijn bereikt.

De praktijk bleek anders. Bij het eerste ongeluk was de oorzaak een gefaalde invalshoekmeter die het foute signaal gaf dat de invalshoek veel te groot was. MCAS trad in werking en duwde de neus naar beneden, de trimwielen draaiden mee met het stabilo, maar de vliegers begrepen niet waarom omdat MCAS niet in de handboeken vermeld stond. Was dit een “Runaway Trim” scenario zoals genoemd in de “Non-Normal Checklist”? Dan moesten de “Trim cut out switches” (zie Fig. 6) worden omgezet waarmee de elektrische besturing van het

stabilo zou worden uitgeschakeld. De trimknop op het stuur werkte dan ook niet meer.

Maar er was grote verwarring in de cockpit. Een klassiek veiligheidsmechanisme in alle eerdere B737's dat de elektrische trim stopt door een tegengestelde stuurkracht op de stuurkolom, was in het geval van MCAS-activatie door de ontwerpers uitgeschakeld. Tot overmaat van ramp activeerde de gefaalde invalshoekmeter een "stall warning", een waarschuwing tegen overtrek van de vleugel bij te grote invalshoek, door de stuurkolom in heftige trilling te brengen. De neus moet dan omlaag, maar die was inmiddels al laag, de gashendels stonden nog naar voren in de stand voor take off zodat de snelheid zeer snel opliep en er een akoestische "Overspeed Warning" bijkwam. Zelfs een maximale stuurkracht naar achteren voor een hoogteroer uitslag omhoog om de neus omhoog te sturen was bij lange na niet genoeg om het tegengestelde moment van het stabilo te compenseren.

Door de hoog opgelopen snelheid was de aerodynamische druk al zo groot geworden dat handbediening van het stabilo met de uitklapbare hendels inmiddels te zwaar en fysiek onmogelijk was geworden.

Epiloog

Dat de B737-MAX in bepaalde configuraties en invalshoekgebieden statisch langs-onstabiel was, duidt op een ontwerpfout die veel eerder al gesignaleerd had moeten en kunnen worden middels stromingsberekeningen en windtunnel proeven. Waarom dat niet is gebeurd is een open vraag waarover gespeculeerd kan worden. Bij Boeing kent men de waarheid. Eén mogelijkheid is dat de ontwerp afdeling die zich bezig hield met de vliegprestaties, lees brandstof efficiëntie, geen aandacht gaf aan de langs-stabiliteit. Een andere verklaring is misschien dat de langs-stabiliteit in eerdere versies van de B737 nooit een probleem was geweest. De MAX is in wezen een vliegtuig van de jaren zestig met een verouderd besturingssysteem en een "houtje touwtje" avionica (luchtvaart-electronica) ontwerp. Zo bleek bijvoorbeeld bij het ongeluk van Turkish Airlines op Schiphol (2009) dat een cruciale functie in het autolandsysteem gevoerd werd door slechts één radiohoogtemeter, net zoals het MCAS informatie kreeg van slechts één invalshoekmeter. Dat moeten er altijd minstens twee zijn, zodat een fout kan worden gedetecteerd en het desbetreffende systeem kan worden uitgeschakeld of de foute sensor kan worden genegeerd.

In de meer dan anderhalf jaar dat de MAX aan de grond staat is het toestel door de FAA aan uitgebreid onderzoek onderworpen. Daarbij zijn nieuwe problemen gevonden zoals in het ontwerp van de elektrische bedrading, de Flight Control

Computer hardware en software, en in de brandstoftanks werden schilfers van metaal aangetroffen. MCAS is in feite een software module, waarvan de software naar nu bleek geschreven werd door goedkope programmeurs in India. Een onbegrijpelijke blunder was dat de cruciale informatie over de invalshoek waarop de werking van MCAS berust door slechts één invalshoekmeter werd geleverd terwijl er twee beschikbaar waren. Waren de metingen van de invalshoekmeters vergeleken en een fout gedetecteerd dan had MCAS niet geactiveerd mogen worden.

Het getuigt van weinig technologische dadendrang dat Boeing geen gebruik heeft gemaakt van de mogelijkheid de invalshoek niet alleen te meten maar ook een “synthetische” invalshoek te berekenen. Dat is goed mogelijk door de informatie van de twee beschikbare traagheidsnavigatie-systemen te combineren met metingen van snelheid en hoogte, zoals door met name de Technische Universiteit Delft in vele vliegproevenprogramma’s overtuigend is aangetoond.

Inmiddels heeft de FAA de nieuwe certificatie vluchten met B737 MAX afgerond en studeert men op de resultaten. Zijn er geen nieuwe lijken uit de kast gekomen dan is het aannemelijk dat de MAX opnieuw een luchtwaardigheidscertificaat zal krijgen, eerst in de VS. Transport Canada en EASA (European Union Aviation Safety Agency) hebben inmiddels ook vliegproeven gedaan en moeten nog een beslissing nemen. Daarna zullen de luchtwaardigheidsautoriteiten in India en China nog moeten certificeren.. Dat geeft aan dat het gezag van de FAA is aangetast. De FAA heeft haar taak de veiligheid van nieuwe vliegtuigen te bewaken steeds minder goed kunnen waarmaken met name door het uitbesteden van certificatietaken aan de vliegtuigfabrikant zelf (de slager die zijn eigen vlees keurt). Dat is een typisch gevolg van de neoliberale ideologie, een zo klein mogelijke overheid, die sinds de jaren zeventig over de wereld is getrokken en waarvan de gevolgen zich nog steeds op vele plaatsen doen gelden.

Kan vertrouwen herwonnen worden?

Het is nu de vraag of het vliegtuig zal worden vertrouwd door het publiek. Wie heeft er ooit met een 737 Max gevlogen en wie durft dat nu weer te doen? Gelet op het grote aantal afgezegde bestellingen (inmiddels 814) zal het vliegtuig wellicht niet zo succesvol worden als Boeing had verwacht.

De MAX werd in grote aantallen (meer dan 4000 bestellingen) verkocht mede dankzij het feit dat klanten (de luchtvaartmaatschappijen) werd verteld dat simulator-training voor B737 vliegers niet nodig zou zijn. Slechts een PowerPoint presentatie zou genoeg zijn de vliegers op het nieuwe type te kwalificeren. De

klanten werden, voor zover mij bekend, niet deelgenoot gemaakt van de problemen met de statische langs-stabiliteit in bepaalde vliegcondities en de introductie van het MCAS om die problemen te verdoezelen. De FAA gaat hier nu niet langer mee akkoord. Dat betekent dat er extra kosten moeten worden gemaakt en dat het vliegtuig minder aantrekkelijk wordt.

Is het verstandig in de MAX te stappen als passagier?. Het antwoord is een zeer voorzichtig ja. De MAX is een gedateerd vliegtuig-ontwerp, met een ouderwets besturingssysteem. Maar om het vliegtuig als onveilig te bestempelen is mijns inziens niet meer terecht nu de problemen met MCAS boven water zijn gekomen, en aannemende dat de vliegers in de simulator zullen worden getraind hoe MCAS-acties te herkennen en het systeem in geval van een fout uit te schakelen. Bovendien krijgt het MCAS nu informatie van twee invalshoekmeters waardoor fouten veel zeldzamer zouden moeten worden. Daarom een voorzichtig ja. Waarom voorzichtig? Omdat eerst moet worden afgewacht of nieuwe problemen zullen worden gevonden nu naast de FAA ook andere luchtwaardigheidsautoriteiten het vliegtuig grondig onder de loep zullen nemen.

<https://www.businessinsider.com/lion-air-crash-timeline-boeing-737-max-disaster-killed-189-2019-10?international=true&r=US&IR=Tsinsider.com>

Em. prof. dr. ir. Bob Mulder, (captain retired) B767, B757.

Heeft als piloot meer dan 9.000 vliegreizen in zijn logboek, onder andere met de B737-200, B757-200 en de B767-300 ER.

j.a.mulder@tudelft.nl

Commentaar door Bert Geerken:

Beste Bob

Reageren op bijdragen van Orde-genoten heeft vooral tot doel de auteur zaken voor te leggen die wellicht tot een “beter” eindresultaat kunnen leiden. Dat gaat me niet lukken want je verhaal zit prima in elkaar en de materie is te complex van aard. Dank! Niettemin borrelden deze gedachten in me op:

- 1. Een ontwerp van een vliegtuig is een compromis van vele factoren en belangen waarbij de veiligheid een “absolute factor” moet zijn (wat dat ook maar in detail mag betekenen). Onafhankelijk toezicht kalft in bepaalde sectoren af (niet alleen in de luchtvaart, ook in bouwtoezicht speelt dat bijv.). Anderzijds is er (toch?) de beleving dat in onderwijs en zorg de individuele professional teveel door “het systeem” wordt aangestuurd en gecontroleerd. Een dilemma? Mensen maken fouten dus toezicht en leerprocessen zijn essentieel. Maar je wilt ook als professional plezier in het werk houden en dus eigen interpretatie en “regelruimte”. In de ruimtevaart, waar ook zaken radicaal fout gingen, heeft men aan het licht gebracht dat giga-organisaties met veel hiërarchie, onder economische en tijdsdruk, zachte geluiden als “klopt dit wel” te snel wegdrücken. Dat kan spelen in de ontwerpfase, maar ook bij de uitvoering.*
- 2. In de NRC zat ik zojuist een artikel te lezen over kunstmatige intelligentie. Het pleidooi dat een samenspel van mens en systeem (voorlopig zeker) aan de orde is spreekt me wel aan. Het van de piloot overnemen (en zelfs zonder die erop te trainen zoals bij het MCAS) zou dan ook niet OK zijn. Daar werd ene prof Max Mulder uit Delft opgevoerd. Familie? Nemen de Mulders het vliegtuigontwerp over in NL?*
- 3. Een technisch detail: je stelt dat twee hoekmeters voorwaarde zijn. Geven die verschillende waarden dat is ergens een probleem. Mij staat bij uit de tijd dat ik bij NS werkte dat voor (fail safe) systemen er altijd drie sensoren moesten zijn, met als criterium “2 uit 3 geven zelfde waarde”. Geldt dit principe niet meer of is dit in de luchtvaart niet van toepassing?*

Hartelijke groet,

Bert Geerken

En de repliek van Bob Mulder aan Bert Geerken:

Waarde Bert,

Hartelijk dank voor het vriendelijke commentaar op het essay over de B737 MAX. Ik moet verklappen dat het schrijven mij veel hoofdbrekens heeft gekost omdat ik snel al bleek af te glijden richting een college dictaat. Een nieuwe versie minder beta en meer alfa kwam tot stand onder enige druk van professor Mick Eekhout. Mijn commentaar op jouw opmerkingen is als volgt.

- 1) *Ik ben het geheel eens met de stelling dat je professionals de ruimte moet geven. Sterker, aansturen van professionals door 'managers' loopt vaak uit op een mislukking. Maar controle op het resultaat blijft niettemin essentieel. Vandaar in de luchtvaart de onafhankelijke certificatie autoriteiten zoals de FAA, vroeger in Nederland de RLD en nu in Europa de EASA. Het probleem in de USA is geweest de sinds Reagan neoliberale druk om de overheid zeg maar uit te kleden. De FAA kon daarom haar taken niet meer zelf uitvoeren. Het lijkt er op dat nu een omgekeerde trend ingezet is.*

Bij het eerste ongeluk van de Space Shuttle werd wel degelijk door tenminste één ingenieur aan de bel getrokken, maar zijn bezwaren werden weggemoffeld. Maar soms kan toch één mens het verschil maken. In de cockpit heb ik dat meerdere malen meegemaakt. Je hebt natuurlijk te maken met het unieke karakter van het individu, maar ik denk dat onderwijs een belangrijke rol kan spelen in het leren van onafhankelijk en logisch denken. En ook in het leren om (met name in vergaderingen) duidelijk voor je mening uit te komen.

- 2) *Ja, de Mulders hebben inderdaad de luchtvaart in Nederland overgenomen, en Max is mijn zoon hè. J Niet echt, maar Max Mulder is wel mijn opvolger in nu de Sectie en vroeger de Vakgroep 'Control & Simulation'. Er zijn in de Sectie nu meer hoogleraren aangesteld en wel voor luchtverkeersleiding en voor autonome micro drones. Er moet er nog één bijkomen voor de automatische besturing. Het mooie is dat toen de toekomst van de faculteit Luchtvaart- en Ruimtevaarttechniek er somber uitzag na de ondergang van Fokker het nu een bloeiende faculteit is. Alumni bekleden belangrijke posities bij Airbus, DLR en recent weer in NASA, waar dr ir Peter Zaal in het management team is opgenomen van de NASA simulatie faciliteiten. Eén van de faciliteiten is de gigantisch*

grote Vertical Motion Simulator (VMS) die gebruikt is voor training van de eerste maanlanding en nu weer gaat worden ingezet voor de training voor aankomende maanlandingen.

In de luchtvaart wordt zeker ruimschoots gebruik gemaakt van automatisering, en zelfs ben ik een groot voorstander van de toepassing van AI. Maar altijd ter ondersteuning van de vlieger, niet om taken over te nemen. AI is een hype, het kent vele successen, maar toch durf ik te zeggen: het is tamelijk dom. Het doet in feite niet meer dan emuleren van eerdere ervaring. Iets nieuws kan het niet aan. De veilige landing op de Hudson na dubbele motor uitval, had een AI autopilot dat bedacht? Geen sprake van. We snappen en weten nog zo weinig van hoe het menselijk brein werkt. Wat mij betreft schrappen we de hele term AI.

- 3) *Ik ben het er geheel mee eens dat er drie sensoren moeten zijn om veilig één er van te kunnen negeren na een fout. Boeing gebruikte één van de twee beschikbare invalshoek meters en bedacht dat na een fout de vliegers wel het MCAS zouden uitschakelen door de 'Stabiliser Runaway' procedure toe te passen. De FAA moet dat denk ik wel hebben geweten maar zijn er ingepraat dat het geen kwaad kon. Nu wordt MCAS gewoon uitgeschakeld als de twee invalshoekmeters niet het zelfde resultaat geven. Maar het MCAS was er toch niet voor niets? Inderdaad, maar de kans dat het MCAS is uitgeschakeld én dat het vliegtuig in het onstabiele gebied van grote invalshoeken terecht komt wordt kennelijk klein genoeg geacht om acceptabel te zijn. De MAX is nog steeds niet gecertificeerd, heeft dat hiermee te maken? Het is heel goed mogelijk twee extra onafhankelijke schattingen te berekenen van de invalshoek op basis van versnellings- en hoeksnelheidsmeters die in de twee (niet drie zoals in ieder modern vliegtuig) traagheidsnavigatie systemen zitten. Dat kan met grote nauwkeurigheid, veel nauwkeuriger dan met een invalshoekmeter kan. Maar Boeing gaat over geld, niet over techniek. Het is een heel ander bedrijf geworden dan Airbus nu is. Dat is een technologie gedreven bedrijf. Laat Boeing maar failliet gaan. Dan kan er met nieuw en technisch deskundig management iets nieuws en beters worden opgebouwd.*

Met hartelijke groet,

Bob Mulder

Commentaar van Herman Wilmer

Interessante toelichting Bob. Mooi voorbeeld hoe het menselijk vernuft onovertroffen is en naar ik hoop blijft. Wel opmerkelijk dat een ongecertificeerd vliegtuig enkele honderden mensen het ongeluk in heeft gestort. Hier lijkt mij sprake van een menselijke fout, wellicht met een bureaucratische achtergrond.

Met vriendelijke groet,

Herman.

en de replek van Bob Mulder aan Herman Wilmer:

Beste Herman,

Het was zeker een menselijke fout, maar ik zou het liever menselijk falen noemen. Het gaat diep in de Amerikaanse samenleving, ver terug in de zeventiger jaren was er de 'opstand van de rijken'. Men betaalde teveel belasting. Ook was er een grote groep van zeer rijken die genoemd werden de 'Unsecure Rich'. Je hebt honderd miljoen dollar op de bank en in aandelen, maar hoe zeker ben je er van dat het genoeg is voor jouw leven, jouw kinderen en ook kleinkinderen. Het was de tijd van de opkomst van de miljardairs na het aantreden van Reagan, en Thatcher in de UK. Afbreken van de overheid (want dat kost geld), belasting verlaging, opdoeken van regels, het neoliberalisme dus. Zo werd de FAA, eens een vooraanstaande institutie, geheel uitgekleed. De MAX ongelukken zijn er het directe gevolg van. In wezen is het menselijk falen ja, maar de kern ligt op het hoogste politieke niveau. Daar konden met de komst van Reagan beslissingen worden genomen die inderdaad bureaucratisch werden uitgevoerd. Bizar is dat Reagan populair was bij mensen die van zijn politieke opvattingen en bedoelingen het slachtoffer zijn geworden. Het lijkt een beetje op de populariteit van Trump nu. Als er zoveel overeenkomst is dat Trump gaat worden herkozen, dan staat ons de komende vier jaar niet veel goeds te wachten.

Hartelijke groet,

Bob Mulder

De coronapandemie als katalysator voor sociale vernieuwing in Nederland.

Marjolein van Griethuysen

De Nederlandse Spoorwegen zien een sterke daling van bijna 60 % van het aantal reizigers in vergelijking met vorig jaar. Daarom wil de NS overheidssteun en verwacht men tegen 2024 weer op het oude reizigersniveau te zitten. Ook bij de KLM daalt het aantal reizigers dramatisch in vergelijking met 2019. De voorspellingen zijn minder rooskleurig en de verwachting is dat het oude reizigersniveau niet meer zal worden bereikt. Ondanks het feit dat de Nederlandse overheid een financiële overbrugging van maanden aanbiedt, komt een deel van het KLM-personeel op straat te staan. Dit is een greep uit de berichten die ons dagelijks bereiken sinds de uitbraak van de coronapandemie, waarbij de overheid en de media de gevolgen van deze pandemie afzetten tegen de hoogconjunctuur in Nederland in 2019. Het jaar 2019 lijkt een belangrijk ijkpunt in de berichtgeving en geeft een neo-liberaal perspectief op de huidige situatie in Nederland. Een verliesrekening, maar er zijn ook krachten in de samenleving die een heel ander perspectief zichtbaar maken. Dat zijn de haarscheurtjes die zijn te ontwaren in de ordeningen van de samenleving.

Het coronavirus zelf biedt geen ander zicht op de samenleving. Want het virus is neutraal en heeft geen voorkeuren, het grijpt in en het lokt uit. Duidelijk is dat het zichtbaar maakt, hoe de samenleving tot stilstand komt en dan, in een periode van minder besmettingen, weer opvlamt. Het virus reduceert bedrijvigheid en mobiliteit en schept tegelijkertijd ruimte voor de natuur. Een geheel andere situatie dan in 2019 toen de centrale thema's in het publieke

debat waren: klimaattafels, klimaatsubsidies en klimaatinitiatieven. Nederland moest van het gas, bouwprojecten werden stilgelegd in verband met PFAS (niet biologisch afbreekbare stoffen) en strenge maatregelen in de landbouwsector om de beoogde doelstelling van CO₂-reductie in 2030 te bereiken. Ook economisch kon het niet op. Want er was sprake van een overspannen arbeidsmarkt en dus waren veel mensen aan het werk. In weliswaar onzekere flexbanen, waardoor Nederland zich Europees kampioen flexwerken mocht noemen.

Sociale ordening

Naast het grote persoonlijke leed voor veel mensen, heeft het coronavirus in zeer korte tijd tot een maatschappelijke verandering geleid, waaronder een verschuiving in de omgang met tijd en ruimte. De toekomst in het neoliberale perspectief, moet het vertrouwen wekken dat door gemeenschappelijke krachtsinspanningen de samenleving het virus overwint en de oude orde weer kan worden hersteld. Dit reductionistisch wereldbeeld schept een illusie en gaat voorbij aan wat burgers zichtbaar maken. De burger die de regels aan zijn of haar laars lapt, verwijst naar breuklijnen in de sociale samenhang in Nederland. Want de effecten van de pandemie beperken zich niet alleen tot de bedrijven die genoeg moeten nemen met minder winst, of moeten interen op buffers. Of de verwachting dat het in Den Haag ingediende wetsvoorstel BIK (Baangerelateerde Investeringskorting) voor de bedrijven die dreigen failliet te gaan, helpt om Nederland weer op het oude welvaartsniveau van 2019 te brengen.

De sociale afslag gemist

Door de gevolgen van COVID-19 te vertalen in economische terugval ten opzichte van 2019, wordt de kwetsbaarheid zichtbaar van het huidige sociaal, maatschappelijk en economisch stelsel. Want dan blijkt dat in alle overmoed, de sociale afslag is gemist. Stond in 2019 de kwetsbaarheid van onze samenleving hoog op de agenda, nu blijkt dat dit vraagstuk zich eenzijdig richtte op de houdbaarheid van het milieu. Het was ondenkbaar dat in dit scenario aandacht zou zijn voor de kwetsbaarheid van de sociale ordening in de maatschappij.

Terwijl steeds duidelijker wordt dat in de slijpstream van de economische welvaart in 2019 de bestaanszekerheid voor mensen niet is vergroot, in tegendeel, en dat de verschillen tussen rijk en arm niet zijn afgenomen, maar

zijn toegenomen. Bovendien groeit het ongenoegen over de sociale- en maatschappelijke gevolgen van de pandemie. De verdelingsmachine hapert en het primaat van het kapitalisme blijft ook in 2020 het overheidsbeleid bepalen. Komt Nederland de eer toe het primaat van het kapitalisme al vroeg ingebed te hebben in beleid, dan zien wij deze visie terug in de coronamaatregelen. Je zou kunnen concluderen dat de diepste wortels de beheers- en beschikkingsmacht van de kapitalistische doctrine, onaangetaast blijven.⁶ Want wie krijgen wel mondkapjes en voor wie is het niet nodig, langs welke lijnen loopt deze verdelingsvraag? De pandemie legt met andere woorden de breuklijnen bloot tussen rijk en arm en tussen de sociale ordening en geledingen in de maatschappij. In de response op het virus zijn dat de haarscheurtjes die zichtbaar worden. Het is dan ook pijnlijk te moeten constateren dat het dogma van het kapitalisme het zicht belemmert.

Want wie de disruptieve gevolgen van de pandemie voor sociale cohesie in een groter verband plaatst, maakt de breuklijnen zichtbaar die het stelsel waarop de maatschappij is geordend uiteen doen vallen. Dat zijn breuklijnen in de gezagsverhoudingen en het stelsel dat gezagsverhoudingen hun legitieme basis verschafft, het neoliberalisme. Deze pandemie geeft zicht op de spanningen in de samenleving en geeft het antwoord op de vraag waar deze spanningen ontstaan, namelijk in de context van de arbeidsverhoudingen en de maatschappij die deze verhoudingen faciliteert en organiseert. Langs deze lijn loopt ook de verdeling van mondkapjes, waarom ziekenhuizen wel en verpleeghuizen niet. Omdat in verpleeghuizen veelal mensen zijn opgenomen die geen productieve bijdrage leveren voor de maatschappij, dit vaak in tegenstelling tot ziekenhuizen. Wanneer dan toch onverhoopt mensen worden opgenomen voorbij het werkzame leven, dan wordt de vraag gesteld of medische behandeling nog gerechtvaardigd is.

Het neoliberalisme ontmaskerd

De vraag naar de oorzaken van het systematische ongelijk is door Karl Marx ontwikkeld en voorzien van een wetenschappelijke grondslag, het historisch materialisme. Want stelt Marx, om de drijfveren van maatschappelijke ongelijkheid te doorgronden is het noodzakelijk terug te gaan naar het ontstaan van ontwrichting en daaruit de richtingen af te leiden waarin ze zich zullen ontwikkelen. Pakken we een historische lijn dan zien we rond het

---

⁶ Reynaerts en Nagelkerke, 1986

vraagstuk werk, een transitie in de 19de eeuw van thuiswerk naar fabriekswerk. We zien hoe controlesystemen worden ingevoerd en de menselijke arbeid snel tot meer en beter produceren leidt. Hetgeen een proces van consumentisme op gang brengt. In de overgang naar de 20ste eeuw ontstaan fabrieksdorpen rond de plek waar arbeid beschikbaar komt en vormen zich fabriekskernen die uitgroeien tot stedelijke agglomeraties. Tegenwoordig zijn wonen en werken meestal gescheiden en ontstond in de jaren zeventig van de vorige eeuw het verschijnsel forensenverkeer. Forensen zijn voor het overgrote deel werkzaam in kantoorbanen in de sectoren overheid, zakelijke dienstverlening en in de zorg. Tezamen vormen zij pakweg 70% van alle kantoorbanen in Nederland.

Het Planbureau voor de Leefomgeving becijfert dat tegen het jaar 2050 Nederland 48 miljoen vierkante meter in gebruik heeft voor kantoorruimte. Duizelingwekkende cijfers die het vraagstuk mobiliteit tot een topprioriteit hebben gemaakt in 2019, omdat deze mobiliteit is geëtiketteerd als een van de hoofdoorzaken van milieuvervuiling en klimaatverandering. Daarmee is mobiliteit een economische waarde. Tegelijkertijd lijkt het sleutelen aan de oorzaken van het forensenverkeer nauwelijks op gang te komen. Want als voorlopige innovaties hebben we slechts treinen, bussen, fietsen, de step en een praktische app zodat fileproblemen in steden kunnen worden voorkomen. Verplaatsingsmiddelen die gericht zijn op het terugdringen van uitstoot en verbeteren van luchtkwaliteit.

Er zouden daarom vraagtekens moeten worden geplaatst bij de oorzakelijke samenhang tussen inzet van arbeidsvermogen en verplaatsing. Kijk bijvoorbeeld naar wie deze discussies voeren en wie beleid beïnvloeden om terug te keren naar het oude reizigersniveau van 2019. Niet het aanzienlijke deel van de forensen, want velen van hen geven de voorkeur aan thuiswerken. Terwijl een ander deel aangeeft dat het thuiswerken niet voor iedereen zaligmakend is. De huizen zijn te klein, de financiële lasten die het meebrengt te hoog en isolement ligt op de loer. Het werpt kritische vragen op bij de onveranderlijkheid van een systeem, dat werken verankert op de plek waar toezicht en controle, coördinatie en afstemming maximaal zijn, te weten de bedrijfskantoren. Want daarvoor ontbreekt een eenduidige wetenschappelijke basis. Wanneer we verzuimcijfers van werknemers bekijken dan blijkt dat 36 procent van alle verzuim werkgerelateerd is.⁷ Werknemers zich enkele keren per maand of vaker psychisch vermoeid voelen of burnout klachten hebben

⁷ Op weg naar duurzame inzetbaarheid (TNO-uitgave 2019)

door werk.⁸ Burn-out klachten zijn een gevolg van mentale overbelasting en hebben te maken met een te hoge mate van zelfbeheersing of omgekeerd veroorzaakt door een teveel aan verplichtingen. Het regelen van het forensen en het organiseren van het familieleven in relatie tot werken hoort daarbij. De ‘span-of-control’ van werknemers is overstretched en dat levert burn-out klachten op. CBS/TNO hebben berekend dat dit het bedrijfsleven in 2014 pakweg 1,8 miljard euro kost en dat bedrag is inmiddels opgelopen naar 2.8 miljard in 2018. De hoogste verzuimcijfers als gevolg van burnout komen we tegen in de sectoren zakelijke dienstverlening, overheid, zorg en informatiecommunicatie.

De economische schokken in de maatschappij tonen aan dat arbeidsvermogen niet noodzakelijk een bedrijfskantoor nodig heeft op de locatie waar bedrijfsprocessen zijn georganiseerd. Toch is deze vraag de afgelopen tachtig jaar nooit serieus op de agenda gekomen en heeft in dit domein weinig sociale vernieuwing plaatsgehad. Een van de oorzaken is te herleiden naar de wurggreep van de neoliberale beheers- en beschikkingsmacht op het stelsel van arbeidsverhoudingen en het arbeidsmarktbeleid. Een wurggreep, ondanks alle inspanningen de kwaliteit van de arbeid en de organisatie van de arbeid te moderniseren. Dan blijken die inspanningen strategieën te zijn die zich voegen naar de heersende doctrine en daarmee de gevolgen van een pathologisch systeem toedekken.

Emancipatieopdracht

De pandemie heeft in een paar dagen voor elkaar gekregen wat meer dan 60 jaar overleg niet heeft bereikt. Namelijk het kantelen van deze praktijk. Het is nu plots niet meer verrassend de workforce te verspreiden over wellicht meer dan 15 steden, in plaats van deze onder te brengen op een locatie in een pand. In de steden waar werknemers wonen, hun dagelijkse boodschappen doen, verpozen en van cultuur genieten of hun koters naar school brengen. De pandemie is het kantelpunt voor het stellen van vragen over arbeidsorganisaties en de reikwijdte van de gezagsverhoudingen tussen werkgever en werknemer. Daarbij is verbeeldingskracht nodig over steden, hoe mensen leven en hoe werk hierin past. Verbeeldingskracht, wel te verstaan van werkgevers, van werknemers en van steden.

---

⁸ CBS Kerncijfers arbeidsmarkt 2018

De eerste aanzetten komen we tegen bij emeritus hoogleraar ecologie Louise Vet waar zij spreekt over de noodzaak anders te werken om milieuvraagstukken als gevolg van landbouwbeleid aan te pakken, in NRC Handelsblad van 6 juni jl.. Ook de recente bijdragen van de econoom Lans Bovenberg en architect en stedenbouwkundig ontwerper / rijksbouwmeester Floris Alkemade in NRC Handelsblad van 11 juli jl.. Bovenberg vindt de manier waarop mensen leven, flexibeler moet worden om te voorkomen dat vergrijzing de economie straks verlamt. Alkemade ziet dat vijf dagen naar kantoor door het coronavirus minder vanzelfsprekend wordt en, “huizen moeten geschikt worden gemaakt voor thuiswerken en de dynamiek in de wijk wordt rijker als er gewoond en gewerkt wordt”. Net als Bovenberg meen ik dat de manier waarop mensen leven flexibeler en gevarieerder moet zijn en dat kan onzes inziens niet anders, dan door het huidige systeem van arbeidsverhoudingen te doorbreken.

Drie transities

Grofweg zijn daar drie transities voor nodig. Ten eerste het doorbreken van de fictie dat werkenden alleen productief zijn binnen de fysieke omgeving van de arbeidsplaats, naar een visie dat werknemers over het algemeen beter presteren in de nabijheid van de woonomgeving.

Een tweede transitie is een vernieuwde visie op sturing van ‘command and control’ naar sturing in hybride en deels virtuele bedrijfsomgevingen.

Een derde transitie van centrale naar decentrale facilitering van werknemers bij de inzet van werkvermogen. Dat schept een nieuw type arbeidsrelatie. Bovendien vraagt het om een nieuwe zienswijze op vraagstukken als kwaliteit van de arbeid en de kwaliteit van de arbeidsomstandigheden. In dit laatste ligt de relatie met stedenvorming en planning, want deels gaat het over afstoten van vastgoed door het bedrijfsleven naar lokale open en flexibele omgevingen die gevoed worden door de stad. De fundering voor een nieuwe visie over de inzet van het menselijke arbeidsvermogen start in de nabijheid van wonen. De stad als referentie en het aanhouden van een woon-werkverkeerratio.

De contouren

Jane Jacobs, de bekende Amerikaans-Canadese publiciste en activiste en schrijfster van “Dood en leven van grote Amerikaanse steden” uit de jaren zestig van de vorige eeuw, stelt zich de vraag hoe steden functioneren in het echte leven. Steden bestaan uit processen en hebben een onverzadigbare behoefte aan een uiterst complexe en fijnmazige diversiteit van

gebruiksfaciliteiten die elkaar voortdurend wederzijds ondersteunen zowel economisch, sociaal als cultureel. Daar spelen de gebruikers van die faciliteiten, stedelingen een belangrijke rol bij. In essentie komt het neer op het binnen de stadsgrenzen houden van arbeidsvermogen van deze burger, omdat zij de katalysatoren zijn van de vitaliteit van deze steden. Het vraagt om het organiseren van werknemers, werkgevers en steden rond deze vraagstukken. Door vanuit plaatsgebondenheid te redeneren, welke stedelijke componenten waarde toevoegen aan arbeidsprocessen. Dat is niet de kleinste mogelijke eenheid het eigen huis. Het gaat om een nieuwe zienswijze, namelijk een verspreid gemeenschappelijk kantorennetwerk onder te brengen op verschillende locaties in steden in de nabijheid van de woonomgeving van werknemers. De steden integreren deze locaties in stedelijke processen en ondersteunen deze locaties door de diversiteit van gebruiksfaciliteiten toegankelijk te maken en te houden. En waar werknemers tenslotte sociaal kapitaal culminerend, uitbreiden en inzetten.

Het vraagstuk dat door de pandemie op de radar verschijnt is de wedloop tussen volharding in een ziekmakend systeem dat door subsidies overeind moet worden gehouden of omkering van waarden over de inzet van arbeidsvermogen in een nieuwe ecologische visie op werken, dat uiteindelijk bijdraagt zowel aan welzijn van mensen als aan klimaatbeheersing.

Drs. Marjolein van Griethuysen,

Member European Innovation Partnership-SCC/smart mobility/governance

m.vangriethuysen@hetnet.nl

Beste Marjolein,

Je essay geeft wat mij betreft veel aanleiding tot discussie omdat het een aantal onderwerpen naar voren haalt dat nadere beschouwing verdient. Je hebt een essay geschreven over een belangrijk onderwerp waarover we ons in de toekomst gedachten kunnen maken. Ik heb het zorgvuldig gelezen. Kunnen we de gevolgen van de coronapandemie, die bij elkaar misschien wel twee jaar gaat duren, ook zien als een koersverandering naar een nieuwe maatschappij van post-2023 of gaan we terug naar een herstel van de oude maatschappij van pre-2020?

*Er zijn allereerst een aantal onderscheiden niveaus die voor jouw essay van belang zijn. Het individu redeneert op **microniveau**. Er zijn Delftenaren en er zijn Delftenezen (ongeveer vergelijkbaar met de scheiding tussen Hagenaars en Hagenezen). Ze hebben allen hun eigen mening. In de Orde van den Prince redeneren we persoonlijk als Delftenaars en Hagenaars: goed geïnformeerd, weloverwogen, maar nog wel met (soms sterk) verschillende meningen, evenwichtig en prudent. En vooral vriendelijk en tolerant.*

*Op het **mesoniveau** zijn er bedrijven en organisaties als de economische organisatie van mensen met als doel producten en diensten te leveren, te overleven en dus selfsupporting te zijn, en daartoe winst te maken. Verderop in mijn commentaar sluit ik hierop aan. Op een iets hoger niveau van **meso-plus** zijn er de verenigingen, koepels en dergelijke die meer op een koepelniveau met een groter perspectief reageren. Tot dat niveau behoort ook de Orde van den Prince. En misschien zijn er nog wel een aantal niveaus ertussen. Vermoedelijk zullen er op elk niveau andere gedachten en voorspellingen of gedachten of verkenningen naar de toekomst tot stand komen.*

*Vervolgens is er het **macroniveau** om problemen en mogelijkheden op nationale schaal en **supermacroniveau** op Europese of nog grotere schaal te bezien en daar acties te ondernemen. Marjolein, jij redeneert op macroniveau. Jij vliegt op het nationale niveau van de overheid en hebt daarbij de rol van adviseur vanuit de sociale wetenschappen aangenomen. Jouw positie als promovenda stimuleert dat ook.*

Het zal geen verbazing wekken dat de redentaties op elk niveau ook nog een fors kunnen verschillen. Elk niveau bevat vele arena's van verschillende meningen elk met hun karakteristieke spelers, uitgesproken meningen en spelregels. De items die jij aanstipt gelden natuurlijk op alle niveaus.

Ik voel me behoorlijk aangesproken door de term 'neoliberalisme'. Veel meer dan in het essay van Bob Mulder, want daar is het verwijt van neoliberalisme in het handelen bij Boeing terecht. Ik wil graag in mijn reactie redeneren vanuit de leiding van het MKB bedrijf Octatube, een 'design & bucommentaar ild' bedrijf met 100 mensen in vaste dienst, dat internationaal werkt op (discontinue) projecten. Ik deed het 30 jaar lang met veel plezier. Ging vaak dansend naar mijn werk.

Ik heb het bedrijf opgezet om innovatieve ontwerpen te kunnen maken en die ook zelf te kunnen laten uitvoeren. Design & build, in Nederland en ook in 25 buitenland in meer dan 1.000 projecten, waarbij minstens 20 % zeer innovatief (en dus ook risicovol) waren. Dat was mijn ambitie: uitvinden en innoveren, een voetafdruk nalaten op de wereld. Mijn primaire ambitie was niet om veel winst te maken. Je moet winst maken om voorzieningen voor de toekomst te treffen en om het bedrijf te kunnen continueren. Jaarlijks de balans opstellen en najagen had veel minder mijn interesse dan ontwerpen en ontdekken. Maar zo'n uitvindersachtig bedrijf heeft ook zijn grenzen aan de groei. Mijn 'span of control' was 40 man. Mijn zoon Nils heeft nu meer dan 100 fte en een veel plattere organisatie met veel meer eigen verantwoordelijkheid. Het is niet iets wat je kunt 'uitrollen' zoals men op het ministerie van EZK zo gemakkelijk zegt. Het bedrijf heeft een bedrijfscultuur die is ingezet door de pionier, verbeterd werd in haar groei-organisatie door de tweede generatie. Persoonlijk gruwel ik van het woord 'neoliberalisme'. Dat veronderstelt dat je winstgevendheid op het eerste plan zet en pas daarna het doel of de zinvolheid van de organisatie. Winstgevendheid interesseerde me niet veel, zolang ik maar door kon gaan met uitvinden en ontwerpen. Kan ik mezelf niet beter inboeken als een toegepaste en uitvoerende kunstenaar met een groot atelier?

Zonder het structureren en ervaren maken van de organisatie zouden we niet in staat zijn de speciale opdrachten te ontwerpen en te realiseren die als projecten geambieerd worden. Er zijn hier dus veel, heel verschillende werknemers als interne cultuurdragers, van wie een aantal heel goed autonoom, autarkisch of zelfs als onverstoorbare nerds geconcentreerd werken. Terwijl anderen voortdurend contact met elkaar nodig hebben vanwege de specialisaties die

samengevoegd moeten worden in een specifiek eindproduct dat telkens anders is. Het is een menging van een ontwerp- & ontwikkelbureau en een productie- & bouwbedrijf. De hoofdvraag die je oproept is: hoe gaan bedrijven in de toekomst functioneren? Dat vertaal ik even als hoe ziet de toekomst van het zelfverdienende bedrijf met zijn 100 fte personeel er anders uit dan voorheen en hoe gaat de post-corona toekomst eruit zien? Duidelijk is de onvermijdelijkheid van het toepassen van de corona-regels. De ontwerpers en verkopers in het bedrijf hebben op afstand regelmatig digitaal communicatie met hun klanten, de architectenbureaus. Dat gaat goed in Nederland, maar in het buitenland is het nu vaak een hele opluchting omdat ontwerpoverleg sneller gaat, tot bevredigingen van de architecten als potentiële klanten. Het scheelt veel reizen, veel tijd en veel vlieggkosten. De uitnodigende partijen hebben dezelfde leeftijd als onze ontwerpers 30-40 jaar en zijn het in sympathie voor het striktere beleid met elkaar eens. Maar nieuwe klanten bereiken is moeilijker, kan alleen via de digitale weg van het zoeken naar (inter-) nationale aanbestedingen. In het eerste halfjaar corona hebben we nog geen grote opdrachten binnen gehaald, dus dat kan problemen geven in 2021.

De engineers, mits zij op elkaar zijn ingespeeld en weten welk onderdeel door wie wordt uitgewerkt of beheerst, kunnen prima 'stand alone' werken, dus ook vanuit huis. In de praktijk werkt 80 % van de engineers thuis, met goed uitgeruste computers op een speciaal daartoe georganiseerd intranet. Op het vertrouwen dat ze net zo effectief werken als op kantoor en dat ze een acceptabele efficiency hebben. De werkvoorbereiders hebben al meer overleg met de fabriek nodig. Het fabriekspersoneel werkt geheel in de fabriek. De monteurs werken op de site, op 1,5 m afstand en indien dicht bij elkaar met mondkapjes op. Conclusie is dat voor ervaren en op elkaar ingespeeld kantoorpersoneel 80% thuis werken mogelijk is. Tot zover de organisatie.

Ik heb het Octatube kantoor ooit ontworpen voor een bezetting van 20, groeiend tot 40 man. Inmiddels is dat 80 man geworden. Dat bracht met zich mee dat we een nieuw kantoor wilden bouwen. Geld was er niet, dus hebben we een naburige locatie gehuurd. De vraag is nu of we met de ervaring van het thuis werken toch weer bij elkaar willen gaan kantoor houden of dat we meer een flexorganisatie gaan worden: deels thuis werken en deels op kantoor. Een overweging is dat met redelijk jong personeel (veel 40-plussers: leeftijdgenoten van mijn zoon Nils-Jan, de tweede generatie octatubbies) er veel medewerkers met kleine kinderen zijn die het thuis werken niet efficiënt vinden omdat ze vaak afgeleid worden. Voor hen is het thuis werken vermoeiend.

Het personeel op korte afstand van, in dit geval, Delft laten wonen omdat woonwerkverkeer dan per fiets kan, is een 'fata morgana' omdat er een grote woningnood voor woonstarters in Delft is. Nieuwe werknemers gaan wonen in de Delftlanden (gemeenten directe rondom Delft), maar gelukkig komen ze merendeels nog steeds met de fiets. 100 man personeel en 20 auto's. Het personeel buiten Noord-Rotterdam komt met de auto. We hebben ook vaak oud-afstudeerders van Eindhoven verwelkomd, die twee tot drie jaar bleven treinen totdat ze elders een baan vonden. Als men het woonwerkverkeer grootschalig wil veranderen dan is het verhuizen naar een niet-bestaande woonlocatie die meer naderbij is, een grote omweg. Flexen is dan veel handiger. Het duurt nog vele jaren voordat mensen naar woningen op korte afstand zijn verhuisd, als dat in een gezin met twee verdiemers en verschillende banen op verschillende plekken mogelijk is. De stedenbouwkundige componenten van een mogelijke verandering komen pas aan bod als de functionele werkwijze is veranderd en bewezen heeft ook in de exploitatie van het bedrijf goed te werken. Dat kost jaren of decennia.

Het is wel een prima tijd voor het schrijven van dissertaties en boeken, dat zijn solo-activiteiten, als overigens duidelijke uitzonderingen op de regel van sociaal gedrag. Voor die auteurs is de coronatijd een 'blessing in disguise'. Maar ook dat solo-gedrag vraagt om sociale communicatie, in de Orde van den Prince tot uitdrukking komend in intensief what's app-verkeer. Marjolein, daar doe je ook heftig aan mee. Hetzelfde geluid hoor ik van jonge studenten. Ze volgen nu weer urenlange colleges via Zoom. Dertig jaar geleden gaf ik twee aaneengesloten uur college in het Engels voor het masteronderwijs. Tien jaar geleden werden dat korte zapp-colleges. En nu komen lange hoorcolleges weer terug. Kortom er liggen nog veel optimalisaties als uitdagingen vóór ons en veel verschillende houdingen om daaraan mee te werken. Jouw essay roept op tot veel reactie op verschillende punten omdat je er ook zoveel behandelt. Ik heb op slechts enkele aspecten mijn commentaar gegeven.

Met vriendelijke groet,

Mick Eekhout

Repliek Marjolein op commentaar van Mick Eekhout

Beste Mick,

Hartelijk dank voor jouw visie op dit vraagstuk, het uit elkaar trekken van verschillende niveaus en jouw persoonlijke ervaring en creativiteit. Ik volg in de beantwoording jouw lijn. Het COVID -virus ' is here to stay'. In mijn visie is er geen post-2023. De pandemie die ontstaan is gaat niet over maar zal zich gaan vertalen in nieuwe samenlevingsvormen en uiteindelijk uitdoven. Ik bouw mijn betoog op rond feiten die ik waarneem zoals, de herhaaldelijke vergelijkingen met 2019, want waar verwijst dat naar en wie moeten in beweging komen? Het ingewikkelde is inderdaad hoe werk je het uit in de praktijk. In mijn ogen is daar een echte innovatie voor nodig. Namelijk een disruptieve in de betekenis van Schumpeter, de creatieve destructie. Ik breng dat bijeen onder sociale vernieuwing in de arbeidsverhoudingen. Ik poog aan te geven dat we het tipping point (Gladwell) in de arbeidsverhoudingen hebben bereikt.

In mijn tekst gebruik ik voorlopige innovatie voor de ideeënrijkdom van binnen de lijntjes kleuren zoals app's etc (zie tekst). Een zeker cynisme spreekt hieruit vanuit mijn ervaring binnen de EIP werkgroep, want het merendeel van de leden zijn bedrijven.

Gelijktijdig poneer ik een visie, namelijk de betekenissen van feiten die ik waarneem en in een groter verband plaats. Deze feiten zijn reëel en arbitrair, en hebben te maken met mijn achtergrond.. Het is om die reden dat ik lange historische lijnen wil pakken en bewust niet stil sta bij ervaringen op micro/meso niveau. Terwijl micro/meso zeer relevant zijn maar niet maatgevend.. Deze details zijn nodig tegen de visie aan te hangen en om vragen op te roepen of handelingsperspectieven in beeld te brengen. Dat waardeer ik zeer in jouw bijdrage Mick omdat we daardoor ons denken en onze inzichten kunnen scherpen. Marx is voor mij een goed voorbeeld van een wetenschappelijke methode, die tot grote veranderingen voor veel mensen heeft geleid. Ik merk graag op dat ik geen "isme" aanhang en met Marx ook geen politieke voorkeur uitspreek. Politiek is in mijn betoog niet relevant.

Het betekent wel dat ik inzichten uit verschillende disciplines gebruik voor duiding. Of zoals Kuhn (1970) dat zegt een proces van puzzle-solving within paradigms. Het is fijn dat je daaraan meedoet Mick. En natuurlijk roep ik iedereen op dat ook te doen!

Ook ik gruwel van de woorden neoliberalisme en ook kapitalisme, maar ik zou zeer veel woorden nodig hebben om uit te drukken waar het om gaat. Beide begrippen hebben een connotatie waar ik mij niet prettig bij voel, namelijk het te beschouwen als ideologie. Een geloof zoals bijvoorbeeld Trump en Johnson doen. Waar we vraagtekens moeten plaatsen bij de motieven.

Nu de stap naar waar wij verschillen/overeenkomen. Daarbij de kanttekening "It is the theory which decides what we can observe (Einstein in Physics and reality).

Mick je brengt mooi in beeld wat de corona-maatregelen betekenen en gaan betekenen voor de toekomst van jouw bedrijf. Tachtig procent van de ingenieurs werkt thuis en 20% niet en is veelvuldig mobiel. Ook geef je aan dat thuiswerken niet voor iedereen een optie is. Dat plaats ik in een andere context, want wat betekent dit? De vraag waar leg je als bedrijf de lasten?

Deze wil ik algemeen beantwoorden; dat het niet kan zijn dat thuiswerken ook betekent dat individuele huishoudens belast worden met de kosten die dat met zich meebrengt. Zoals aanschaf van computers, een 5G Iphone en snelle computer, verwarming etc.. Als dat de praktijk wordt, worden de scheidslijnen tussen rijk en arm en tussen kansrijk en kansarm nog groter. Of isolement en zie ik steeds vaker ZZP-ers urenlang aan een tafeltje zitten in een café op 2 kopjes koffie. Want wie belast je dan? Daarom vind ik de visie van Alkemade (tussen accolades geciteerd in de tekst) ook ernstig tekortschieten.

Met andere woorden wie is er nog meer in beeld in de nieuwe arbeidsrelatie in mijn propositie? Dat zijn steden, die immers altijd al rekening houden met het bedrijfsleven en hoe zij meer bedrijvigheid binnen hun grenzen weten te halen. Het is om die reden dat ik over 3 transitie spreek. Ik ga in mijn stuk niet verder in op logistieke vraagstukken of beschikbaarheid van woningen. Omdat dit in mijn ogen zich zal oplossen, maar zonder een visie op de toekomst lost dit probleem zich ook niet op.

Overigens en daarmee verandert ook de wijze van werken dat wanneer meer divers personeel uit andere sectoren elkaar makkelijk ontmoeten door met elkaar kantoorroimte te delen dit voor veel bedrijven een verbetering is voor

innovatievermogen en voor welzijn. Vandaar de cijfers rond burn-out, om een inschatting te geven van de omvang. Deze visie sluit ook aan op mijn onderzoek naar cocreatie-processen in de publieke sector.. Mijn visie vraagt om een nieuw businessmodel. Er zit een verdienmodel achter, maar het voerde te ver om dit in het stuk te verwerken.

Tenslotte, ook bij mij ligt het buitenland stil en verwacht ik niet dat daar verandering in komt. Gelukkig ben ik een eenpitter en draag geen verantwoordelijkheid zoals Octatube. Het vraagstuk is daarom voor jou veel complexer!

Wij zijn het op hoofdlijnen met elkaar eens Mick met dat verschil dat ik niet uitga van volgtijdelijkheid. Ik denk dat er nu een kans ligt om deze ideeën uit te werken en hoe die uitwerking vorm krijgt weet ik niet. Ik ga er ook vanuit dat dit jaren duurt en zou het zomaar de verkeerde kant uit kunnen gaan en terug naar 2019.

Ik zoek natuurlijk wel in welke gremia deze ideevorming veilig kan landen en hoor graag jullie meningen en ideeën.

Hartelijke groet en nogmaals dank Mick,

Marjolein van Griethuysen

Orde van den Prince

Commentaar van Bert Geerken

Beste Marjolein en meelezers,

Dank voor je intrigerende beschouwing. Een veelomvattende problematiek, niet zo makkelijk om per mail een goede uitwisseling over te hebben. Niettemin een paar reacties van mijn kant, zowel om uiting te geven aan wat het bij mij oproept als ter overweging, mocht je nog gaan "schaven".

Als corona een andere manier van doen en laten kan triggeren, zou dat mooi zijn. Veel onderliggende problemen sudderen lang en lopen vast: stikstof, fijnstof, PFAS, CO2/energietransitie, biodiversiteit, waterkwaliteit, ... Heeft

deze kwaal ook nog iets goeds gebracht?. (NL doet er wel lang over om er met testbeleid en isolatie bij bronnen vat op te krijgen. Vergelijken met China is verleidelijk, nota bene minder besmettingen en overlijdens dan NL, maar ja, zo'n maatschappij zijn we nu eenmaal niet.)

Allereerst moet me van het hart dat sommige duidingen mij niet zo aanspreken en doel dan op "het primaat van het kapitalisme blijft ook in 2020", "neoliberalisme ontmaskerd" en het "volharden in een ziekmakend systeem dat door subsidies overeind moet worden gehouden" aan het slot. Ons Rijnlandse model is toch van andere snit?

Ik zie - en misschien zie jij dat als naïef – het mondkapjes drama dat je als voorbeeld stelt, niet als "beschikkingsmacht van de kapitalistische doctrine" maar vooral als dominantie van medisch denken in de beginfase, waar ziekenhuisopnamen, vooral op de IC's, de achteraf gezien scheve verdeling tot gevolg had. Natuurlijk spelen machtsfactoren van grote versus kleine spelers een rol. Maar het moedwillig achterstellen van inactieven in verpleeghuizen is m.i. niet representatief voor de NL- cultuur. Breed wordt wel onderkend dat de balans verkeerd was, gezien de uitwerking van de corona-uitbraak.

Een discussie over thuiswerken en digitale netwerkbijeenkomsten, door technologie mogelijk gemaakt, (dat inmiddels noodgedwongen inburgert) speelde jaren geleden volop aan de TUD vanwege de te hoge huisvestingskosten. De kantoortuin, het nieuwe werken, clean desk en meer thuiswerken waren opkomende begrippen. Digitale interviews en vergaderingen liggen in dat verlengde. Ikzelf vind dat meestal een verarming, al leren we ook wel nieuwe mores aan om ermee om te gaan. Mij lijkt dat het een sterke protocollering in de hand werkt. Zijn rollen en taken en methoden duidelijk dan is dat prima. Maar dienstverlening moet het van maatwerk hebben, van elkaar subtiel bevragen en zaken "uitonderhandelen". Eindeloos notities inkloppen en uitwisselen werkt individualisme nog meer in de hand. Liever bij elkaar zitten en een creatief samenspel mogelijk maken, dat ook maatwerk geeft.

Niettemin is het welkom het woon-werk verkeer terug te dringen. Een flexibeler benadering dan 5 dagen naar kantoor is mogelijk. Of dit de grootste boosdoener van milieuvervuiling en klimaatverandering is betwijfel ik. Het overbelaste landbouwsysteem komt eerder daarvoor in aanmerking. Ook de fiscaal begunstigde lucht- en zeevaart lokt veel mondiaal gesleep met grondstoffen en (half)fabrikaten uit.

Het (her)inrichten van steden, voorsteden en de (deels leeglopende) regio's is een onderwerp van groot belang. Terecht dat je daar aandacht voor vraagt. Misschien een keer iemand op dit onderwerp uitnodigen en ruime discussietijd voor nemen???

Hartelijke groet,

Bert Geerken

Commentaar van Gooitzen Zitman op essay en commentaren

Beste Marjolein,

Net zoals jij eerder de moeite hebt genomen om te reageren op mijn bijdrage, zal ik nu met genoegen iets zeggen over op jouw essay.

In de eerste plaats hartelijk dank voor jouw originele beschouwing. Niet alleen die heb ik doorgelezen, maar ook de commentaren die Mick en Bert er inmiddels aan hebben gewijd en jouw repliek daarop.

Als jouw centrale idee, hoop en verwachting is dat door de coronapandemie bevorderd zal worden dat meer werkenden vaker van uit hun eigen huis of woonomgeving hun arbeid zullen gaan verrichten, dan kan ik daar van harte mee instemmen. Want woon-werkverkeer kost niet alleen veel tijd, maar is net als al het andere transport van mensen en goederen over het aardoppervlak een sterk onderbeprijde en milieubelastende activiteit. Dus prima om ook al dat woonwerkverkeer zoveel mogelijk te beperken.

Maar jouw ambitie reikt verder. Je plaatst "vraagtekens bij de oorzakelijke samenhang tussen inzet van arbeidsvermogen en verplaatsing". En daarop heeft eerder Mick met al zijn praktijkervaring al een gezagvol antwoord gegeven: Lang niet elke vorm van arbeid leent zich er voor om "stand alone" verricht te worden. "Het fabriekspersoneel werkt geheel op de fabriek", schrijft Mick. Zelf wil ik daar aan toevoegen dat woningen en andere gebouwen niet spontaan uit de grond zullen verrijzen als bouwvallers thuis blijven en dat ook

in ziekenhuizen het werk niet goed tot stand zal komen als iedereen vindt dat zij in hun eigen woonomgeving beter presteren. Jouw pleidooi kan hooguit gelden voor "witteboordwerkers", maar door de sterk toegenomen digitale mogelijkheden is het niettemin een serieuze overweging waard om te bezien of deze categorie kan worden uitgebreid. Waarbij natuurlijk ook in ogenschouw moet worden genomen dat veel mensen om andere redenen graag op een kluitje bijeen willen komen, ook voor hun werk.

Problematischer wordt het als je deze "stand alone" werkwijze in de nabijheid van de eigen woonomgeving, weliswaar geïntegreerd in stedelijke processen, wil propageren als een middel om de gezagsverhouding tussen werkgever en werknemer fundamenteel te veranderen om zo "het pathologische systeem van de neoliberale arbeidsverhoudingen te doorbreken". Over bedrijfsmodellen is in 1983 een gezaghebbend boek verschenen van Henry Mintzberg (Structure in Fives: designing effective organisations. Prentice-Hall International Editions), waarin hij o.a. overtuigend beschrijft wanneer arbeid onder controle en direct toezicht moet staan om goed tot stand te komen. Een gezagsverhouding binnen een werkrelatie betekent niet automatisch dat er sprake is van "een wurggreep van de neoliberale beheers- en beschikkingsmacht op het stelsel van arbeidsverhoudingen en het arbeidsmarktbeleid". De drie transities die je noodzakelijk houdt om aan dit systeem te ontkomen, maken op mij een wel erg abstracte indruk en kunnen bovendien slechts voor een zo klein deel van de arbeidsmarkt relevant zijn, dat dit m.i. niet veel effect gaat sorteren. Als het echt je bedoeling is om andere vormen van werkorganisatie te promoten wil ik je de suggestie doen om toch ook Mintzberg nog eens door te lezen.

Met deze scepsis wil ik niet gezegd hebben, dat burgers geen goede reden zouden hebben om zich onwel te gevoelen door oorzaken die samenhangen met het heersende neoliberalisme. Maar die oorzaken reiken verder dan alleen de gezagsverhoudingen in arbeidsrelaties. De diepere oorzaken vloeien voort uit het feit dat het neoliberalisme niet alleen staat voor een ongebreidelde marktmacht, maar van meet af aan ook de legitimiteit van overheden principieel heeft betwist. Vanaf de politieke doorbraak van het neoliberalisme in 1981 bij het aantreden van Ronald Reagan als president VS hebben conservatieve denktanks, als o.a. The Heritage Foundation en de Chicago School of Economics een schier eindeloze stortvloed aan rapporten en beleid memo's gepubliceerd waarin voor elk denkbaar politiek probleem een oplossing in de marktsfeer werd gepresenteerd. Dit ging gepaard met zoveel aplomb en verve dat in vrijwel alle landen in de Westerse wereld het evenwicht tussen

Overheid en markt verstoord is geraakt. Waren eerder overheden van oorsprong in staat om voor hun burgers de uitwassen, de marktimperfecties, van het (overigens erg effectieve en productieve) kapitalisme te verzachten, na tientallen jaren van privatiseren, liberaliseren, dereguleren en belastingverlaging waren overheden zozeer gekrompen en zelf als bedrijf gaan functioneren, dat de rollen werden omgedraaid. Niet langer controleerde een overheid de markt, maar de Staat werd dienstbaar aan de markt, die daarmee de norm werd voor wat overheden doen. Zelfs het Rijnlandse model waar Bert aan refereerde, was niet immuun voor de ontwrichtende invloeden. Vanuit de huidige situatie is zelfs nog wel een relatie te bedenken tussen het neoliberalisme en de door jou genoemde, ontbrekende mondkapjes in de verpleeghuizen. Was het gebruik van de mondkapjes bij de eerste golf op basis van prioriteit voorbehouden aan de ziekenhuizen, omdat daar de grote golf van Corona-geïnfecteerden verwacht werd, het absolute tekort aan kapjes kan stellig geduid worden als voortvloeisel van de marktgewijze organisatie die onze gezondheidszorg sinds 2000 kenmerkt. Een markt die zich verzet tegen het er op na houden van reserves en overcapaciteit. Geen wonder dat burgers zich in de kou voelen gezet en aan zichzelf overgeleverd.

Naar mijn mening is de enige manier om de invloed van het neoliberalisme terug te dringen, het herstel van de verwaarloosde politieke functie van onze overheid. Omdat mijn verhaal zoetjes aan toch al veel te lang wordt, wil ik voor uitwerking van dit aspect verwijzen naar de oproep van Herman Tjeenk Willink in zijn pamflet: "Groter denken, kleiner doen".

Tot zover,

met Princelijke groet,

Gooitzen Zitman

[Repliek van Marjolein van Griethuysen](#)

Beste allen en in het bijzonder Gooitzen, Bert en Mick,

Allereerst veel dank voor de inhoudelijke reacties op mijn stuk. Ik start de beantwoording met waar wij elkaar vinden, om vervolgens meer specifiek in te gaan op de vragen die mijn stuk oproept.

Waar wij elkaar vinden is op het thema mobiliteit en luchtverontreiniging in het kielzog van klimaatverandering. Terwijl de stelligheid waarmee ik enkele zaken aanwijs, de terminologie die ik gebruik, niet door iedereen kan worden gewaardeerd danwel volstrekt niet mee eens is. Dat is dus interessant en vraagt om meer toelichting.

De vraag die centraal staat: is het geloofwaardig dat mijn denklijn klopt dat de coronapandemie gezien kan worden als katalysator voor sociale vernieuwing in Nederland? Mijn antwoord is nee. Nee het is niet geloofwaardig tenzij. Dat tenzij verwijst naar het type probleem of liever probleemveld dat hier wordt opgevoerd. Het type problemen dat ik opvoer zijn sociale problemen die als gevolg van de respons door de samenleving zichtbaar worden in de dimensies tijd en ruimte, wat dit betekent voor de samenleving. Het is voor mij zichtbaar geworden door de aanhoudende vergelijking met 2019. Dat is dan ook mijn uitgangspunt. Samengevat in arbeidsvermogen en verplaatsing.

Dit type complexe problemen (duivelse dilemma's/ wicked problem) betekent dat het hier gaat om complexe ongestructureerde problemen als gevolg van gestructureerde systemen. Daardoor is het moeilijk kop en staart te vinden (het is zoiets als piepschuim). Een kenmerk van een wicked problem is een wicked nature en dat wil zeggen complexiteit wordt versterkt als gevolg van het gebrek aan morele eenduidigheid. We moeten dus accepteren dat we het op normatief niveau wellicht niet eens worden. Zie hier dat we in een mijneveld zitten waar alle waarheid en alle ervaringskennis gelijk waar en onwaar zijn. Alle rugzakken en koffers die wij in ons werkzame leven en nog steeds volstoppen gaan ons niet helpen. Dus het referentiekader van waaruit wij redeneren zal voor een deel moeten berusten op datgene wat wij nu kunnen waarnemen. Dat werpt de keuzevraag op, kijken door de bril uit het verleden of een nieuwe of andere bril. Dat probeer ik met alle overkomelijkheden van dien, te doen. En gebruik daarvoor klare taal, met liefst een dosis ironie en voorbeelden die nu niet meer in de tekst staan.

Ik zie een systeem functioneren (arbeidsverhoudingen) dat op zijn laatste benen loopt. Waarbij de oplossingen van de uitval in het systeem of wel niet worden genoemd dan wel opgelost worden binnen het systeem zelf.

Allereerst de permanente instabiliteit van het kapitalisme en een belangrijke uitingsvorm neoliberalisme. De vrije markt en geen inmenging maar het geheel overlaten aan de krachten van de markt. Of wel wat Keynes opmerkte het negeren van de grilligheid van animal spirits. Animal spirits zijn de niet-

economische motieven en irrationele gedragingen, aldus Keynes. Dus het vrije markt denken moet door spelregels door de overheid in evenwicht gehouden worden. Daarom is het terecht wat Bert constateert, het Rijnlandse model. Het model is in mijn ogen aan vernieuwing toe en vandaar in mijn titel sociale vernieuwing. De dialoog tussen werkgever en werknemer op alle niveaus is geërodeerd. Bedrijven en universiteiten hebben moeite mensen te vinden voor de OR, de vakbonden hebben weinig draagvlak maar blijven als vertegenwoordigers in de uitgekleden SER toch nog een belangrijke rol spelen.

Dit betekent geenszins dat alles slecht is of dat we Amerikaanse toestanden krijgen. Maar wij zouden ons niet veilig moeten voelen en niet de ogen sluiten voor alle uitwassen. (ik zie vanuit deze invalshoek mondkapjes verdeling niet primair als een medische beslissing, maar als gevolg van vraag- en aanbod-verhouding die niet medisch is bepaald) Zoals burn out (zie factsheet met alle cijfers). Burn-out is een verschijnsel van ego-depletion of mentale vermoeidheid. Het komt er op neer dat mentale vermoeidheid wordt veroorzaakt door een teveel aan zelfbeheersing (dan wel moeten doen en moeten regelen). In onze huidige participatiemaatschappij moeten burgers veel zelf regelen. In werk teveel afgebakende taken en rollen en steeds dieper gaande specialisering en steeds meer waardering door verdienen, meritocratische principes. Hoe blijf je dat als eenvoudige werknemer bijbenen? Bert geeft daar voorbeelden van, het sociale wat wij als mensen comfortabel vinden, het humane dat wat ons mensen maakt, gaat daar onder lijden.

Welke oplossing zoek je hier? Thuis werken of dichtbij huis werken. Thuis werken wat nu in mijn netwerken rond gaat en zoals Alkemade noemt is haast wel de grootste bedreiging van een toename van kansen ongelijkheid. Dat kan geen optie zijn.

Mick en Gooitzen, op verschillende manieren, zijn het daar niet mee eens. Gooitzen wijst op arbeid dat in productiesystemen is ondergebracht en zich niet leent voor werken los van anderen. Helemaal mee eens. Vandaar dat ik het in mijn stuk heb over kantoorwerk. Dan het vraagstuk hoe een arbeidsorganisatie functioneert. Mintzberg wordt genoemd, maar Mintzberg heeft nooit een moment stil gestaan dat mensen meer zijn dan een radertje in de arbeidsmolen bij het voortbrengen van producten of diensten en de sturingsmodellen die hierbij passen. Feitelijk wentelt het arbeidssysteem uitval als gevolg van een samenspel van factoren af op de werknemer (burn out) en de aarde (vervuiling).

Mick benadrukt het belang van het huidige arbeidssysteem op basis van zijn jarenlange ervaring en kennis. Ik doe daar niets aan af.

Ik merk echter wel op dat de argumentatie van beiden binnen het vigerende arbeidssysteem past, terwijl ik zie dat het model hoe werk is georganiseerd op z'n eind loopt. Het is om die reden dat ik Marx pak, want dat maakt de evolutie van arbeid en de arbeidsrelatie duidelijk. Het is zeker niet zo dat ik zie dat we het ene systeem kunnen veranderen door het andere, maar dat we op zoek moeten naar nieuwe en andere vormen. Vanuit Marx kijken naar het arbeidsvermogen en wat mensen nodig hebben en dat is gezien de problemen die mobiliteit oproepen en de ziekmakende (pathogeen) effecten van arbeid, een model dat meer salutogene kenmerken heeft. Dat kan want dat zien we als antwoord op de pandemie, thuiswerken. Hier zie ik ook een taak voor de overheid zoals Gooitzen terecht aangeeft. En terecht verwijst naar het boekje van Tjeenk Willink.

Dan rijst de vraag op welk sturingsniveau wil je die overheid laten werken? Ik zie steeds minder heil in de rol van de centrale overheid en zie in de praktijk een steeds groter wordende rol van de stedelijke overheden. Overigens de centrale overheid ook. Daarmee nadenken hoe de stad een rol kan spelen de governance) in facilitatie en tgt (te gebruiken tot) bedrijven laat profiteren van de stedelijke diversiteit + de eigen stedelijke economie. Immers daar vraagt innovatie om!

Tot slot de vraag maak je je pleidooi niet erg klein door forensenverkeer te nemen? Druppel op de gloeiende plaat, want pak landbouw aan of de fabrieksuitstoot zoals Bert aangeeft. Door de aard van de problemen de wickedness is verandering nodig in tal van systemen en rijst de vraag naar het adaptatievermogen van die systemen in de nieuwe constellatie. Ik denk dat ik dit doe met het systeem van arbeidsverhoudingen. Dat is het interessante wat de pandemie mij toont.

Toch nog een heel verhaal en excuus daarvoor,

hartelijke groet Marjolein

Delfland in beweging

Piet Hein Daverveldt

Waterschappen zijn trots op hun verleden. Ze zijn de oudste zelfstandige bestuursorganen in Nederland. Dat is op zich niet verwonderlijk want de Nederlandse geschiedenis kan niet los gezien worden van waterbeheer. Water is sowieso onmisbaar voor leven maar nergens ter wereld drukt het zo zijn stempel op onze maatschappij als in Nederland. Als je op Schiphol landt, is een blik naar buiten voldoende om te herkennen dat je thuis bent: het Mondriaan landschap van groene, rechthoekige weiden omringd door blauwe, rechte poldersloten die de haarvaten van ons watersysteem vormen.

Water is tegelijkertijd vriend en vijand. De Nederlandse economie vaart wel dankzij onze geografische positie in de Rijn- en Maasdelta. De watertoevoer via rivieren is voldoende om een toonaangevende landbouw- en glastuinbouwsector te kunnen realiseren. De waterrijke omgeving maakt Nederland aantrekkelijk om te wonen, werken en recreëren. De keerzijde kennen we natuurlijk ook. Veertig procent van ons land ligt onder de zeespiegel. Droge voeten vereisen een complex systeem van keringen en gemalen. Ook het borgen van waterkwaliteit is geen sinecure.

In dit essay wil ik stilstaan bij de veranderende rol van het waterschap als decentrale overheid.

Ook al zijn waterschappen oud, dat betekent niet dat hun structuren, maatschappelijke opdracht en werkwijzen niet aan verandering onderhevig zijn. Legitimiteit vraagt om voortdurende bezinning of aanpassing aan de tijdgeest wenselijk is.

Panta Rhei - 'Alles is in beweging' - is dus zeker ook van toepassing op rol van de overheid en de waterschappen in het bijzonder. Ik maak hierbij onderscheid tussen de formele governance, de rolopvatting en de interactie met de maatschappij.

In verscheidenheid verbonden

Waterschappen zijn onderdeel van ons democratische bestuur maar anders georganiseerd dan onze decentrale medeoverheden: provincies en gemeenten. Waterschappen hebben in tegenstelling tot bijvoorbeeld gemeentes een monistisch bestuur. Leden van het dagelijks bestuur zijn dus ook lid van het algemeen bestuur en stemmen mee over eigen voorstellen.

Het algemeen bestuur kent vier categorieën van belangengroepen: inwoners, ongebouwd (agrariërs), bedrijven en natuurbeheerders. Inwoners kiezen hun vertegenwoordigers bij de Waterschapsverkiezingen. Sinds 2007 is het personenstelsel vervangen door een lijstenstelsel en brengen inwoners hun stem uit op een partij. Daarbij kunnen ze kiezen tussen landelijke en lokale politieke partijen maar ook partijen die zich specifiek met water bezighouden zoals de Algemene Waterschapspartij en Water Natuurlijk.

De laatste drie categorieën vormen de zogeheten geborgde zetels. Vertegenwoordigers van de geborgde belangencategorieën worden benoemd door belangenorganisaties zoals VNO-NCW, LTO en de Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren VBNE. Het voortbestaan van de geborgde zetels staat nu ter discussie. De commissie Boelhouwer heeft onlangs een advies uitgebracht 'Geborgd gewogen' waarin het pleit voor afschaffing van de geborgde zetels. Partijen in waterschapsbesturen denken heel verschillend over dit advies. Sommige partijen wijzen op het feit dat waterschappen een functioneel bestuur vormen waarbij het goed te rechtvaardigen is dat belangengroepen hun eigen vertegenwoordiging hebben, net zoals in universiteitsbesturen, wetenschappelijk personeel, ondersteunend personeel en studenten ieder apart zijn vertegenwoordigd. Andere partijen wijzen erop dat dit model niet toekomstbestendig is nu waterschappen een steeds belangrijker rol spelen in algemeen politieke beleidsterreinen zoals klimaatbeleid, circulariteit, biodiversiteit en bodemdaling. Professor Douwe Jan Elzinga stelde onlangs de principiële vraag of waterschappen dan wel een algemene politieke arena moeten worden en zo ja welke eisen daaraan dan

moeten worden gesteld.⁹ Ik kom daar later op terug wanneer ik dieper in ga op de rolopvatting

Waterschappen zijn ook verschillend van andere decentrale overheden doordat zij zelfstandig belastingen heffen voor het beheer van het watersysteem en de waterzuiveringsketen. Hieraan ligt de trits belang-betaling-zeggenschap ten grondslag. Ze zijn dus veel minder afhankelijk van Rijks gelden dan gemeente en provincie die voornamelijk worden gefinancierd door het gemeente-, respectievelijk, provinciefonds. Dit eigen belastingstelsel is een groot goed. Hierdoor hoeft de financiering van de kosten voor waterveiligheid en kwaliteit niet te concurreren met andere nationale politieke prioriteiten. De rechtvaardiging hiervoor is dat goed waterbeheer in Nederland van existentieel belang is.

‘Fit for the future’

Ook de OECD (de OESO) bevestigde in 2014 in het rapport getiteld ‘Water Governance in the Netherlands: Fit for the Future?’¹⁰ dat de Nederlandse Water governance en financiering (functionele democratie, specifiek belastingstelsel gebaseerd op kosten-recovery) een robuuste basis vormen voor de diverse functies van waterbeheer. Dat neemt niet weg dat de OECD ook waarschuwde voor zelfgenoegzaamheid en tal van suggesties deed om inderdaad ‘fit for the future’ te blijven. Zorgpunten van de OECD betroffen onder meer het geringe waterbewustzijn van Nederlanders die goed waterbeheer als vanzelfsprekend zijn gaan ervaren en zich onvoldoende bewust zijn van risico’s. Daarnaast was de OECD van mening dat economische prikkels om goed waterbeheer te faciliteren, moeten worden verstevigd. Passende kostentoedeling is hiervoor een belangrijk instrument. Ook werd geadviseerd om de doelmatigheid van investeringen beter te beoordelen door meer gebruik te maken van benchmarking. Tenslotte vroeg de OECD aandacht voor nieuwe ontwikkelingen zoals klimaatverandering en Europese richtlijnen over overstromingsrisico’s, stikstofuitstoot en waterkwaliteit.

---

⁹ Column Douwe Jan Elzinga. Nederlandse Vereniging voor Raadsleden, 30 juni 2020

¹⁰<https://www.oecd.org/governance/water-governance-in-the-netherlands-9789264102637-en.htm>

De waterschappen hebben de aanbevelingen van de OECD serieus opgepakt. Waterbewustzijn blijft een punt van zorg. Toch zijn er bemoedigende signalen. De succesvolle campagne 'Iedereen heeft een band met water' bij de waterschapsverkiezingen in 2019, droeg bij aan een verhoging van opkomst van kiezers van 43% naar 51%. Ik denk ook dat de droogteproblematiek van de laatste drie jaren helpt om het belang van waterbeheer nadrukkelijker onder de aandacht te brengen. Acties om inwoners te betrekken bij het meten van de waterkwaliteit in hun leefomgeving, dragen ook bij aan de versterking van die band met water. Aan de oproep van de OECD om benchmarking te versterken, wordt ook gevolg gegeven. De waterschappen publiceren nu jaarlijks in de Waterschapsspiegel een 'Waves Dashboard' met gedetailleerde bedrijfsvergelijkingen.¹¹ (<https://www.waterschapsspiegel.nl>)

De laatste jaren hebben de waterschappen ook veel energie gestoken in de modernisering van het eigen belastingstelsel. Aanpassingen in het belastingstelsel zijn altijd ingewikkeld. Zo ook bij de waterschappen. In december zullen de waterschappen besluiten over een advies aan het ministerie van I&W om de watersysteemheffing zo te veranderen dat een gelijkmatige tariefontwikkeling mogelijk blijft en een eerdere weeffout in het stelsel definitief ongedaan wordt gemaakt. Deze weeffout leidde in het verleden tot onbillijke tarieven voor agrariërs vanwege de hoge economische waarde van wegen in hun gebied. Daarnaast worden nog andere verbeteringen voorgesteld zoals een alternatief voor mens- en milieubelastende analysemethoden om de vervuilingswaarde van afvalwater te bepalen ten behoeve van de zuiverings- en verontreinigingsheffing. Met alle toekomstige uitdagingen voor waterbeheer zoals het terugwinnen van grondstoffen, de transitie naar circulaire waterketens en zoetwaterbeschikbaarheid blijft overigens permanent onderhoud van het belastingstelsel noodzakelijk. Ook hiervoor wordt nu een proces uitgewerkt.

Aan de frontlinie van klimaatverandering

De laatste opmerking van de OECD over nieuwe ontwikkelingen brengt mij op het thema roloppvatting. De discussie over kerntaken van waterschappen wordt vaak en graag gevoerd. De waterschapswet (artikel 1 lid 2) stelt dat de taken van het waterschap zijn: de zorg voor het watersysteem en de zorg voor het

---

¹¹ <https://www.waterschapsspiegel.nl>

zuiveren van afvalwater. Op zichzelf is het goed dat taken afgebakend zijn en belastingbetalers goed weten waarvoor hun belasting wordt aangewend. Toch roept deze wettelijke taakomschrijving ook vragen op. Is deze taakomschrijving niet te beperkend anno 2020? Ik noem drie voorbeelden: energietransitie, biodiversiteit en circulariteit. Waterschappen staan aan de frontlinie van klimaatverandering. Extreem weer (zowel droogte als hevige stortbuien) en op langere termijn zeespiegelstijging en verminderde rivierwateraanvoer hebben grote invloed op het waterbeheer en leiden tot grote extra kosten.

Waterschappen hebben dus belang bij mitigatie en moeten sowieso inzetten op adaptatie. Het is dan ook logisch dat zij een bijdrage willen leveren aan de energietransitie en het terugdringen van broeikasgassen, bijvoorbeeld door biogas om te zetten in groen gas dat aan het aardgasnetwerk wordt geleverd. Delfland heeft inmiddels groengasinstallaties in bedrijf in de Riolwaterzuiveringsinstallatie (RWZI) De Groote Lucht in Vlaardingen en de Harnaschpolder in Schipluiden. Ook op de Houtrust RWZI in Den Haag zal dit worden geïmplementeerd waarbij tevens de CO₂ zal worden afgevangen.

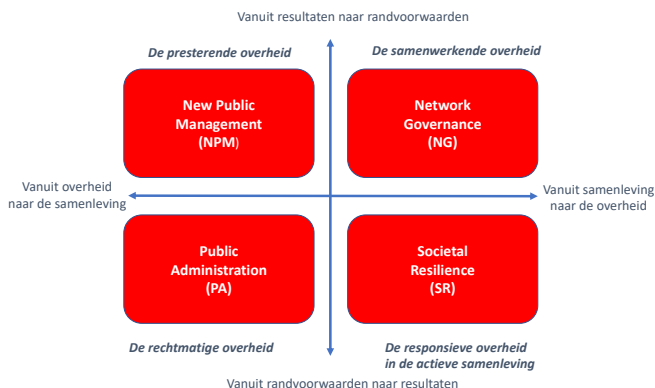
Waterschappen kunnen ook bijdragen aan herstel van biodiversiteit door vispassages, peilbeheer in vogelweides, bloemrijke dijken en slimmer maaibeleid. Waterschappen kunnen bijdragen aan de transitie naar een circulaire economie door terugwinning van grondstoffen en het sluiten van watercultuur. Een voorbeeld is het project S.C.H.O.O.N. dat Delfland uitvoert op de zuivering in Vlaardingen. Hierbij worden eerst medicijnresten verwijderd in een nieuwe zuiveringstrap waarna het effluent weer biologisch levend wordt gemaakt in een zogenoemde waterharmonica en kan worden teruggebracht in ons oppervlaktewatersysteem. Tijdens periodes van droogte is dit een welkome aanvulling van onze zoetwaterbronnen.

Jan Jaap de Graeff, oud-voorzitter van de Unie van Waterschappen, verwoordde het onlangs mooi toen hij opmerkte dat waterschappen geen schutting om zich heen moeten optrekken maar dat kerntaken wel als het ware door een lijn begrensd zijn. Waterschappen kunnen bewust kiezen een stap over die lijn te zetten om een bijdrage te leveren aan maatschappelijke opgaven zoals klimaatverandering die verder strekken dan de eigenlijke kerntaken. Ik denk dat dat een goede zaak is. Echter waterschappen moeten zich niet laten verleiden om die brede maatschappelijk opgaven in zijn geheel naar zich toe te trekken. Dat past niet omdat deze opgaven veel te breed zijn voor een enkele overheid. Ik ben het er dus niet mee eens dat waterschappen zouden moeten evolueren tot klimaatschappen. Nee, de tijd dat overheden

ieder over hun eigen opgaven gingen, ligt echt achter ons. Nu gaat het om het optrekken in gezamenlijkheid, ieder vanuit eigen kracht met gedeelde financiering. Mooie voorbeelden zijn het Hoogwaterbeschermingsprogramma tussen Rijk en waterschappen of de aanpak bodemdaling onder regie van provincie en ondersteund door de waterschappen.

Het NSOB model

De roep om samenwerking klinkt daarom alom en is bijna een cliché geworden. De nieuwe Omgevingswet moet bijdragen aan het bereiken en instandhouden van een veilige en gezonde, fysieke leefomgeving met een goede omgevingskwaliteit. Deze wet is bij uitstek de belichaming van de nieuwe manier waarop overheden zich willen verhouden tot de samenleving. In 2015 publiceerde de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur het kwadrantenmodel waarin vier overheidsmodellen worden onderscheiden: de Rechtmatige, Presterende, Netwerkende en Responsieve Overheid.

De verticale as gaat over de nadruk van overheidssturing. Staan randvoorwaarden/doelen centraal of ligt het accent in de eerste plaats op resultaten? De horizontale as geeft aan of de samenleving aan het einde of aan het begin van het proces met de overheid staat. Van oudsher lag het accent op de legitimiteit en rechtmatigheid van overheidshandelen. De overheid coördineert op basis van gezag met behulp van regels, procedures en inzet van middelen. Het New Public Management legt het accent op de presterende overheid waar de overheid bedrijfsmatig op resultaat stuurt. Coördinatie vindt plaats door middel van transacties. Bij de netwerkende overheid staat het

besef centraal dat de overheid alleen resultaten kan bereiken in samenwerking met andere partners. Sturing is integraal en gebaseerd op vertrouwen.

Het model van de responsieve overheid gaat uit van maatschappelijke initiatieven van partijen die hun eigen doelen en randvoorwaarden stellen in het publieke domein. De vier modellen vormen het handelingsrepertoire van een moderne overheid. Waterschappen moeten dus leren welke manier van werken het meest passend is en daar transparante keuzes over maken. Dat is natuurlijk niet makkelijk. Vallen en opstaan hoort bij dit leerproces.

Van ‘Nee tenzij’ naar ‘Ja mits’

Delfland bereidt zich voor op de omgevingswet via drie sporen die gezamenlijk invulling geven aan het NSOB-model. In de eerste plaats wil Delfland het waterbelang goed geborgd zien in de nieuwe, wettelijk verplichte omgevingsvisies van provincies en gemeentes. Delfland heeft daarom een eigen watervisie vastgesteld.¹² Deze watervisie heeft geen juridische status binnen de Omgevingswet maar is een gespreksinstrument voor Delfland om die waterbelangen te borgen. De watervisie illustreert hoe zeespiegelstijging, bodemdaling, droogte en hittestress het beheergebied van Delfland beïnvloedt en geeft aan hoe de wateropgaven makkelijker of moeilijker worden, afhankelijk van de keuzes die worden gemaakt voor de inrichting van de leefomgeving. In de tweede plaats is Delfland bezig om zijn oude regels (de zogenoemde ‘Keur’) om te zetten in een nieuwe Waterschapsverordening die digitaal wordt ontsloten. Vanaf 1 januari 2022 zullen inwoners en bedrijven digitaal kunnen nagaan voor welke activiteiten vergunningen nodig zijn en dan direct bij een digitaal loket de noodzakelijke omgevings- en watervergunningen aanvragen. Ook werkprocessen veranderen. Vergunningverleners moeten meer dan in het verleden aan de voorkant van het proces de belangen die spelen, met de vergunning-aanvragers in kaart brengen en zien hoe deze belangen het best kunnen worden gediend. Het wordt dus meer werken vanuit een ‘ja, mits’ benadering dan die van een ‘nee, tenzij’. Ook dat is wennen want er blijven natuurlijk eisen bijvoorbeeld ten aanzien van waterveiligheid waar niet mee kan worden gemarchandeerd.

---

¹² <https://www.hhdelfland.nl/overheid/watervisie>

Het laatste spoor is de ontwikkeling van het participatiebeleid. De Omgevingswet stelt strengere eisen aan de manier waarop belanghebbenden kunnen participeren in de besluitvorming. Delfland onderscheidt daarbij drie rollen. Delfland kan zelf het initiatief nemen en participatie organiseren. Delfland kan deelnemen in de participatietrajecten van anderen. En in bepaalde gevallen heeft Delfland de rol om te beoordelen of de kwaliteit van het participatietraject voldoende vorm heeft gekregen. Bij elk participatietraject moet ook goed afgewogen worden tot hoever de participatie reikt. Gaat het om raadplegen, adviseren, co-produceren of zelfs beslissen? Duidelijkheid aan de voorkant is belangrijk om teleurstellingen later te voorkomen.

Polderen 2.0

Delfland juicht initiatieven van inwoners toe om een visie te ontwikkelen hoe zij vorm willen geven aan hun leefomgeving. Er zijn vele mooie voorbeelden in ons gebied. Zo hebben de Coöperatie Broekpolder 2040 -bestaande uit inwoners en bedrijven, de Provincie Zuid-Holland, de Gemeente Westland en Delfland- een convenant afgesproken waarin gezamenlijke ambities worden geformuleerd ten aanzien van de inrichting van ruimte, water en huisvesting. Door ambities gezamenlijk aan de voorkant te verkennen en te formuleren geven we invulling aan polderen 2.0.

Toch past hier ook een waarschuwing. Polderen 2.0 in de geest van de Omgevingswet met participatie werkt alleen als partijen bereid zijn ook compromissen te sluiten en dit niet te zien als een teken van zwakte. Nederland is keurig aangeharkt. Elke vierkante meter heeft een functie. De optelsom van alles wat we in Nederland willen doen, wordt echter meer en meer onhoudbaar. Innovatie helpt maar betekent niet dat er geen grenzen zijn aan de maakbare samenleving. Zoals Johan Remkes zei bij de presentatie van het stikstofrapport: 'Niet alles kan overal'. Het risico bestaat dat we de kop in het zand steken en dat we niet verder komen dan, zoals de Engelsen zeggen, 'to kick the can down the road'. De stikstof problematiek, de bodemdaling, biodiversiteit, broeikasgasreductie en klimaatadaptatie zijn allemaal voorbeelden waar het maken van keuzes onafwendbaar is. Keuzes blijven uitstellen leidt uiteindelijk tot veel hogere maatschappelijke kosten. Denk aan beslissingen over het waterpeil. Hoe lang blijven we nog doorgaan met het adagium 'peil volgt functie'? We kunnen op onze klompen aanvoelen dat bij voortschrijdende bodemdaling (om maar niet te spreken over

zeespiegelstijging), niet elke functie meer kan worden gefaciliteerd. Overheden, en niet in de laatste plaats het Rijk, zullen dus vaker een regierol moeten nemen en als partners er niet uit blijven komen, knopen moeten doorhakken. Ook duurzaam grondwaterbeheer vraagt om zorgvuldige belangenafweging. Momenteel is de verdeling van verantwoordelijkheden tussen provincie, gemeentes, waterschappen en particuliere grondeigenaren complex. Grondeigenaren zijn zelfverantwoordelijk voor de kosten van bouwtechnische oplossingen in geval van grondwaterproblemen. Nu steeds meer activiteiten plaats gaan vinden in de ondergrond (aqua-thermie, infiltratie, onttrekkingen, waterbergingen) is het gewenst om de verdeling van verantwoordelijkheden tussen overheden opnieuw te bekijken. Grondwater is een integraal onderdeel van het watersysteem. Het beheer is gebaat bij een integrale benadering. Een grotere regierol voor de waterschappen lijkt op voorhand niet onlogisch.

Transities zijn in economisch opzicht vaak niet pareto-efficiënt. Ze kennen dus winnaars en verliezers. Dat hoeft geen probleem te zijn als de voordelen van winnaars groot genoeg zijn om verliezers te compenseren. Echter, bij transitie in het verleden hebben verliezers vaak onvoldoende aandacht en compensatie gekregen. Denk aan de scheve manier waarop de voordelen van globalisering in geavanceerde economieën zijn neergedaald. Het heeft geleid tot wantrouwen van elites, afbraak van internationale samenwerking en het zich verschansen achter nationale muren. Succesvolle transitie vragen dus ook om ruimhartige compensatie van verliezers. Alleen zo blijft het broodnodige draagvlak intact.

Kortom, we leven in spannende tijden met vele nieuwe uitdagingen voor overheden. Gelukkig zijn waterschappen niet alleen oud maar ook innovatief. De digitale transformatie wordt omarmd. Zie bijvoorbeeld het 'Winnovatie platform'.¹³ Het gezegde 'tijden veranderen en wij veranderen met hen' is dus ook op overheden nog steeds van toepassing.

Dr. Piet Hein Daverveldt

Dijkgraaf Hoogheemraadschap van Delfland

---

¹³ <https://www.winnovatie.nl>

Commentaar van Han Vrijling

Water is noodzakelijk voor het leven en veel Nederlanders vertellen trots dat “nergens ter wereld water zo zijn stempel drukt op de maatschappij als in Nederland.”

Dit is gedeeltelijk waar. Overal in de wereld waar rivierdelta's zijn zie je in meer of mindere mate dit patroon. Bangladesh lijkt vanuit de lucht sprekend op Nederland, groen en doorsneden door waterwegen. Bestuurlijk loopt het daar wat minder soepel, omdat landeigenaren deels in de stad wonen en dus niet veel last hebben van overstromingen. En de bevolkingsdichtheid aldaar, het land is 4x zo groot als Nederland en telt bijna 10x zoveel inwoners, getuigt van de enorme vruchtbaarheid van delta's. Het noorden van Polen en Duitsland lijkt ook sprekend op Nederland. In Noord-Duitsland langs de Elbe en de Wezer hielpen wij. De Noord-Duitse moerassen zijn rond 1120 ontgonnen door Nederlanders. Zij wonnen niet alleen het land, maar zij mochten het behouden en er gewassen verbouwen. Zij vestigden daar een stabiel bestuur en werden belastingbetalers tot vreugde van de koning ¹⁾.

Volgens mij is de grote bijdrage dat Nederlanders vrij snel het waterschap uitvonden om 'de Tragedie van de Meent' ³⁾ en het probleem van de 'meelifter' ('Tragedy of the Commons', 'Freerider problem') bij de aanleg en het beheer van dijken en het waterbeheer te omzeilen. Deze vinding is 10 eeuwen later door Elinor Ostrom uitgelegd, hetgeen haar in 2009 de Nobelprijs voor Economie opleverde.

Waterschappen zijn eeuwen lang onzichtbare betrouwbare bastions geweest. Ze concentreerden zich op hun kerntaken en besteedden hun geld alleen aan die kerntaken. Omdat ze de belasting zelf hieven, waren ze zich ervan bewust hoezeer ze de burger belastten en dat het geld efficiënt besteed moest worden. De burgers waren er blij mee, zonder dat ze het precies wisten: beschermd tegen overstromingen en het water niet of nauwelijks in de straten. In de jaren negentig van de vorige eeuw kwam de rioolwaterzuivering bij het takenpakket van het waterschap. Zonder veel ophef werd ook dat perfect uitgevoerd. Het bestuur van het waterschap was in beginsel democratisch, maar de boeren en landeigenaren hebben als oprichters gegarandeerde (geborgde) zetels en omdat hun economisch voortbestaan afhing van het waterbeheer.

Tegenwoordig vertellen waterschapsbesturen op hun websites dat ze meegaan met hun tijd. Dat houdt in dat ze een belangrijke rol willen spelen op algemeen politieke beleidsterreinen als klimaat, circulaire economie, biodiversiteit, beperking uitstoot van kooldioxide, methaan, stikstof, enz. Wetenschappers hebben recent ontdekt dat boerenweiden en sloten o.a. methaan uitstoten, een ernstig broeikasgas. De boeren in Noord-Holland wisten dat al jaren, zij kookten erop. Om bepaalde redenen zijn zij ermee gestopt. Nu is het als "groen gas" in de mode. Sommige waterschappen sturen medewerkers naar het buitenland om daar te adviseren. Allemaal zaken die buiten de klassieke kerntaken vallen met als bijkomende vragen of een Nederlands waterschap wereldproblemen kan oplossen en of ze deskundig zijn op die gebieden. Zo werkt het waterschap de Stichtse Rijnlanden aan de grootste warmtepomp van Europa ²⁾

De vraag is of de geborgde zetels blij zijn met het meegaan met de tijd en de nieuwe ambities. En passen die ambities bij een eeuwenoude doelorganisatie als een waterschap? Het afschaffen van de geborgde zetels maakt wel de weg vrij voor het nastreven van algemene politieke doelen. Het zou tragisch zijn als de uitvinders van het waterschap, de boeren, daarmee de borging van de economische grondslag van hun bedrijf zouden verliezen en de burgers een zuinig en efficiënt waterschap.

Interessante vragen zijn: Hoe kan de OECD of de EU verstandig advies geven in zo'n eeuwenoud typisch Nederlands vraagstuk? En moet het waterschap een keuze maken uit de in het Engels aangeduide bestuursvormen (PA,NPM,SR,NG) van de Nederlandse School voor Openbaar bestuur of zou die school er goed aan doen om juist de eeuwenoude waterschaps-organisatie te bestuderen?

1 van der Ven, G.P., e.a., Leefbaar Laagland, Uitgever Matrij, 2003

2 <https://www.hdsr.nl/vast/zoeken/@80607/eneco/> Eneco en Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden ontwikkelen grootste warmtepomp van Nederland Gepubliceerd op 3 oktober 2018

3. Wikipedia: De **tragedie van de meent** (tragedy of the commons) is een situatie waarin het streven naar maximale **opbrengst** van individuen niet tot collectieve welvaart leidt zoals door het economisch effect van de **onzichtbare hand** verwacht zou worden. De opbrengst gaat daarbij naar het individu, terwijl de kosten als **externaliteit** gedragen worden door het collectief. Doordat ieder individu het **eigenbelang** voor laat gaan boven een (klein) negatief effect voor het **algemeen belang** kan dit leiden tot overexploitatie en onderbenutting.

Met vriendelijke groet,

Han Vrijling

Commentaar Berk Geerken

Beste Piet-Hein en de andere leden van de Orde,

Een aansprekende beschouwing over hoe ook een waterschap kan bijdragen aan de mondiale uitdagingen die zich zo sterk manifesteren de laatste jaren. Als zowel nationale overheden als individuele burgers hierop worden aangesproken kan een waterschap niet achterblijven. Wat dan wel of niet precies te doen en laten is een ander verhaal. Bestuurlijke helderheid en overzicht en het lean-and-mean blijven van de organisatie die tegen lage kosten levert is ook van belang. Wat zo in mij opkwam aan vragen, maar of zich dat leent voor een plek in je bijdrage weet ik niet, is gericht op een inkijkje in het feitelijk functioneren:

- *Bij het bepalen van bijv. de grondwaterstand kunnen belangen- tegenstellingen aan de orde zijn. “Boeren die het land droog willen houden voor bereikbaarheid voor hun voertuigen” versus “huiseigenaren van op palen gebouwde huizen die de koppen daarvan niet willen laten verrotten en de waterstand graag hoger zien”. Of wellicht de strijd tegen verzilting. Hoe breder de doelstellingen, hoe meer potentiële tegenstellingen? Hoe hanteert Delfland spanningen oproepende situaties op dit moment (de checks & balances?), en hoe gaat dat de komende jaren ingericht worden bij een verbredende rol?*
- *Tijdens een bijeenkomst op mijn oude faculteit (Civiele Techniek) hadden we eens presentaties, zelfs van de burgemeester en debat, over de grondwater problematiek vanwege de gewijzigde aanpak van DSM (Gist-Brocades). De grondwaterstand zou enorm ontregeld worden en schade kunnen brengen. In dit publiek-private krachtenspel leken gemeente en Delfland aan het korte eind te trekken. Een spannende casus! Nog aardig om van deze kwestie uit iets te zeggen over afwegingen en wijze van opereren? En over de huidige svz?*
- *Hoe gaan verregaande innovaties, sensing en digitalisering in het bijzonder, het functioneren van een waterschap gaan veranderen. Nieuwe “uitdagingen” als medicijnresten speelt natuurlijk, maar ook in meer algemene bedrijfsmatige zin speelt het vast volop. Inclusief risico’s als hacking??*

Benieuwd naar je reactie, hartelijke groet,

Bert Geerken

Slotwoord

Mick Eekhout

De Orde van den Prince werd gesticht in de jaren 50 van de vorige eeuw vanwege de behoefte bij Vlamingen om een discussieplatform te scheppen waar met verschillende geledingen uit de samenleving kon worden gesproken over de richting die men met Vlaanderen wilde inslaan. Als gezamenlijke doelstelling werd gekozen voor versterking van de Nederlandse taal en cultuur en de daarbij horende binding met de noordelijke Nederlanden.

Wat begon als een plaatselijk genootschap is inmiddels gegroeid tot een wereldwijd netwerk van ongeveer 3.000 personen, georganiseerd in meer dan honderd lokale afdelingen die belangstelling hebben voor de Nederlandse taal, maar evenzeer voor een brede uitleg van het begrip cultuur. Die belangstelling is in de zuidelijke Nederlanden uiteraard anders dan in de noordelijke Nederlanden. In België is er de concurrentie of collegialiteit tussen het Frans en het Nederlands. In Nederland is die concurrentie afwezig. Daar wordt afgewogen of in bepaalde beroepen en sectoren het gebruik van het Nederlands of het Engels voorrang krijgt, zoals in de digitale sector en de academische wereld, die beide internationaal gericht zijn. Dat geldt ook voor exporterende ingenieurs en ontwerpers. Het is een ontwikkeling die al vele decennia aan de gang is en die zeer is versterkt door de komst van de sociale media. De Nederlandse taal blijft onze moedertaal waarin we ons soms veel eloquenter kunnen uitdrukken. De angst bij velen in het verleden dat het Nederlands het zou afleggen tegen het Engels is tot nu toe ongegrond gebleken. De opkomst van de interesse voor dialecten bewijst dat ook.

Delft is een kleine Hollandse stad die een grote rol heeft gespeeld in de geschiedenis van Nederland, met name in de tijd dat stadhouder Willem van Oranje in Delft resideerde (1572 - 1584). Delft was toen nog ommuurd en kon een aanval van buitenaf door de Spaanse troepen weerstaan. Het gevolg was dat zeker in het begin van de zeventiende eeuw de stad Delft qua handel, ambachten en kunsten een rol van belang in Holland meespeelde.

Delft is een heerlijke stad om in te wonen. Delftenaren zijn over het algemeen trots op hun stad en op haar geschiedenis. Er zijn veel verhalen over te vertellen. Delfts Blauw is in het buitenland een begrip. Maar ook in de internationale wetenschap is Delft een bekende naam. Grotendeels door de civiele ingenieurs uit de tijd van de Deltawerken en nu van Dutch Design, Dutch Architecture, Nanotechnologie en een veelvoud van specialismen. Delft heeft de oudste Technische Universiteit van Nederland, gesticht als hogeschool in 1842. Ze heeft nu een grote groep van maakstarters en ICT-starters. Tenslotte is Delft een ideale vestigingsplaats voor het genootschap 'Orde van den Prince'.

De Orde van den Prince afdeling Delft heeft, nadat de start was gemaakt vanuit Den Haag, een groot aantal nieuwe leden mogen verwelkomen uit de wetenschappelijke wereld van de TU Delft. In die melange van voornamelijk alfa's en gamma's brachten de bèta's van de Delftse wetenschap van twee zijden een nieuw gezichtspunt in. In een gezelschap van Leidenaren en Hagenaars bleken de Delftenaren een andere visie te hebben, veel directer, veel concreter. Aan de andere kant is het besef van de Delftse ingenieurs gegroeid dat hun technische vindingen, producten, ontwikkelingen en plannen alleen een succesvolle toepassing kennen als er herkenning en draagvlak is, als er een alfa- en gammamantel om die bètaproducten wordt gedrapeerd.

Gevolg is dat in veel discussies de gezamenlijke gezichtspunten van alfa, bèta en gamma zichtbaar zijn. Dat zult u ook hebben kunnen lezen in deze bundel van essays. De bèta's te Delft zijn met name bezig met plannen voor de toekomst, als het ware met de cultuur van de toekomst. Dus cultuur is zowel achteruit kijken, naar het heden kijken maar in Delft vooral naar de toekomst kijken. De voorruit is nu eenmaal veel groter dan de achteruitkijkspiegel. De Delftse interpretatie van de belangstelling die de Orde in zijn algemeenheid heeft voor 'Nederlandse taal en cultuur' is dus heel technisch en toekomstgericht ingevuld. Als dat een uitzondering is ten opzichte van de andere afdelingen in de Orde, die ook hun eigen inkleuring hebben, het zij zo. Het kleurt de afdeling Delft in ieder geval in. Dit zijn overwegingen die al drie jaar

lang binnen de afdeling worden bediscussieerd. De corona-overwegingen en het strikter separaat leven om elkaar niet te infecteren, hebben uiteraard ook op de Delftse Orde hun invloed gehad. In deze digitale tijd ontstond er naar aanleiding van de maandelijkse lezingen binnen de Orde, en van uitlatingen en commentaren op gebeurtenissen buiten de Orde, een druk sociaal verkeer. Er ontstonden drie verschillende app-groepen binnen de afdeling van waaruit elke dag wel meningen en stellingen worden verkondigd, die deels of geheel worden weerlegd of gehonoreerd en die steeds weer een vervolg krijgen zodat een keten van appjes ontstaat. Vanuit dit soms heftige app-verkeer in de coronatijd was de stap naar een verzameling van inhoudelijk goed opgezette beschouwingen in de vorm van essays een logische stap. Als men zoveel te vertellen heeft, waarom dat dan niet nogmaals goed bedacht en vastgelegd in een essay dat ook over jaren weer of nog ter hand genomen kan worden! Zoals Jan van Groesen in zijn 'Ten geleide' ook heeft aangegeven, was het idee om elkaar schriftelijk op een inhoudelijke manier met bepaalde onderwerpen bezig te houden, snel na het begin van de coronatijd geboren.

Al snel borrelden de vergelijkingen op met soortgelijke ervaringen in de geschiedenis in Florence, Italië tijdens de pestepidemie van de 14^e eeuw. Daar ontstonden praatverhalen zoals door Giovanni Boccaccio opgetekend in de 'Decamerone'. Het was daar ook duidelijk dat de verhalen veel verschillende oorsprongen hadden en verteld werden door specifieke personen, heel karakteristiek. Andere beroemde referenties waren de Middeleeuwse varianten van verhalen van de 'Canterbury Tales' opgetekend door Geoffrey Chaucer. Die zijn als teken van de tijd opgetekend om mensen tijdens een pelgrimstocht bezig te houden, om de tijd te doden en eenvoudig 'ter leering ende vermaeck'.

Dus werden alle leden van de afdeling Delft uitgenodigd een belangrijke waarneming of overweging uit te werken en die aan de afdeling over te dragen. Als lezers werden in eerste instantie de Ordeleden te Delft gezien en dat is ook gebeurd in de (twee-)wekelijkse toezendingen van de essays in juni tot en met oktober 2020. Een bredere verspreiding binnen het gewest Holland van de Orde van den Prince en verder daarbuiten, kan daarna worden overwogen.

Met voldoening opgetekend,

Mick Eekhout

Beeld van Willem van Oranje in de tuin van het Prinsenhof te Delft